

LEVÉLTÁRI SZEMLE

75. évfolyam

2025. 4. szám

LEVÉLTÁRSZAKMAI FOLYÓIRAT

A Levéltári Szemle előfizetési felhívása

Kérjük segítse előfizetésével folyóiratunk megjelenését!

A Levéltári Szemle megrendelhető:

a Magyar Posta Zrt. bármely postahivatalában,
valamint elektronikusan a Magyar Posta webshopjában
[https://eshop.posta.hu/storefront/hirlapok/szakmai-lap/
leveltari-szemle/prodB605100.html](https://eshop.posta.hu/storefront/hirlapok/szakmai-lap/leveltari-szemle/prodB605100.html)

E-mailben: hirlapelofizetes@posta.hu

Telefonon: +36/1 767-8262

Levélben: Magyar Posta Zrt. 1900 Budapest

Belföldi éves előfizetési díj: 4000 Ft

Külföldre történő megrendelés esetén
az előfizetési díj a szállítás költségét is magában foglalja,
amely a Magyar Posta Webshop felületén
a megrendelés helyétől függően automatikusan hozzáadódik
az előfizetési díjhoz.

Korábbi lapszámaink fellelhetők itt:

[https://library.hungaricana.hu/hu/
collection/mltk_leveltari_szemle/](https://library.hungaricana.hu/hu/collection/mltk_leveltari_szemle/)

<http://epa.oszk.hu/01100/01117>

LEVÉLTÁRI SZEMLE

75. évfolyam ■ 2025. 4. szám

LEVÉLTÁRI SZEMLE

A Magyar Nemzeti Levéltár (MNL),
a Magyar Levéltárosok Egyesülete (MLE) és
a Magyar Levéltárak Vezetőinek Tanácsa (MLVT) folyóirata

A megjelenést a Nemzeti Kulturális Alap támogatja.

Nemzeti
Kulturális
Alap

Szerkesztőség:

Kovács Eleonóra, főszerkesztő
Szálkai Tamás, felelős szerkesztő
Németh Ágnes, szerkesztő
Sasfi Csaba, szerkesztő
Világi Dávid, szerkesztő
Kiss Norbert Péter, olvasószerkesztő
Gáty István, műszaki szerkesztő

A szerkesztőség címe:

1014 Budapest, Bécsi kapu tér 2–4.
levszemle@gmail.com

ISSN 0457-6047

Felelős kiadó: az MNL főigazgatója, az MLE és az MLVT elnöke

Nyomdai munkák: Fellini Kft.
Felelős vezető: Marosi Attila

Ámik Ákos

- Levéltári selejtezés, rendezés, segédletezés az MNL
Pest Vármegyei Levéltára dualizmus kori irataiban 5

MŰHELYMUNKÁK

Kiss Norbert Péter

- Irodalmi hagyatékok az MNL Somogy Vármegyei Levéltárában 17

Kovács Eleonóra

- Levéltárak és levéltárosok Jókai Mór regényeiben 36

MÉRLEG

Széll Gábor

- A holokauszt csongrádi áldozatainak kutatása középiskolásokkal
A csongrádi levéltár és a Batsányi-gimnázium közös projektje 59

HÍREK

- A Magyar Egyházi Levéltárosok Egyesülete és a Magyar Felsőoktatási Levéltári
Szövetség közös vándorgyűlése 2025-ben 69

- A Fiatal Levéltárosok Egyesületének XVI. Tudományos Tábora
(Szendrői Áron) 76

- A Magyar Levéltárosok Egyesületének 2025. évi vándorgyűlése 80

- Krónika – válogatás a levéltári élet híreiből (Világi Dávid) 97

Ámik Ákos, levéltáros

- Magyar Nemzeti Levéltár Elektronikus Nyilvántartások Főosztálya

Gerhard Péter, osztályvezető

- Budapest Főváros Levéltára

Homor Péter, levéltárvezető

- Széchenyi István Egyetem Egyetemi Könyvtár és Levéltár

Kiss Norbert Péter, igazgatóhelyettes

- Magyar Nemzeti Levéltár Somogy Vármegyei Levéltára

Koltai András, gyűjteményvezető

- Piarista Rend Magyar Tartománya Központi Levéltára

Kovács Eleonóra, főlevéltáros

- Magyar Nemzeti Levéltár Tudományos Igazgatóság

Laczlavik György, főlevéltáros

- Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

Németh Ágnes, főlevéltáros

- Budapest Főváros Levéltára

Oláh Tamás, főlevéltáros

- Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Vármegyei Levéltára

Osváth Zsolt, főlevéltáros

- Semmelweis Egyetem Központi Levéltára

P. Holl Adrien, állományvédelmi szakértő

- Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet és Levéltár

Rácz Attila, főosztályvezető

- Budapest Főváros Levéltára

Siptár Dániel, igazgató

- Jézus Társasága Magyarországi Rendtartományának Levéltára

Szabó Irén, igazgató

- Görögkatolikus Múzeum, Nyíregyháza

Szell Gábor, középiskolai tanár

- Csongrádi Batsányi János Gimnázium és Kollégium

Szendrői Áron, levéltáros

- Budapest Főváros Levéltára

Vajk Ádám, levéltáros, muzeológus

- Rómer Flóris Művészeti és Történeti Múzeum, Győr

Világi Dávid, gyűjteményvezető

- Ráth Mátyás Evangélikus Gyűjtemény

Levéltári selejtezés, rendezés, segédletezés az MNL Pest Vármegyei Levéltára dualizmus kori irataiban*

Bevezetés

A levéltárelméleti munkák homlokterében újabban többnyire a digitális forráskiadás és a segédletadatbázisok lehetőségelemzése állnak, ám legalább ugyanennyire fontos annak az áttekintése, hogy az a levéltári anyag, amelyet a 21. század vívmányainak segítségével feldolgozunk, hogyan nyerte el jelenlegi szerkezetét. Az utóbbi időszakban a levéltári selejtezések történetével, azok jogszabályi környezetével Haraszti Viktor foglalkozott részletesen.¹ Jelen írás is épít azok következtetéseire, és csupán adalékként kíván szolgálni azokhoz a megállapításokhoz is, amelyek korábban e folyóirat hasábjain megjelentek. Tesszük mindezt a levéltári selejtezésre vonatkozó központi utasítások végrehajtási módjainak, az egyes irategyüttesek szerkezetének, valamint a kötelezően megalkotandó és az elkészült segédletek tartalmi és formai jellemzőinek ismertetésével. Mivel a dualizmus kori vármegyei igazgatás három legfontosabb szervezete a főispáni, az alispáni (és ezen keresztül a főszolgabírói), valamint a törvényhatósági bizottság mellett működő hivatal, ezért a következőkben a Magyar Nemzeti Levéltár Pest Vármegyei Levéltárának (MNL PVL) vonatkozó főispáni és legnagyobb mennyiségű alispáni fondjain keresztül vizsgáljuk a levéltári selejtezések végrehajtását és a segédletezési irányelvek követését.²

„Az átvett és a gyűjtött levéltári anyagot nyilvántartja, szakszerűen kezeli, biztonságosan megőrzi, és az őrzetében lévő levéltári anyagot – annak szükség szerinti átselejtezésével, rendezésével, valamint a tudományos igényű áttekintést biztosító segédletek készítése és közzététele útján – feldolgozza, s az anyag használatát lehetővé teszi”³ – szól a levéltári anyag kezeléséről a levéltári törvény. A szakszerű gyakorlat kialakulásához évtizedek munkája vezetett, aminek első nagy eredményei a két világháború közötti időszakhoz köthetők. A teoretikus kidolgozás nagy részben Bánrévy György,

* A tanulmány az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar levéltár mesterszakán megvédett *A területi közigazgatás-vezetők kinevezéseinek kormányzati stratégiája és a főispáni szerep változásai 1867 és 1918 között* című szakdolgozat egyik fejezetének átdolgozásával készült. Az írás elkészültéért hálás köszönetemet fejezem ki konzulensemnek, Cieger Andrásnak, továbbá Kenyeres István főigazgató úrnak és Schramek László igazgató úrnak az adott tanácsokért.

¹ Haraszti, 2022 és Haraszti, 2023.

² MNL-PVL-IV.251., MNL-PVL-IV.361., MNL-PVL-IV.401., MNL-PVL-IV.408.

³ 1995. évi LXVI. tv. 13 §. c).

Ember Győző és Klein Gáspár munkásságához köthető.⁴ A Pest Megyei Levéltárban a második világhéget követően pedig e kérdéskörben Lakatos Ernő, Borosy András, Endrényi Ferenc és Lakos Ágnes személye kiemelkedő, mind gyakorlati, mind elméleti szinten.

A levéltári selejtezés elméleti kérdései és a kiadott utasítások

Bánrévy 1939-ben megjelent tanulmányában azt az elvet teszi magáévá, hogy amit lehet, érdemes megőrizni, azonban az elkerülhetetlen selejtezési eljárásnál hangsúlyozza a szubjektív iratértékelés fontosságát.⁵ Kiemeli, hogy az iratértékelést kizárólag „levéltárnok” végezheti annak érdekében, hogy minél szélesebb körű levéltári anyag kerüljön az utókor kezébe. Ennek egyik következménye – véleménye szerint –, hogy a levéltári selejtezést nem lehet egységes irányelvek alapján kivitelezni. A levéltári selejtezések szakmai megvalósítását azonban a későbbiekben már felülírták a gazdasági elvek. A levéltárügyet felügyelő Belügyminisztérium már korábban kiadott egy rendeletet a vármegyék számára,⁶ aminek következtében általános gyakorlattá vált a régi dokumentumok gondosabb megőrzése, azonban az 1867-től keletkezett iratok selejtezésére sokkal nagyobb hangsúlyt fektettek. Ez főként a vármegyei főispáni bizalmas iratoknál érzékelhető, de hasonlóképpen jártak el az alispáni közigazgatási iratok esetében is néhány kivételtől eltekintve.⁷ Pest vármegyében az alispáni közigazgatási iratok revízióját 1921-ben végezték, ekkor az 1876 és 1910 között keletkezett iratanyagot selejtezték át.⁸

Ezt a kialakult gyakorlatot fejlesztette tovább a II. világháborút követően a Népgazdasági Tanács, amely utasításban beszámolási kötelezettséget írt elő a levéltáraknak az 1867 és 1944 közötti iratok selejtezhetőségéről, a levéltárban őrzött selejtezetlen iratokról, valamint a selejtezésre fordítható munkaerőről. A végrehajtást a Levéltárak Országos Központja (LOK) végezte.⁹ Ennek következtében részletes tervezet készült arra vonatkozóan is, hogy a megyei levéltárakban őrzött irategyüttesekből mely állagok és tételek vélhetők kollektíven selejtezhetőnek.¹⁰

Levéltári selejtezés a főispáni iratokban

Az 1867 és 1918 közötti Pest-Pilis-Solt, majd 1876-tól Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye főispáni hivatalának szervezeti változásait a levéltár három fond létrehozásával követte nyomon. Az állagok felépítése szinte minden esetben megegyezik. A főispáni állagok

⁴ Bánrévy György módszereiről bővebben: Haraszti, 2023: 13.

⁵ Bánrévy, 1939: 160.

⁶ VÜSZ, 1902.

⁷ Klein, 1939: 173.

⁸ MNL-OL K 150 II. kútfő 14. tétel. Jelentések a vármegyei levéltárak selejtezéséről.

⁹ MNL-OL-XIX-I-18. A Levéltárak Országos Központjának 1610-63-5/1950. számú utasítása, amelyben részletes felmérésre kötelezték a levéltárakat, hogy a levéltári anyagukból mely sorozat a selejtezetlen, s erre több évkört jelöltek ki irányadónak: 1867, 1869 és 1875.

¹⁰ MNL-OL-XIX-I-18. Borsa István LOK igazgató levele a megyei levéltárvezetőkhez. 1951. április 21.

és sorozatok közül a LOK tervezete alapján a bizalmas iratokat, a felsőbb hatósági rendeleteket és utasításokat, a főispáni hatóságok szervezeti ügyeit, valamint a tisztviselői, alkalmazotti kinevezéseket és az egyéb hasonló ügyekkel kapcsolatos iratokat nem vélték selejtezhetőnek.¹¹ Az MNL Pest Vármegyei Levéltára által őrzött irategyüttesek is természetesen magukon viselik a selejtezési utasítások végrehajtásának nyomait. A fondossziék vizsgálatakor azonban feltártuk, hogy azokat már a fondok selejtezését követően nyitották meg.

A bizalmas iratokat – az említett évkörön belül – két korábbi fondban, az 1861 és 1867, valamint az 1872 és 1875 közötti főispáni iratokban selejtezés alá vették, így azok maradványai nem is képeznek elkülönített állagot. A selejtezést kitűnően illusztrálja, hogy az 1872–1875 közötti években a főispáni iratokban mindössze egy szál szerelt bizalmas irat maradt fenn.¹² A vizsgált alispáni fond is csak 1890-től tartalmaz bizalmas iratokat. Ez természetesen összefügg az államszocialista korszakot jellemző munkásmozgalmi iratgyűjtéssel is.¹³ Az abszolutizmuskori iratanyagot is részben magában foglaló főispáni fond anyagában jelentős számban hiányoznak személyzeti ügyekre vonatkozó iratok, és ugyanez figyelhető meg az 1872 és 1875 közötti főispáni anyagban is.¹⁴

Selejtezési eljárás nyomai Pest vármegyében az alispáni iratok fondossziéjában

A selejtezés levéltári folyamatát a Pest vármegyei levéltári anyagban a legnagyobb alispáni fondon keresztül mutatjuk be.¹⁵ Ennek részbeni rekonstruálását segítik a fondossziében megmaradt jegyzőkönyvek. A fondon végzett levéltári selejtezésnek írásos nyoma összesen három jegyzőkönyvben és egy selejtezési iratjegyzékben érhető tetten. A dualizmus korának iratanyagára két jegyzőkönyv tartalma vonatkozik. Az iratokat először mintaállványozták a „kutatói használat következtében” történt keveredés miatt. A selejtezést az intézmény egybekötötte a levéltári anyagnak a levéltári dolgozók általi megismertetésével. Ezt a tényt a készült jegyzőkönyvekben is feltüntették. Az 1965-ös selejtezési munka során kiselejtezték az alispáni fond közigazgatási iratok állagából az 1918. évből a 7180-tól 15 000-ig tartó alapszámokat, s ugyanezt tették a 30 301–53 870 alapszámú ügyiratokkal is. Ennek során 11 levéltári dolgozó 37,2 ifm irat kiselejtezésében vett részt. A kiadott ügykörjegyzékek szerinti selejtezést hét levéltári dolgozó végezte, a munkát két munkatárs ellenőrizte és a jegyzőkönyvet egy dolgozó gépelt. A selejtezést követően az egykorú segédletekből kivezették a kiselejtezett irattári tételeket.

¹¹ Uo.

¹² MNL-PVL-IV.361. 6/1873. Belügyminiszteri utasítás az 1870. évi XLII. törvény alkalmazásáról.

¹³ Ezt előírta a 664-50155/1952. LOK számú utasítás is (lásd: MNL-OL-XIX-I-18), amely szerint a Munkásmozgalmi Intézet számára külön kutatást volt szükséges folytatni, aminek következtében a bizalmas iratok egészét nem selejtezték ki. Az 1890-es évekből is csak az illegális pártszervezkedések, a munkás- és agrárproletársággal kapcsolatos intézkedések iratai állnak rendelkezésre.

¹⁴ Például az alsóbb fokú hatóságok szervezetét érintő személyzeti ügyeknél csak egy ügy található. MNL-PVL-IV.361. 8/1873 Szapáry István kinevezi Országh Jánost állandó írnokká.

¹⁵ MNL-PVL-IV.408.

A selejtezési munkát ballaszttalanítással, tisztapapír-termeléssel is egybekötötték.¹⁶ Egy korábbi LOK-ügykörjegyzék szerint végrehajtott selejtezési eljárás eredménye volt az 1905–1906-os belpolitikai válság következtében keletkezett alispáni bizalmas iratok jelentős hányadának megsemmisülése.¹⁷

Az elvek mechanikus alkalmazása nemcsak a Pest vármegyei levéltári anyagban tett jelentős kárt, hanem a többi vármegyében is, így a Művelődésügyi Minisztérium Levéltári Osztálya kénytelen volt a selejtezési ügykörjegyzéket módosítani, s a felülvizsgálatra bizottságot felállítani.¹⁸ 1965-öt követően többször már nem selejtezték az anyagot.

A dualizmus kori iratokon végzett rendezési eljárások vizsgálatának eredményei

A levéltári rendezés tömeges igénye a levéltári „szerepkör” változásával egy időben lépett fel. Az 1939-ben rendezett Magyar Könyvtárosok és Levéltárosok Egyesületének kongresszusán elhangzott előadás alkalmával a vármegyei levéltári anyag rendezésének időhatárát 1848-ig határozták meg.¹⁹ Az úgynevezett alkotmányos igazgatás iratanyagára vonatkozóan az iratok rendezését három csoportra osztotta a szakma: központi igazgatás, főispáni hivatal, árvaszék. A központi igazgatáson belül négy alcsoport létrehozását javasolták: alispáni hivatal, központi választmány, választmányok és közgyűlési jegyzőkönyvek.²⁰

A levéltári rendezési munkák azonban tömegesen az 1950-es évektől indultak meg. Ennek előzménye volt a LOK e tárgyra vonatkozó rendelete, amely előírta az összes állami levéltárnak az anyaguk rendezését a következő módszerrel: az iratanyag előzetes megismerése, a fondképző történetének és szervezeti struktúrájának feltérképezése, a rendezés során különválasztandó sorozatok létrehozása.²¹ E tömeges ellenőrzés eredménye lett több levéltári alapleltár elkészítése is.

A levéltári rendezési utasítás végrehajtása a Pest Megyei Levéltár anyagában is szinte azonnal elkezdődött. A korábban már említett főispáni iratok mellett az egyik legkorábbi példát, Pest-Pilis-Solt Vármegye Szervezőküldöttségének iratait is vizsgáltuk.²² A fond rendezése, a fondösszeírás alapján, a rendelkezés betű szerinti betartásával történt. Feljegyzés készült az iratanyag általános állapotáról, a megállapítások módszertanáról.

¹⁶ MNL-PVL-IV.408. fondösszeírás. 1553/1965. Jelentés három Pest-Pilis-Solt-Kiskun megyei alispáni állag (közigazgatási iratok) selejtezéséről.

¹⁷ MNL-PVL-IV.408. fondösszeírás. Az 1905. évi kiselejtezett alispáni iratok iktatókönyvi bejegyzései (gépelt jegyzék). Jelentés három Pest megyei alispáni állag rendezéséről. A kiselejtezett ügyiratok tartalmára csak néhány példát hozunk: országgyűlési választások alkalmával kirendelendő csendőri karhatalom, katonai karhatalom szaporítása, sztrájkok és kizárások, aratási sztrájkok, Károlyi Sándor főtí uradalmának sztrájkjai stb.

¹⁸ MNL-OL-XIX-I-18. Tervezet a levéltárakban őrzött közigazgatási szervek iratsелеjtezésének felülvizsgálatához és kiegészítéséhez. 1986. november 15.

¹⁹ Sümeghy, 1942: 53.

²⁰ Sümeghy, 1942: 59.

²¹ MNL-OL-XIX-I-18. 86401-10-1/1957. LOK számú utasítás a levéltári anyag rendezéséről.

²² MNL-PVL-IV.362.

Jelentés az MNL-PVL-IV.408-as jelzetű alispáni fond anyagának selejtezéséről,
1965. december 31.

VI. 1553/1965. M. N. 195/b

Munkaterv VI - 2/a. pontja.
195/b. fondszám.

J e l e n t é s
Pest-Pilis-Solt-Niskun megye alispánja közig. iratainak
selejtezéséről.

Selejtezésre került: az 1913.év teljesen, az 1918.évből
7180-15000. és 30301-53870. iratok, továbbá az 1923. évből
1-13400., 19751-26670., és 29601-60786.fsz. iratok selejtezése,
a selejtezés ellenőrzése, sorkönyvből kiütése, papirkitermelése.
1 fond 67, 10 ífm. nap

Végeztők:	Ellenőrzés/	nap
Andrányi	ellenőrzés/	7
Perjänné	ellenőrzés/	48
Bucay	selejtezés/	43
Kovács	selejtezés/	23,5
Hezsényi	selejtezés/	44,5
Róder	selejtezés/	10
Várady	selejtezés/	7
Petriné sorkönyvből	selejtezés/	17,5
Ráczai	selejtezés/	0,5
Országgyűlési	selejtezés/	3,5
Összesen		146,5

A selejtezést a levéltár által
ügykörjegyzék alapján végzett
dolgozók vett részt, akik az
egy selejtezés másodlagos c
volt. A selejtezésen felül a
termelést is végezték. A brut
és a sorkönyvből való kivétel

A kivétel iratok száma 37,10 ífm
Budapest, 1965. december 31.

2./ III. Polgári kori iratok.
.295 Iratokból.

3./ Főispáni irategyeztetés, 1879 - 1949.

4./ G 1 - H 1 - I 1, 2, 3 H 2 - G 2 c 3-ig.

5./ Az irategyeztetés tárgya:
A főispáni hivatal működése nyomán két irategyeztetés ke-
rekeztetett.
I. Az illetékes önkormányzat ellenőrzésével kapcsolatos
iratok. Itt a politikai szempont figyelembevételével a ksz-
igazgatás szempontjai figyelembevétele ki.
II. Bizalmas jellegű iratok. Elsősorban politikai ter-
mésű iratok.

6./ Az irategyeztetés leírása:
A. Kisebbségi főispáni hivatal.
a./ Iratok.
4 fascikulus, I-IV. részre osztva,
1883, 1885-87, 1891-93 évekbeli.
b./ Könyvek.
Könyvek, 1 db. tőkébe kötve, 706. részre osztva
elítelve. 1883 - 1891-ig.

I/2. Pestmegyei főispáni hivatal.
a./ Iratok. 1883 - 1949.
629 db. fascikulus és csomag.
b./ Könyvek. Mutató 1874-78, 674. részre osztva.
Mutatókönyv, 1879 - 1949-ig 29 kötet, 675-703 részre osztva.
Iktatókönyv, 1879 - 1949-ig 52 kötet, 707-759 részre osztva.
Miniszteri számadat 1945-1949-ig, 2 kötet, 704, 705
részre osztva.

II. Bizalmas iratok.
a./ Iratok. 1880 - 1944.
55 db. fascikulus, 760 - 814 részre osztva elítelve.
b./ Könyvek.
Iktatókönyv, 1882, és 1913 - 1945-ig, 3 kötet.
815-817 - részre osztva.
Országgyűlési Kormánybiztosi segédkönyvek,
1939 - 1944-ig, 4 db. 818 - 821 részre osztva.

7./ Az iratok tárolási módja és terjedelme:
a./ Iratok.
Az iratok főszabvány szerint, részben irattörzskönyv-
számokban vannak, szabványosított állványokon elhelyezve,

Az első kérdéssor alapján készült alapteltár a HU-MNL-PVL-IV.401. jelzetű főispáni fondról

Ehhez társult egy rövid intézménytörténeti feljegyzés, valamint a raktári egységek és a mintaállványozás kialakításáról szóló javaslat.

A két említett főispáni fondot első körben nem is vették jelentősebb rendezési munkák alá, csupán egy úgynevezett áttekintő raktári jegyzéket készítettek. Az 1875–1944 közötti főispáni iratanyag a hivatal struktúráját is leképezi. Az alapleltár készítésének idején 155 csomót, valamint 76 kötetet írtak le. Az 1970-es években történt újabb rendezési munkálatok következtében az iratokat átdobozolták, így jött létre a ma is használatos rendszer.

Ugyanakkor megfigyelhető, hogy a főispáni fond kialakult szerkezete a Dóka Klára által jegyzett, a korábbi fondszerkesztési alapelveket egyesítő, szintetizáló iránymutatásokat²³ nem követi. Ennek következtében az iratanyag a következő állagokra tagolódik: a) Bizalmas iratok, b) Általános iratok, c) Titkos iratok, d) Országmozgósítási bizalmas iratok, e) Közellátási kormánybiztosi iratok, f) Hadsegélyezési iratok, g) Főispáni levelezés, h) Kiállítási Mezőgazdasági Helyi Bizottság iratai, i) Vetőmag Ellenőrző Bizottság iratai. Az anyag rendezése során az irattári segédleteket részben a levéltárban készítették el utólagos mutatókönyvek formájában.

E levéltári anyag méretét tekintve is jelentős, ezért nem rendezték alsóbb szinten tematikus rendbe. A kisebb terjedelmű főispáni fondoknál ellenben már állagon belül alkalmazták a tematikus rendezést. Ez egybevág Lakatos Ernő levéltár-igazgató azon megfogalmazott irányvonalával, amely szerint a tudományos vagy igazgatási szempontból értékes forrásanyaggal rendelkező fondokat tematikusan is érdemes rendezni, kiváltképpen azért, mert az egykorú segédletek hiányosak vagy használhatatlanok.²⁴ Ezt tükrözi az 1872–1875 között keletkezett főispáni iratanyag. A 4. dobozban már tematikus rendezést alkalmaztak az egyes irattípusok elkülönítésekor,²⁵ ugyanakkor a Lakatos által javasolt közös tematikus rendezési és selejtezési munkálatokat ezen az anyagon már nem folytattak.²⁶

Az alispáni iratok utolsó hányadát – 1896 és 1943 közötti ügyiratok – 1965-ben vette át a levéltár.²⁷ A rendezés során a kihágási iratokat a „levéltári alapszámig” rendezte. Ennek keretében fedezték fel az 1945 utáni segédkönyvek meglétét is. A mintaállványozás után két állagot hoztak létre: a Pest megyei alispáni kihágási iratokat és a Pest megyei alispáni kihágási iratok segédkönyveit.²⁸ Az igazgatói utasítás szerint a következő szempontok szerint kellett elkészíteni az anyag raktári nyilvántartását: 1876-tól 1902-ig folyamatos rakszámozással, 1903-tól 1912-ig évenkénti rakszámozással követik

²³ Dóka, 1986.

²⁴ Lakatos, 1962: 13.

²⁵ Úgymint legtöbb adót fizetők névsora, közgyűlési tárgysorozattal kapcsolatos kérvények, jászkun főkapitányi iratok, báli meghívók lajstroma.

²⁶ Lakatos, 1962: 13.

²⁷ MNL-PVL-IV.408. fondösszei. 1383/1965 Jegyzék a Pest megyei Tanács VB. által a levéltárnak átadott 1896–1943. évi alispáni iratokról. 1965. október 30.

²⁸ MNL-PVL-IV.408. fondösszei. IV-V/1542/1965. Jelentés három Pest megyei alispáni állag rendezéséről.

egymást a csomók. A segédkönyveket külön sorozatban jegyzékelték iktató-, személy-név-, községi és tárgymutató, valamint sorkönyv, idegenszám-mutató rendet követve. A további rendezésre már nem szoruló, mintaállványozott alispáni iratokat úgynevezett ellenőrző rendezési eljárás keretében átdobozolták.²⁹ A segédkönyvek, illetve a szálas iratanyag rendezésével kialakult rendet a jelenlegi állapot sem bontja meg. Az iratanyaghoz – több raktárhelyiségben lévén elhelyezve – külön dokumentáció készült az egyes termék revíziójakor előkerült iratok reponálására és provenienciájának helyreállítására.

Összefoglalva a vizsgálatot, a levéltári rendezés a szervezőküldöttségi, valamint a főispáni fondoknál a fond és állagok szerkesztésekor nem mindig követte a fondszerkesztési útmutatásokat, s a kisebb, az említettekhez hasonló hivatali munka során létrejött fondokon alkalmaztak tematikus rendezési eljárást is.

Segédletezés a Pest vármegyei levéltári anyagban

Az alapleltárak készítése

A LOK jogelődjének, a Levéltárak Országos Főfelügyelőjének rendelete előírta a levéltári anyag alapleltárának készítését.³⁰ Ehhez egy tizenegy kérdésből álló kérdőívet küldött meg a levéltárak vezetőinek a következők szerint: a levéltár neve, a levéltári anyag törzsszáma, az iratsorozat megnevezése, az iratsorozat leltári neve, tárgya, leírása, tárolási módja és terjedelme, irattári rendszere, kutatási lehetőség, megjegyzések, egyéb tennivalók. A Pest megyei levéltár anyagának több fondját is felmérték ezek alapján.³¹ További irányvonalként jelölték ki az elnöki és a közigazgatási iratok szétválasztását, valamint a töredékanyagok (bizalmas) egységes sorozatba való foglalását. A korábban vizsgált főispáni fondok rendezésekor is megszerkesztették az alapleltárat, azonban ezek gépelt változata többnyire nem készült el, csak a kézzel írt fogalmazványok maradtak fenn. A főispáni fondok esetében állagonként is elvégezték a felmérést.³² A feltárt alapleltárakról általánosságban elmondható, hogy adattartalmuk leképezi a leírási egységek méretét, részletesen és adatgazdagon kifejtik az őrzött és leírt anyagok sajátosságait, valamint kijelölik a rendezésre és segédletezésre vonatkozó további terveket is.

Ezzel ellentétben a levéltári alapleltár-kérdőív második, bővített kérdéssorának megválaszolását már kevesebb anyagon hajtották végre.³³ A korábbi kérdőíven kért adatokon

²⁹ MNL-PVL-IV.408. fondössze. Alispáni állagok ellenőrző rendezése és dobozolása utáni helyzet.

³⁰ MNL-OL-XIX-I-17. A Levéltárak Országos Felügyelőjének 108/1950. LOF sz. rendelete a leltározási útmutató megküldéséről.

³¹ A Pestmegyei községek adatgyűjteménye c. felmérés vizsgálatakor megállapítottuk, hogy nem minden szempontot válaszoltak meg. A levéltári egységre vonatkozóan nem jelölt ki az intézmény további tennivalókat. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy a többi alapleltár készítésekor ne jelöltek volna ki rendezésre vonatkozó további rendelkezéseket. Erre a legkitűnőbb példa többek között az alispáni iratok fondjainak alapleltározása. Vö. MNL-PVL-IV.408. fondössze. Alispáni általános iratok, felmérés.

³² MNL-PVL-IV.408. fondössze. Alapleltár a IV. 401. jelzetű fondról.

³³ Ezt a 86436-1-62/1953. LOK sz. utasítás tartalmazza, amely már raktári egységeket is javasol rendelni a leírási egységekhez. Lásd: MNL-OL-XIX-I-18.

túl az anyagot létrehozó szerv történetével, az iratok történeti forrásértékével kapcsolatos további feljegyzésekre vonatkozó kérdéseket már nem minden esetben válaszolták meg. Az 1876–1944 közötti főispáni iratok esetében azonban elkészült a második kérdőív gépelt változata is, amely tételekre bontva ismerteti a levéltári anyag forrásértékét, ezekhez pedig egy csomójegyzéket is csatoltak.³⁴

A fond- és állagjegyzék

Az alapszintű levéltári segédletek egyik legelterjedtebb formája a fond- és állagjegyzék. Az alapleltárak és a levéltári anyagok felmérésének eredményeként jöttek létre azok az irányelvek, amelyek alapján a levéltári anyag felsőbb szintű leírási egységeinek felsorolása egységes szempontok szerint megtörténhetett. A Lakatos Ernő által összeállított szempontrendszer a vizsgált kor anyagát két részre bontotta: a provizórium és kiegyezés, valamint a dualizmus kori fondokra,³⁵ s az első öt, a másodikat két fő csoportra bontva javasolta leírásra.

Pest megye levéltárának első fondjegyzékét azonban már a Wellmann Imre által jegyzett alapelvek³⁶ szerint készítették el. Az 1975-ben készült kéziratot Lakatos Ernő Endrényi Ferencsel, Borosy Andrással, Gyalai Mihállyal, Petri Edittel, Sz. Magyar Eszterrel, Párdányi Miklóssal, Henzély Lászlónéval és Keklár Irénnel közösen jegyezte. A kötet a Magyar Állami Levéltárak Fondjegyzéke sorozat harmadik köteteként jelent meg. A Wellmann Imre által kialakított fondfőcsoport-rendszer már nem bontotta csoportokra az iratokat, hanem a törzsszámokat már a jelenlegi formájukhoz hasonlítva közölték. Ezek már tartalmazzák a – többek között – ma is használatos 33 fondfőcsoportot, és kisebb különbséggel a benne feltüntetett jelzetek a mai törzsszámok. A kötet utódjának tekinthető Lakos Ágnes-féle fondjegyzék már a Dóka Klára által kiadott alapelvek figyelembevételével készült.³⁷

Repertóriumtól az ICA-szabványokig

Kilátások az adatbázis-építésre

A középszintű levéltári segédletek közül természetesen a Pest Vármegyei Levéltárban a repertóriumokból van a legtöbb. Ezek nagy része megfelel az Ember Győző által meghatározott fogalomnak.³⁸ Számos fondról az 1970-es években, részben az alapleltár,

³⁴ MNL-PVL-IV.408. fondösszeírás. Alapleltár a IV. 401. jelzetű fondról.

³⁵ Lakatos, 1960: 41.

³⁶ Wellmann, 1962.

³⁷ Lakos, 2002.

³⁸ Ember Győző szerint a levéltári repertórium „tájékoztatási célú, egyrészt a legkisebb raktári, másrészt a legkisebb tárgyi egységek szintjén készült, szintetikus, kiadásra szánt levéltári segédlet. A levéltári anyag következő adatairól tájékoztat: cím vagy jelzet, kor, tárgy, terjedelem, rendszer, rendezettség, segédlettel ellátottság.” Az MNL Pest Vármegyei Levéltára anyagához kapcsolódóan a raktári egysé-

jelentős részben a raktári jegyzékek elkészítése következtében egy ma is használatos segédletsorozat készült. A fondonként szerkesztett repertóriumokat a levéltár átköltözését követően átgépezték, s azt a mai napig a levéltári anyag legfőbb segédleteként tartják számon. A vizsgált iratok e segédletei szerkezetileg hasonlóak: minden anyagot szervtörténeti bevezető nyit, azt követi az iratok tartalmi összefoglalója és a raktári egységek jegyzéke.

Az elektronikus levéltári rendszer megyei tagintézményekben történt bevezetése és a *scopeArchiv* szakrendszer magával hozta a Nemzetközi Levéltári Tanács (ICA) által ajánlott szabványok széleskörű alkalmazását is. Az úgynevezett „ISAD(G) űrlapok” adatmezői jelentős mértékben támaszkodnak az ismertetésekre.³⁹

A digitálisan közzétett magyarországi levéltári anyagot áttekintve a Mohács előtti korszak, valamint az 1918-at és az 1945-öt követő korszakok iratainak feldolgozásában ért el jelentős eredményeket a levéltárszakma. A címereslevelek gyűjteménye, valamint a DL-DF adatbázis korszakalkotónak tekinthető. A 19. század második felének adatbázisban történő feldolgozása még „gyerekcipőben jár”. Ennek oka – véleményünk szerint – a levéltári munkaerő hasznosításának más témával kapcsolatban történő priorizálásában és a szerteágazó irattípusokban keresendő. A polgári igazgatás irattípusainak adatbázisba való rendezése rendkívül körültekintő tervezést igényel éppen azok tartalmának sokfélesége miatt. Az AdatbázisokOnline felületen az egyetlen vármegyei, dualizmus kori digitális archívum Nógrád vármegyére vonatkozik, azonban nem kereshető és adatokat sem tartalmaz.⁴⁰

A Pest vármegyei levéltári anyag feldolgozása során azonban elkezdtek olyan segédletek, amelyek felkínálják a relációs adatbázis készítésének lehetőségét. Korábbi korszak iratait vizsgálva kitűnő példa erre Pest-Pilis-Solt vármegye közgyűlési jegyzőkönyvei Borosy András által készített regesztáinak⁴¹ összekötése digitális felvételekkel.⁴² A munka eredményeként egy hét rekordból álló és két attribútumot tartalmazó adatbázis készült el.

Pest-Pilis-Solt vármegye újkori közgyűlési anyagainak további feldolgozása, az 1867-et követő közgyűlési anyagról szóló tábla kialakítása jelenleg is folyik, e munka során a következő szempontok szerint jegyzékelik a köteteket:⁴³

geket tartalmazó, s az azt megelőző szervtörténeti és tartalomra vonatkozó bevezetőt értjük repertóriumnak. Lásd: Ember, 1982: 196.

³⁹ Kitűnő példa erre az alispáni fond 3.2.2.-es adateleme („Szervtörténet/életrajz”).

⁴⁰ Nógrád megye dualizmus kori iratai. <https://adatbázisokonline.mnl.gov.hu/adatbázis/nograd-megye-dualizmus-kori-iratai/kereses> (A letöltés ideje: 2024. április 23.)

⁴¹ Borosy, 1989.

⁴² Az adatbázis a következő linken érhető el: <https://archives.hungaricana.hu/hu/lear/search/results/?list=eyJmaWx0ZXJzljogeyJEQVRBQkFTRSI6IFsiSkVHWVpPS09OWVZFsyJdfSwgInF1ZXJ5ljogIkJZcdTAwZmNsZW5ifQ&page=61>. (Letöltés ideje: 2024. április 23.)

⁴³ Jelen táblázatért köszönettel tartozom Köteles-Kis Anitának és Kálmán Noéminek az adatbázis egykori és jelenlegi építőinek.

Szemponatok	Példa 1.	Példa 2.
Fond száma	IV.253	IV.253
Kötet	1	1
Ülés dátuma	1867.04.30.	1867.05.01.
Ülés típusa	Közygylés	Közygylés
Napirendi pont tárgya	A bizottmányi gyűlés megnyitása	A Magyar Királyi Belügyminisztérium-nak Budapesten 1867. április 10-én kelt, a vármegye közönségéhez címzett intézvénye, amelyben a Magyar Felelős Minisztérium első teendőjének nyilvánítja az alkotmány alapját képező köz-törvényhatóságok helyreállítását
Megjegyzés napirendi ponttal kapcsolatban	n.a	n.a.
Napirendi pont tárgyalása jkv. oldaltól	1	18
Napirendi pont tárgyalása jkv. oldalig	3	21
Kapcsolódó határozat száma	n.a.	n.a.
Kapcsolódó határozat jegyzőkönyv oldaltól	1	18
Kapcsolódó határozat jegyzőkönyv oldalig	3	21
Napirendi ponthoz nem kapcsolódó melléklet	n.a	n.a
Napirendhez kapcsolódó melléklet	n.a.	n.a.

Jelenleg 36 kötetről készült ilyen segédlet, de e szám folyamatosan bővül. Első ízben a kiegészítés létrejöttének időszakát, valamint az I. világháború kitörését megelőző évek adatait dolgozták fel. A segédletek elkészültével összeköthetővé válnak az adatbázis rekordjai a jegyzőkönyvek majdani digitális képeivel. A kézírás-felismerő algoritmus fejlesztésével a digitalizált anyagok kereshetővé tételére is esély nyíthat.

Összegzés

Összességében elmondható, hogy az MNL Pest Vármegyei Levéltára dualizmus kori iratanyagának mennyiségi változása nyomon követhető részben a fondosszárakban elhelyezett selejtezési dokumentációkból, részben az utasítások és a fennmaradt irattípusok összehasonlításából.

Az iratok rendezéséről szóló jelentésekben visszatérő motívum „az irat rendjének helyreállítása”. A rendezési munkálatok során komoly feladatot jelentett az összekeveredett, s nem egy esetben az egyes irattári helyiségek kiürítése során előkerült anyagok egyberendezése. A rendezés és a selejtezés párhuzamosan folyt az intézményben, erről tesznek tanúbizonyságot a jegyzőkönyvek is. A rendezés alkalmával mintaállványozott és rendezett anyagon végezték el a levéltári selejtezést, ennek során azonban a kiadott ügykörjegyzékeket nem minden esetben követték. Ez nagyban tükröződik a főispán bizalmas iratainak mennyiségén egyes évkörökben. Az 1890-es évekbeli bizalmas iratok a létrejövő Munkásmozgalmi Intézet felhívására maradhattak fenn. Az alispáni anyag közigazgatási iratain is nyomot hagytak az 1960-as években végrehajtott selejtezési eljárások. A levéltári alapleltár két kérdőíve közül csak az első készítették el több fondra vonatkozóan. A második kérdőívet csak a IV.401. jelzetű főispáni fond vonatkozásában töltötték ki, így ezek összességében kevésbé használható segédletek. Ezzel szemben az átgépi repertóriumok a mai napig a levéltári nyilvántartás szerves alapját képezik. Az anyagban való további tájékozódást segíti az elektronikus nyilvántartás szabvány-adatelemeinek kitöltése és egyes dokumentumok segédletfájlként való feltöltése. A vármegyei közgyűlési anyagról készülő adatbázisnak már van múltja a Pest vármegyei levéltárügyben. Ezt hivatott továbbfejleszteni a jelen cikkben bemutatott segédlet is, s reméljük, hogy a közeljövőben elkészülhet egy, a digitális oldalképekkel összekötött adatbázis is. Végző soron pedig azt mondhatjuk, hogy egy levéltári irategyüttes selejtezési, rendezési és segédletezési történetének megismerése hozzájárulhat a proveniencia elvének levéltári alkalmazása okozta kutatási nehézségek megkönnyítéséhez, az adatbázisok tervezésének elősegítéséhez.

Levéltári források és szakirodalom

MNL OL = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

XIX-I-17. = Levéltárak Országos Felügyelője iratai

XIX-I-18. = Levéltárak Országos Központja iratai

K 150 = Belügyminisztérium Általános iratok

MNL PVL = Magyar Nemzeti Levéltár Pest Vármegyei Levéltára

IV.251. = Pest-Pilis-Solt vármegye főispán helytartója iratai, 1861–1867

IV.361. = Pest-Pilis-Solt vármegye főispánja iratai, 1872–1875

IV.362. = Pest-Pilis-Solt megye szervezőküldöttsége iratai, 1871

IV.401. = Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye főispánja iratai, 1875–1944

IV.408. = Pest-Pilis-Solt Kiskun vármegye alispánja iratai, 1876–1949

IV.408. fonddosszié = Pest-Pilis-Solt Kiskun vármegye alispánja iratainak fonddossziéja

- Bánrévy, 1939 = Bánrévy György: A levéltári selejtezés általános elvei. Levéltári Közlemények, 1939. 1. sz. 158–171.
- Borosy, 1989 = Borosy András: Pest-Pilis-Solt vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái 1638–1711. Bp., 1989.
- Dóka, 1986 = Dóka Klára: Útmutató a fondjegyzékek szerkesztéséhez. Kézirat. Bp., 1986.
- Ember, 1982 = Ember Győző: Levéltár terminológiai lexikon. Bp., 1982.
- Klein, 1939 = Klein Gáspár: A vármegyei levéltár selejtezése. Levéltári Közlemények, 1939. 1. sz. 172–180.
- Lakatos, 1960 = Lakatos Ernő: Szempontok az állami levéltárak fondjegyzékeinek szerkesztéséhez: szempontok a megyei levéltárak fondjegyzékeinek összeállításához. Levéltári Híradó, 1960. 2. sz. 40–43.
- Lakatos, 1962 = Lakatos Ernő: Járási főjegyzői iratok átrendezésének néhány problémája. Levéltári Szemle, 1962. 1. sz. 3–16.
- Lakos, 2002 = Lakos Ágnes: A Pest Megyei Levéltár fond- és állagjegyzéke. Bp., 2002.
- Haraszti, 2022 = Haraszti Viktor: A selejtezés jogi szabályozása Magyarországon a szokásjogtól a szabályrendeletekig. Levéltári Szemle, 2022. 3. sz. 5–34.
- Haraszti, 2023 = Haraszti Viktor: A selejtezés jogi szabályozása Magyarországon II. A szabályrendeletektől a törvényi szintű szabályozásig. Levéltári Szemle, 2023. 1. sz. 5–30.
- Sümeghy, 1942 = Sümeghy Dezső: A megyei levéltárak rendezése. Levéltári Közlemények, 1942. 1.sz. 52–65.
- Wellmann, 1962 = Wellmann Imre: A területi állami levéltárak fondjegyzékei. Bevezetés. Alapelvek. Bp., 1962.
1995. évi XLVI. tv. = 1995. évi XLVI. törvény a köziratokról, közlevéltárakról és a magánlevéltári anyag védelméről. <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=99500066>. tv (A letöltés ideje: 2025. október 19.)
- VÜSZ, 1902 = 125.000/1902. BM rendelet a Vármegyei Ügyviteli Szabályzatról. Magyarországi rendeletek tára. Bp., 1902. 1156–1362.

Szerkesztőségünk törekszik rá, hogy az egyesületi vándorgyűléseken elhangzott előadásokból is közreadjunk néhányat. 2025-ben az MLE vándorgyűlésének harmadik napján a Nyitott Levéltárak rendezvényen A levéltárak tudományos munkája témakörben elhangzott irodalmi blokk előadásainak írott, szerkesztett változata a következő két tanulmány. A blokkban elhangzott harmadik előadás anyagát későbbi lapszámunkban közöljük.

Kiss Norbert Péter

Irodalmi hagyatékok az MNL Somogy Vármegyei Levéltárában

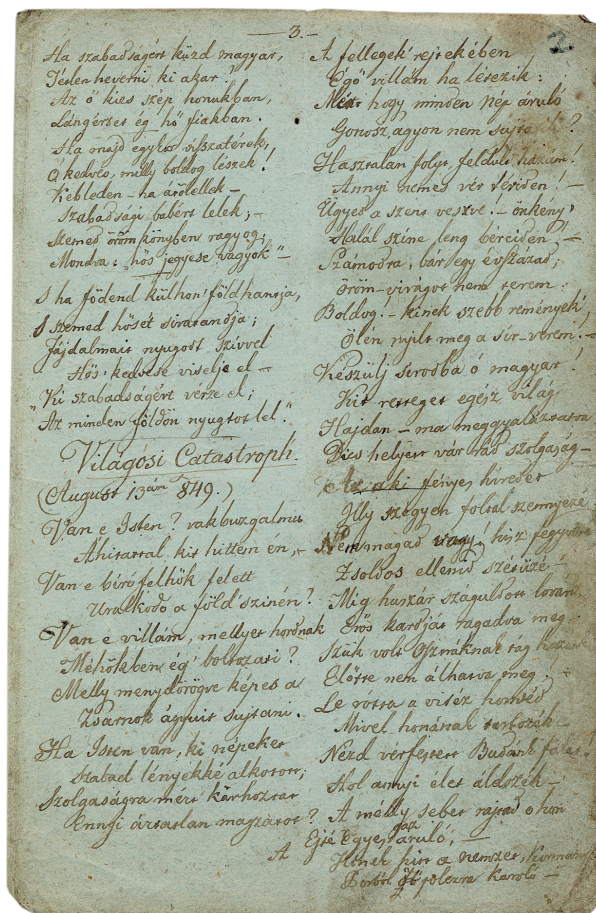
A közlevéltárak általában nem őriznek irodalmi hagyatékokat, ez a feladat a legtöbb esetben a múzeumokra (főként a Petőfi Irodalmi Múzeumra), irodalmi emlékházakra hárul, illetve több esetben a leszármazottak gondozzák egy-egy alkotó irat- és tárgy-hagyatékát. Mindezek ellenére a levéltárak magániratgyűjtési tevékenységük során találkozhatnak olyan, elsősorban személyi hagyatékokkal, amelyek egy irodalmár után maradtak, s így irodalmi jellegű/vonatkozású iratokat, kéziratokat, levelezést is tartalmaznak vagy csak abból állnak. Miért hasznos és üdvös, ha ilyen irategyüttesek levéltárba kerülnek? Mivel járulnak hozzá a levéltárban folytatott kutatásokhoz? Mit tud kezdeni velük a levéltáros annak érdekében, hogy minél jobban kutathatóvá tegye őket? Milyen gyakorlati kérdések merülnek fel a rendezés során? Milyen módszerek, sémák, minták alkalmazhatók eredményesen az ilyen típusú forráseggyüttes kutathatóvá tételéhez? E kérdésekre keressük a választ a Magyar Nemzeti Levéltár Somogy Vármegyei Levéltára (MNL SVL) példája alapján.

Mielőtt azonban két konkrét példán, Takáts Gyulának és Papp Árpádnak a somogyi archívumban őrzött hagyatéka példáján megkísérelnénk választ adni a kérdésekre, a vizsgálatot kiterjesztjük néhány bekezdés erejéig olyan (családi, személyi, gyűjteményes) fondokra, amelyek nem irodalmi jellegűek, mégis találkozunk bennük irodalmi kéziratokkal, amelyek esetlegesen, véletlenszerűen kerültek elő a rendezések folyamán.

Id. és ifj. Noszlopy Antal irodalmi művei

A Noszlopy családra, illetve egyes tagjaira vonatkozó iratok az MNL SVL négy különböző fondjában¹ találhatóak, fizikailag azonban egy helyen tároljuk őket. Az irodalmi kéziratok a Noszlopy-depositumban (MNL-SVL-XIII.49.) lelhetőek fel, amelyet Noszlopy Antal nyugalmazott budapesti technikumi igazgató-mérnök 1979. május 18-án adott át

¹ MNL-SVL-IV.20.; MNL-SVL-XIII.23.; MNL-SVL-XIII.49.; MNL-SVL-XIV.36. A négy fond együttes terjedelme 0,12 ifm.

Egy oldal ifj. Noszlopy Antal versesfüzetéből (MNL-SVL-XIII.49.)

megőrzésre Andrásy Antal főlevéltáros útján a somogyi levéltárnak. (A fond később két alkalommal is bővült, azonban ezek nem érintették a kéziratokat.)

A Noszlopy család két tagja, id. Noszlopy Antal és ifj. Noszlopy Antal (Noszlopy Gáspár édesapja, illetve testvére) egyéb irányú tevékenysége mellett irodalommal is foglalkozott: mindketten írtak verseket, utóbbi fordított („magyarított”) is – ennek ékes példája A mamzell vagy külföldies nevelés címmel magyarra átültetett komédia, amely 2024-ben jelent meg Gözsy Zoltán közlésében könyv formában.

Ifj. Noszlopy Antal a közéleti, hivatalnoki pályája mellett – édesapjához hasonlóan – kedvtelésből és a kor szokásait követve, valamint a Berzsényiekhez fűződő családi kapcsolat (id. Noszlopy Antal édesapja, Sándor Berzsényi Évát vette nőül, míg egyik leánygyermek, Júlia Berzsényi Dániel egyik fiával, Lászlóval lépett frigyre) révén foglalkozott irodalommal is. Első költeményei a Madarász József által szerkesztett Nefejejs című almanachban, valamint a Regélő című folyóiratban jelentek meg. A Koroknyai család

címmel drámát is írt, amelyet Kölcsey Ferencnek ajánlott. A somogyi levéltár három kéziratos kötetecskét őriz tőle: az első 1831–1840, a második 1849–1851, a harmadik pedig 1866-ban és utána írt költeményeket tartalmaz.

A legkorábbi versek a kor szellemének megfelelően a romantika és a Petőfi-féle népiesség stílusjegyeit viselik magukon. Olvashatunk a kötetben tájleíró költeményeket, a boldog és a keserű szerelmet megéneklő verseket, a korban divatos almanachlira műfajába tartozó szövegeket, episztolákat – mindezt a Vörösmarty és a Petőfi által tökélyre vitt stílusformák, költői eszközök jegyében. A második kötetecske versei a szabadságharc leverését követően születtek, s hangjukat a csalódottság, a bujdosóélet viszontagságai, a nemzet sorsa feletti kesergés jellemzi, Vörösmarty kései költészetére emlékeztetve az olvasót. A nemzeti gyász, az európai és a magyarországi események, a Bach-korszak visszasságai visszaköszönnek az 1866 után keletkezett költeményekben is. (Ifj. Noszlopy Antal kéziratos verseinek kiadása még várat magára.)

Egy állítólagos Petőfi-kézirat

Az egykori Szigetvári Zrínyi Miklós Múzeum anyagával² került be 1961-ben az intézménybe (Szigetvár 1950-ig Somogy része volt) többek között egy állítólagos Petőfi-kézirat, amelyet Sütő Nagy Irén ajándékozott a múzeumnak 1955-ben. A kézirat mellett egy Petőfit ábrázoló festmény 1884-ben keletkezett fényképfelvételéről is szól az ajándékozó levele, azonban ennek sorsa ismeretlen. A levélben a beküldő „honleányi kötelességének teljesítéséről” ír, amikor a két relikviát „a haza oltárára helyezem, hogy ezután ne az egyén önző világát, de a nagyközösség együttérzését szolgálja”.³

A kézirat a levéllíró előadása szerint első férje apai ágú nagyanyjától maradt a családra. Petőfi Sándor az 1840-es években a Zsinger családnál vendégeskedett, s ekkor jegyezte be Zsinger Mária emlékkönyvébe a sorokat, „a két egy-egy szakaszból álló vers” szavait.

A két versszak egy vélhetően a 19. századból származó kis papírdarab elő- és hátlapján maradt fenn kézírással, datálás nélkül. Az egyik oldalon az alábbi sorok szerepelnek betű szerinti átírásban:

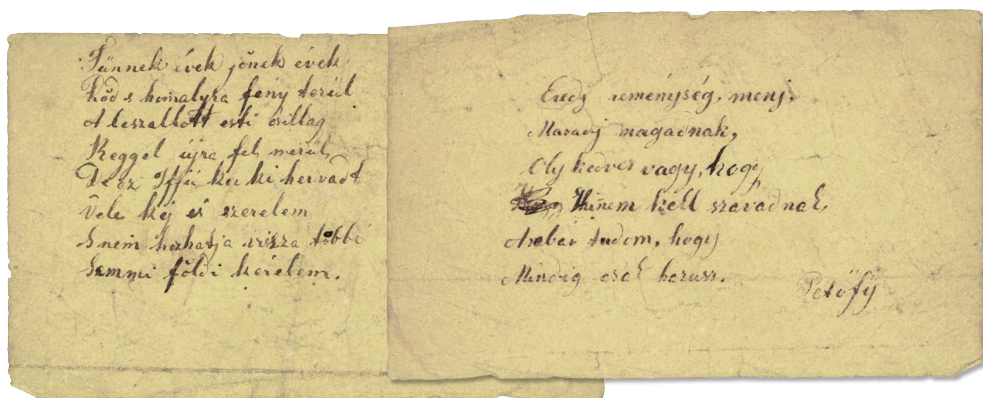
„Tűnnek évek, jőnek évek
Köd s homályra fény terül
A leszállott esti csillag
Reggel újra fel merül
De az Ifjú kor ki hervadt
Vele kéj és szerelem
S nem hozhatja vissza többé
Semmi földi kérelem.”

² A Szigetvári Zrínyi Miklós Múzeum fondjából (MNL-SVL-XV.26.) az irat később átkerült a Kiállítási iratok gyűjteményébe (MNL-SVL-XV.25.).

³ MNL-SVL-XV-25. 2. d. 145. tétel

A sorok azonban nem Petőfitől származnak, hanem a kortárs Bajza József Az eltűnt ifjúkor című verséből valók. A Bajza-költemény utolsó versszaka így hangzik:

„Tűnnek évek, jönnek évek.
Köd s homályra fény terül,
A leszállott esti csillag
Reggel újra felderül
De az ifjúkor kihervadt,
Véle kéj és szerelem,
S nem hozhatja vissza többé
Semmi földi kérelem.”

A „Petőfy-kézirat” két oldala (MNL-SVL-XV.25.)

A dokumentum másik oldalán egy láthatóan másik versből származó sorok olvashatóak betű szerinti átírásban:

„Eredj reménység, menj,
Maradj magadnak,
Oly kedves vagy, hogy
[átírkált szó] Hinem kell szavadnak,
Ámbár tudom, hogy
Mindig csak hazusz.”

S alatta az aláírás: „Petőfy”.

A költemény kétségtávol Petőfitől származik: az 1846 decemberében keltezett Kará-csonkor című vers egyik szakasza, amely így hangzik:

„Eredj, reménység, menj, maradj magadnak,
Oly kedves vagy, hogy hinnem kell szavadnak,
Ámbár tudom, hogy mindig csak hazudsz...”

Az aláírás azonban felettébb gyanús: Petőfi Sándor sosem írta le vezetéknévét y-nal a végén. Ráadásul a kézírás egyáltalán nem hasonlít a költőére. Így csak a Zsingor család legendáriuma kötötte Petőfi kezéhez a papírra rótt sorokat – ennek ellenére a költő vendégeskedhetett náluk, hiszen többször járt Gömör vármegyében (első ízben 1845-ben).

A levéltárunkban őrzött dokumentum talán valóban a Sütő Nagy Irén levelében említett Zsingor Mária emlékkönyvéből származik, s azt maga a hölgy is papírra vethette – biztosat azonban vélhetően sosem fogunk tudni.

Francia nyelvű dicsőítő költemény III. Napóleon császárhoz

A homonnai Drugeth-féle levéltárat dr. Molnár István somogyi főlevéltárnok rendezte, s az iratanyag később általa került a Somogy Megyei Közlevéltárba. A fond⁴ 11 kötetnyi elenchus, néhány oklevél- és okiratmásolat és egyéb irat mellett tartalmazza egy francia nyelvű vers kéziratát is. A költemény az À Louis Napoléon III., azaz III. Napóleonhoz címet viseli, s egy bizonyos Joséphine de Patruban aláírása szerepel alatta – hogy a hölgy szerző vagy csak lejegyző, azt nem tudjuk, ahogy a személyéről, a Drugethekhez való viszonyáról sincs információ. A kézirat keltezetlen, mivel azonban említi Szevasztopol 1855-ös ostromát, így azt követően kellett keletkeznie, s valószínűsíthetően még III. Napóleon 1870-es bukása előtt.⁵

A szöveg az óda, a himnusz és a panegyrikus (dicsőítő költemény) műfajainak retorikai és poétikai elemét mozgósítja a császár dicsőítésének érdekében. A sötétbe borult, fénytelen, árnyaktól hemzsező és viharos égen egyszer csak élénk ragyogás tűnik fel, amely reményt ébreszt a szívekben, lelket önt az emberekbe, s ez nem más, mint III. Napóleon, a nemes, bölcs, győzedelmes császár, aki egy isten tulajdonságaival rendelkezik a szöveg szerint.

A vers végén, az aláírás után található még egy strófa, amely Victor Escousse francia drámaíró sorainak átírata. Escousse öngyilkossága előtt vetette papírra e sorokat sírfelirataként.

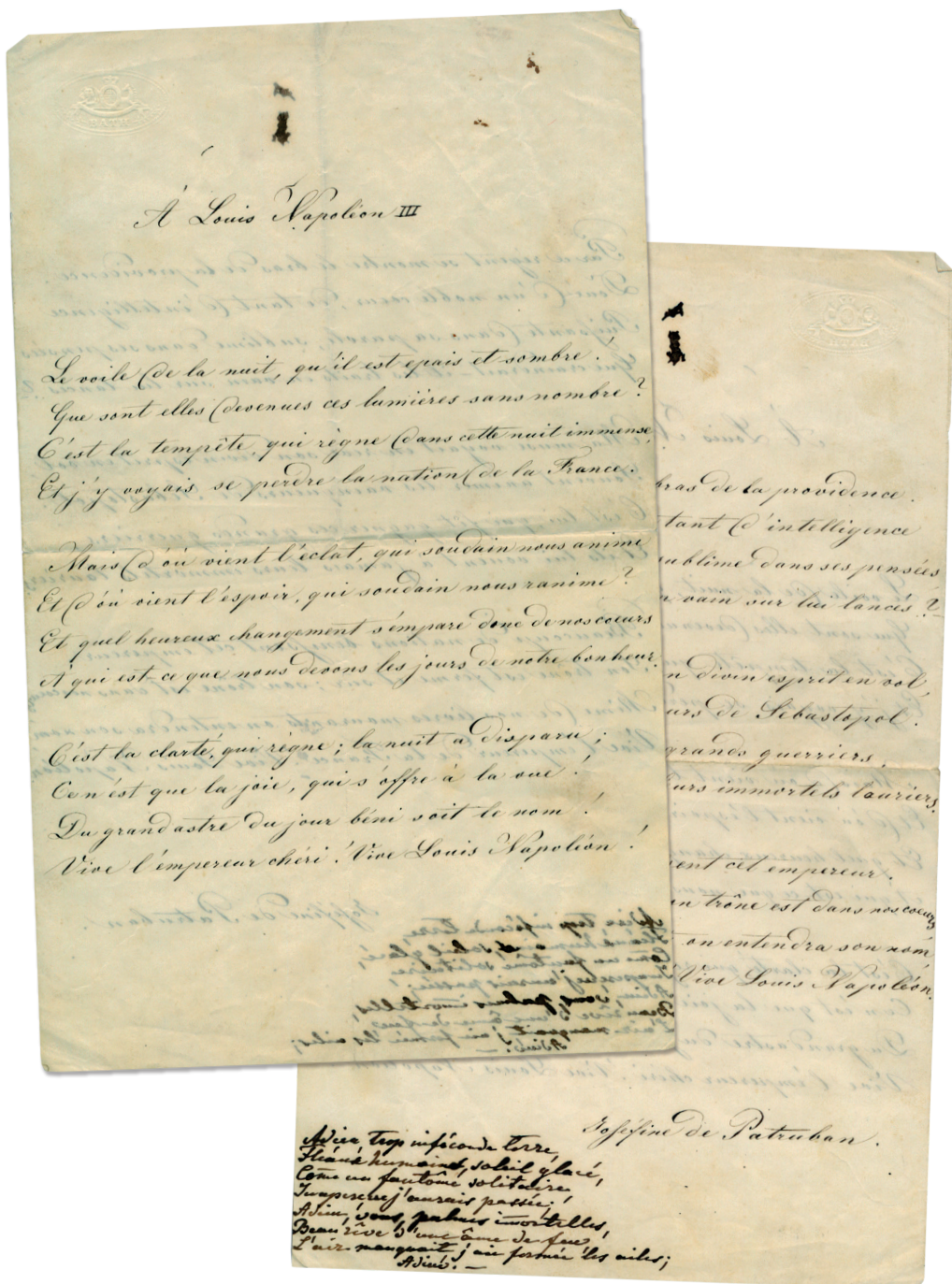
Irodalmi kéziratok a piarista rend mernyei jószágkormányzóságának iratai között

A harmadik irategyüttes, amely a téma szempontjából kiemelendő, a piarista rend mernyei gazdaságának fondja.⁶ Ebben két irodalmi szöveget találunk, mindkettő a Domanek Alajos, az ötödik jószágkormányzó után maradt dokumentumok között lelhető fel. Az iratcsoport a 18–19. század fordulójától a 1880-as évekig tartalmaz iratokat, amelyek legtöbbször egyházi beszéd, iskolai dolgozat és ujjgyakorlat, vegyes levelezés, nyelve pedig latin, német és magyar.

⁴ MNL-SVL-XIII.13.

⁵ Bővebben és a szövegközlést lásd: Kiss, 2013. 28–32.

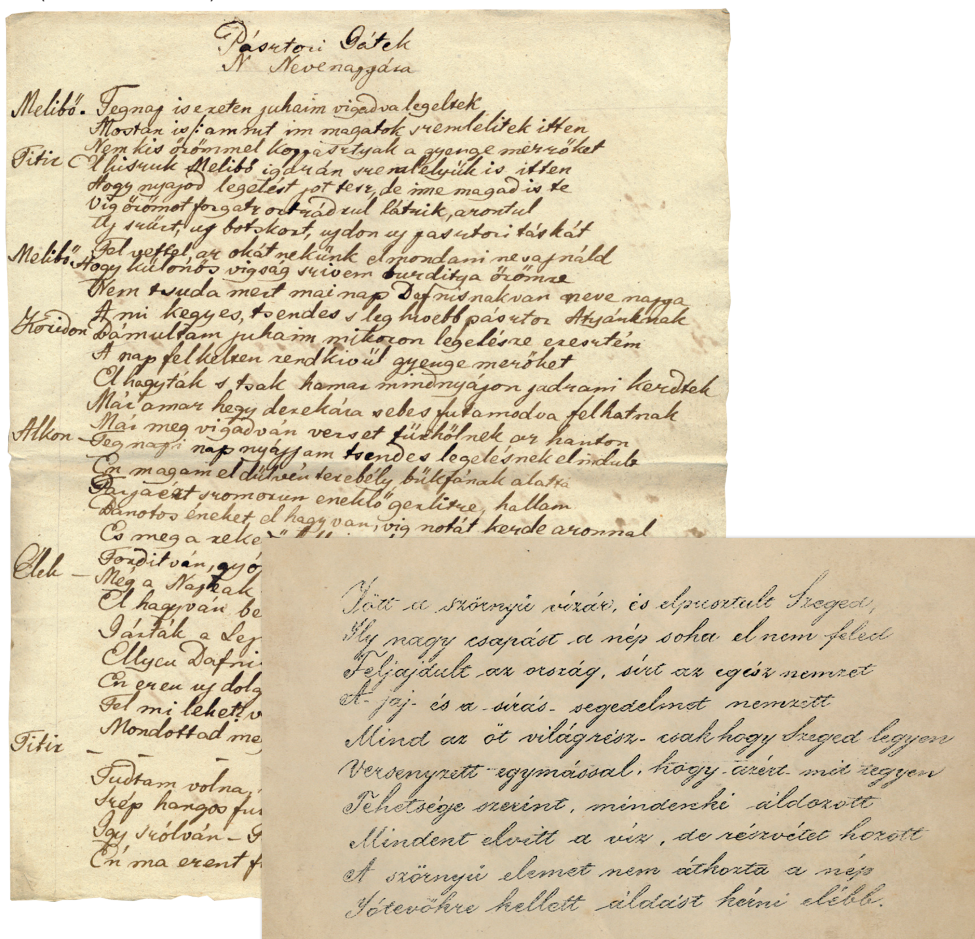
⁶ MNL-SVL-XII.21. Bővebben és a szövegközléseket lásd: Kiss, 2013. 13–28.

Az „À Louis Napoléon III” című vers kézírata (MNL-SVL-XIII.13.)

Az első szöveg a Pásztori játék N. neve napjára címet viseli, szerzője ismeretlen. A műfaj, ahogy a címben is megjelölik, pásztorjáték: a szöveg abba a hagyományba illeszkedik, amelyet az antikvitásban a ma már csak töredékekből ismert szicíliai népi pásztori költészet, Theokritosz idilljei, Vergilius eklogái képviseltek, s a későbbiekben is népszerű maradt, bár jellemzői változtak az idők folyamán. A 17. században a pásztorjáték a jezsuita iskoladráma kedvelt műformája lett, tematikája viszont eltávolodott a boldog aranykor és a szerelem ábrázolásától erősen moralizáló tárgyak felé fordult. Iskoladramaként a pedagógiai módszerek közé is bekerült: a (magán)tanítók ilyen jellegű műveket is írtak gyakorlatként tanítványaikkal. E mű is nagy valószínűséggel így keletkezett.

A „Pásztori játék N. N. neve napjára” című mű kéziratának első oldala
(MNL-SVL-XII.21.)

Komjáthy Béla „Szeged veszedelme” című műve kéziratának
első oldala (MNL-SVL-XII.21.)

A másik szöveg Komjáthy Béla Szeged veszedelme című satirikus versezetének töredéke, amely az 1879-es nagy szegedi árvíz által okozott károk és pusztítás helyrehozatala érdekében felállított biztosi tanács tagjairól nyújt parodisztikus, ironikus képet. Komjáthy maga is az említett bizottság tagja volt, műve közel 200 strófából áll, a somogyi példány nem teljes. A szöveg nem jelent meg nyomtatásban, a baráti kör számára készült, csak könyvformában terjedt.

Komjáthy humorral és gúnyos iróniával gazdagon nyújt képet a bizottság tagjairól, akik saját magukat mutatják be Tisza Lajos királyi biztosnak. Tisza, a volt közmunka- és közlekedésügyi miniszter kezdetben nem örvendett nagy népszerűségnek, többen támadták – többek között azért, mert Tisza Kálmán miniszterelnök öccse volt. Szegedi tevékenységét azonban siker koronázta, annak nyomán a város újjáépült. A Szeged veszedelme egyes kifejezései, szófordulatai, stílusa reminiscenciák Arany János A nagyidai cigányok és a Bolond Istók, valamint Arany László A délibábok hőse című műveire.

Komjáthyról és művéről Mikszáth Kálmán is megemlékezett: „Komjáthy Béla nagyon sokoldalú ember, dacára, hogy olyan gömbölyű, miszerint tán oldala sincsen. Majd úgy bukkan föl, mint híres kriminalista, majd mint szélsőbali vezérszónok, ismerjük mint hírhedt toasztírozót, szeretjük mint elmés társalgót és haragszunk rá, amiért túl simulékony a kormánypártiakhoz...

De azért mint költőt senki sem ismeri. Nos, én ebben a pozitívumában mutatom be. Kijelölve helyét a Parnasszuson. Ott a mennyekben is két hely jut neki, mint ahogy itt a földön két napidíj.

Költői véna tekintetében közvetlen Tatár Péter és Sréter Kálmán mellett áll a Parnasszus legalján, de humor és jóízű nyelvezet dolgában oly magas hely illeti, mintha igazi író lenne. Pedig csak naturalista: a természet vadvirága ő, olyan virága, amelynek se illata, se színe, csak tövisei. De ezek a tövisek érdekesekek.”⁷

Takáts Gyula (1911–2008) irathagyatéka

A tabi születésű, Kossuth- és kétszeres József Attila-díjas író, költő, műfordító, középiskolai tanár, múzeumigazgató, képzőművész irathagyatéka⁸ 2014-ben a Kaposvár Megyei Jogú Város Polgármesteri Hivatalával kötött letéti megállapodás értelmében került be intézményünkbe. Takáts végrendeletében házáat, annak berendezését, könyvtárát és iratait Kaposvár városra hagyta, azzal a feltétellel, hogy az épületben emlékházat rendezzenek be, ahol meg kell teremteni az irathagyaték kutathatóságának feltételeit. 2014 előtt az iratanyagot a költő egykori lakóházában, a Kovács-Sebestyén Gyula utca 9. szám alatt kialakított Takáts Gyula Emlékházban őrizték, azonban a kutathatóság a helyszínen nem volt megfelelően biztosított. A jogutód, a költő unokahúga, a Takáts Gyula Irodalmi Alapítvány egykori ügyvivője, Parill Orsolya a helyzet megoldásán fáradozva

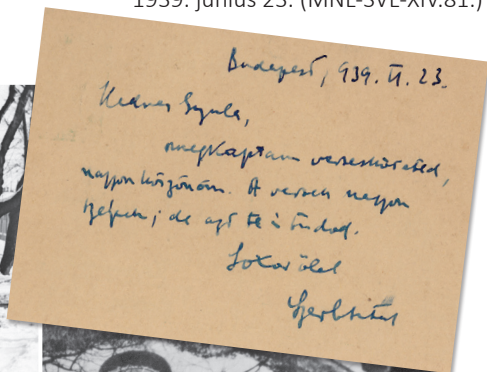
⁷ Mikszáth, 1970: 63–67.

⁸ HU-MNL-SVL-XIV.81. A hagyatékról, annak 2017-ben befejezett rendezéséről és a munka tapasztalatairól bővebben lásd: Kiss, 2018.

Takáts Gyula és Martyn Ferenc Kaposvárott a Rippl-Rónai téren, mögöttük a megyei levéltár egykori, a megyei múzeum régi-új épülete, 1971 (MNL-SVL-XIV.81.)

Szerb Antal Takáts Gyula részére írott levele, 1939. június 23. (MNL-SVL-XIV.81.)

Felvétel az 1938-ban Kaposvárott rendezett Modern költők estje résztvevőiről: Takáts Gyula, Gáti István, Szabó Lőrinc, Biczó Ferenc, Merényi Oszkár (MNL-SVL-XIV.81.)

Felvétel a Berzsényi Dániel hamvainak újratemetése és a síremlék felújítása alkalmából 1948-ban Niklán rendezett ünnepségről, középen a költő unokája, Berzsényi Mária (MNL-SVL-XIV.81.)

elsőként a Petőfi Irodalmi Múzeummal vette fel a kapcsolatot, s komoly szakmai segítséget kapott annak munkatársaitól. A hagyaték őrzését, kutathatóvá tételét azonban mégiscsak Kaposvárott szerették volna megvalósítani, így merült fel lehetőségként a somogyi levéltár. A levéltárba történő elhelyezést Parill Orsolyán kívül a Takáts Gyula Irodalmi Alapítvány vezetősége, így Pomogáts Béla elnök, a Berzsenyi Dániel Irodalmi és Művészeti Társaság és Kaposvár Megyei Jogú Város Polgármesteri Hivatala is támogatta. A rendkívül komoly irodalomtörténeti, szellemtörténeti, képzőművészeti értékű iratanyag az emlékházban, a levéltári átadás előtt középszintű rendezésen esett át és jegyzék készült róla, amelynek alapját a még Takáts Gyula által kialakítani kezdett tematikus rend képezte. A 2014-ben átvett Takáts-hagyaték letéti szerződését ünnepélyes keretek között 2017-ben hosszabbítottuk meg, s ez alkalommal (és azóta többször is) Parill Orsolyának és Fehér Zoltán filológusnak, Takáts Gyula-kutatónak köszönhetően tovább gyarapodott az iratanyag. A hagyatékot jelen írás szerzője 2017-ben tételszinten rendezte és jegyzékelte, majd 2022-ben darabszintű nyilvántartás kialakítását kezdte meg.

Parill Orsolya és dr. Parill Arany mint általános örökösök átnézték az iratanyag személyes és családi dokumentumokat tartalmazó részét, s nem találtak olyan iratot, amelyet kutatási korlátozás alá akartak volna vonni, így a hagyaték teljes egészében kutathatóvá vált.

Az iratanyag rendezésének első lépése a tematikus egységek kialakítása volt. A hagyaték leképezi Takáts Gyula életpályájának és életművének egyes szakaszait, s ezt a tematikus-kronologikus sorrendet tekintettük a rendezés alapjául. Eszerint alakítottunk ki nyolc állagot. Az *első*t a *személyes és családi iratok*, illetve a költő két felesége után maradt iratok alkotják. Itt helyeztük el többek között Takáts Gyula okmányait (utazási igazolványok, munkakönyv, katonai igazolvány, jogosítvány stb.), önéletrajzeit, különböző szervezetekben, egyesületekben való tagságának dokumentumait, díjakkal, elismerésekkel kapcsolatos iratokat, okleveleket, emléklapokat, név- és címlistákat, családi vonatkozású iratokat, a kaposvári, a fonyódi, a balatongyörök-becehegyi, a zselickislaki és a boglárlelleli ingatlanokkal kapcsolatos dokumentumokat, valamint a két feleség, Szabó Ilona (Lonci) és Horváth Stefánia (Stefi) után maradt személyes és családi iratokat, okmányokat, leveleket, képeslapokat.

A második állagba sorolt *dokumentumok Takáts Gyula életpályáját követik nyomon*, így külön sorozatokat alakítottunk ki az alábbi struktúra szerint:

1. diákkori iratok: gyakorló- és iskolai füzetek;
2. érettségi találkozókkal kapcsolatos iratok: meghívók, fényképek, emlékfüzetek;
3. egyetemi dokumentumok: leckekönyv, kézzel írott és nyomtatott jegyzetek;
4. a tanári pályával (Munkács, Kaposvár) kapcsolatos iratok: kérelmek, alkalmazási iratok, érettségi találkozók meghívói és fényképei, óratervek, tankönyvek és tanári kézikönyvek;
5. a múzeumi munkához kapcsolódó iratok: levelek, munkatervek, beszámolók, pásztorkataszter, adatok Somogy megyei mese- és történetmondókról, kiállítások szervezése, beszédvázlatok, Bacsák György kéziratai, levelei és gyűjtései;

6. a Berzsenyi Dániel Irodalmi és Művészeti Társasággal kapcsolatos, 1949 előtti, illetve 1985 utáni iratok: levelek, fényképek, a niklai Berzsenyi-mauzóleum 1948-as rendbehozatalával kapcsolatos iratok, alapszabályok, jegyzőkönyvek, meghívók stb.;
7. felkérések, kiadási és felhasználási szerződések és engedélyek, honorárium elszámolások.

A harmadik állagot a *levelezés* alkotja: több mint 1200 küldő több ezer levele, a Takáts Gyula által írott, valamint az idegen levelek, továbbá a dísz- és gyásztáviratok. Ezekhez az iratokhoz (a táviratok kivételével) darabszintű jegyzék készült, amely feltünteti a keltezés helyét és idejét, ennek hiányában a postabélyegzőn olvasható helyet és dátumot, a mellékletek adatait, a képeslapok esetében azt is, hogy mit ábrázolnak, a boríték meglétét, hiányát vagy sérülését, fejléces papír esetén ennek tényét, valamint azt, hogy kézzel vagy géppel íródott-e a levél. A leveleket a küldők, illetve – a Takáts által írottak esetében – a címzettek nevének betűrendjében (tétélek), ezen belül kronológiai sorrendben helyeztük el, egy-egy tétel végére kerültek a keltezetlen, s egyéb, a datálást segítő információval sem rendelkező levelek. Azon levelek esetében, amelyeken nincs dátum, és a postabélyegző is hiányzik vagy olvashatatlan, legalább a megírás évszámának megállapításában számos esetben segítséget nyújtott magának az iratnak a tartalma: például a küldő ír egy megjelenés alatt álló munkájáról, egy rendezvényről vagy más eseményről, amelynek évköre egyéb források, elsősorban az interneten is megtalálható folyóiratokból és napilapokból megállapítható. A beazonosíthatatlan küldők levelei külön tételt képeznek.

Takáts Gyula levelezőpartnerei között megtalálhatjuk majdnem minden 20. századi magyarországi és emigráns író, költő, képzőművész, újságíró, szerkesztő, irodalomtörténész nevét, de muzeológusokkal, hivatalnokokkal, tanárokkal, könyvtárosokkal, zeneszerzőkkel, műfordítókkal és „egyszerű” rajongókkal, olvasókkal is levelezésben állt. Néhány név a hatalmas listáról: Áprily Lajos, Csoóri Sándor, Csorba Győző, Csányi László, Bertók László, Kosztolányi Dezső, Szabó Lőrinc, Márai Sándor, Radnóti Miklós, Szerb Antal, Sárközy György, Tamási Áron, Fekete István, Zelk Zoltán, Nemes Nagy Ágnes, Tüskés Tibor, Jékely Zoltán, Tatay Sándor, Weöres Sándor, Vas István, Tersánszky Józsi Jenő, Bernáth Aurél, Egry József, Borsos Miklós, Martyn Ferenc, Kunffy Lajos, Szász Endre...

Takáts Gyula levelezéséből már több kötetnyi napvilágot látott könyv formájában, így maga a költő állította össze az 1984-ben megjelent *Helyét kereső* nemzedék című kötetet, amely pályatársaival, barátaival 1949-ig folytatott levelezését tartalmazza (ha megszerezhetőek voltak, nemcsak a Takáts részére érkezettek, de az általa írottak is szerepelnek a könyvben), továbbá kiadták a Martyn Ferencsel (1999), Fodor Andrással (2007), Csorba Győzővel (2008), Tüskés Tiborral (2021) folytatott levelezést is.

A következő állagba az *irodalmi életmű dokumentumai*, a kéziratok kerültek, amelyeket több sorozatba rendeztünk: versek, verseskötetek kéziratai, illetve a verseskötetek kiadásával kapcsolatos iratok; lírai műfordítások kéziratai; prózai művek, próza- és levelezéskötetek kéziratai, a kötetek kiadására vonatkozó iratok; irodalmi, történelmi, művészettörténeti, néprajzi jegyzetek és feljegyzések, valamint néprajzi témájú kéziratok és

gyűjtések; kötetben nem publikált tanulmányok, esszék, beszédek, recenziók; előszavak és ajánlások; Takáts Gyulával készült interjúk és riportok, valamint róla szóló írások és neki dedikált versek kéziratai; Takáts-versek alapján írott zeneművek kottái; idegen kéziratok (ezek egy részét recenzálásra, bírálatra küldték meg számára, valamint itt helyeztük el Takáts Gyula egyik öse, Mocsy Antal 1855-ben megjelent Phaedrus-fordításának az Országos Széchényi Könyvtártól megkapott fénymásolatát is).

A tematikus rendszeren belül a kronológia a rendezés vezérével, ám számtalan olyan verskézirat van, amelyen nincs dátum. A rendezést tovább nehezítik az ötleteket, töredékeket, verskezdeményeket tartalmazó lapok – ezek külön sorozatba kerültek. Komoly filológiai utánajarást igényel a több, eltérő címmel papírra vetett, de ugyanannak a versnek a különböző stádiumú változatát mutató kéziratok beazonosítása és összevetése, ezeket igyekszünk egymás mellé helyezni, illetve – a kronológiát meg nem bontva – megjegyzésben rögzíteni, hogy az adott költemény milyen címmel és mikor jelent meg először.

Néhány számadat az iratanyaggal kapcsolatban: Takáts Gyula lírai életművét több mint harminc, 1935 és 2007 között megjelent verseskötet alkotja, prózai művei között pedig három regény, két ifjúsági regény, egy elbeszéléskötet, tizenegy esszé-, illetve tanulmánykötet, egy napló- és négy levelezéskötet, valamint a Bacchus könyve című kiadvány sorolható fel. Többségük kéziratai – akár több változatban is – a levéltárban őrzött hagyatékok gyarapítják.

Az ötödik állag a *sajtóanyagokat* foglalja magában: ide kerültek a Takáts Gyuláról szóló újságcikkek, műveinek recenziói, kritikái, méltatásai, különböző orgánumban megjelent Takáts-művek olykor kivágot, máskor egy-egy egész oldal formájában, de sok esetben az adott folyóirat vagy lap teljes száma megvan. Érdekesség, hogy Takáts első, 1935-ben megjelent Kút című kötetéről Babits Mihály felkérésére Radnóti Miklós írt recenziót a Nyugat 1935. augusztusi számába.

Külön állagot alkotnak a *hagyatékkal a levéltárba bekerült rajzok és festmények* – Takáts ugyanis az irodalom mellett a képzőművészetben is jeleskedett, több alkalommal szerveztek kiállítást alkotásaiból.

A következő állagba a *nyomtatványokat, aprónyomtatványokat* soroltuk: ezek gyászjelentések, utazások során gyűjtött és vásárolt képeslapok, prospektusok, meghívók, plakátok, térképek, szentképek, névjegykártyák. A gyászjelentések esetében felmerült, hogy – mivel levélként érkeztek, s maga Takáts is a levelek közé sorolta őket –, a levelezést tartalmazó sorozatba vegyük fel őket, de gyakorlatiasabb és inkább kutatóbarát megoldásnak láttuk, ha külön tematikus alsorozatban kapnak helyet. A több száz meghívót, plakátot téma, ezen belül kronológia szerint csoportosítva rendeztük, külön szerepeltetve a Takáts Gyulával kapcsolatos rendezvények meghívóit, plakátjait. A nyomtatványok között helyeztük el a nem Takáts Gyulára vonatkozó újságkivágatokat, cikkeket is.

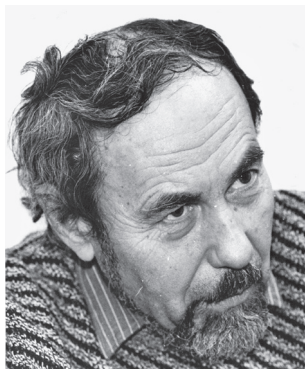
A hagyatékok utolsó állagát a *fényképek és negatívak, a diáképek, valamint az audiovizuális dokumentumok* képezik. A számos fénykép nagy hányada még azonosítatlan személyeket vagy helyszíneket ábrázol, azonban olyanok is akadnak, amelyek hátlapján szerepel felirat: kit, mikor, hol ábrázol, esetleg ki készítette. Takáts Gyulán és a családtagokon kívül a fotókon felbukkan többek között az irodalmárok közül Jankovich Ferenc,

Tornai József, Csoóri Sándor és Fodor András, a képzőművész Martyn Ferenc vagy Kanyar József történész, levéltáros, a somogyi archívum egykori igazgatója. A diakepek főként a becei birtokot ábrázolják, de vannak köztük görögországi nyaraláson, illetve Egyházashetyén készült felvételek is. A hang- és videofelvételek (magnószalagok, magnókazetták, videokazetták, CD és DVD lemezek) Takáts-csal készült interjúk, riportok, valamint Takáts-versek felvételeit tartalmazzák.

Az iratanyag jelenleg több mint 10 ifm-t tesz ki, s mint fentebb írtuk, darabszintű rendezése folyamatban van. Ameddig ez el nem készül, addig a 2017-es rendezettségi állapotot tükröző raktári jegyzék alapján, referensi segítséggel kutatható.

Papp Árpád (1937–2010) irathagyatéka

A somogyaszalói származású Papp Árpád író, költő, műfordító, irodalomtörténész, tanár, könyvtáros hagyatéka – az azóta már sajnos elhunyt – özvegye, Papp Árpádné született Koch Magdolna jóvoltából, s a Berzsenyi Dániel Irodalmi és Művészeti Társaság egykori ügyvezető titkára, Egerszegi Edit javaslatára került levéltárba ajándékként 2019-ben.⁹ A 21 dobozt kitevő irategyüttesről 2020-ban készült tételszintű raktári nyilvántartás, amely az Elektronikus Levéltári Portálon is megtalálható, de tervben van egy darabszintű nyilvántartás készítése.

Fénykép Papp Árpádról
(MNL-SVL-XIV.89.-XX-1-19)

Papp Árpád átveszi az év műfordítója díjat Athénban, a felvételen Nikiforosz Vrettakosz, Papp Árpád és Kosztasz Aszimakopoulos, 1990 (MNL-SVL-XIV.89.-XX-1-9)

A megrendezett iratanyagot, illetve annak becses darabjait jelen írás szerzője mutatta be a nagyközönségnek 2023 áprilisában a somogyi levéltár Levéltári esték című rendezénysorozatának egyik előadásán. Az esemény fényét emelte, hogy Papp Árpád két fia, Gábor és Balázs is elfogadta a meghívást és részt vett ezen az alkalmon.

A Takáts-hagyatékhhoz hasonlóan, Papp Árpád iratai esetében is a tematikus-kronologikus rendezési elvet követtük. Így különül el az anyag 21 sorozatra az alábbiak szerint.

⁹ MNL-SVL-XIV.89.

I. Személyes és munkaügyi iratok: Itt kaptak helyet a különböző okmányok és igazolványok, tagsági kártyák, oklevelek és bizonyítványok, kinevezések, megbízások és munkaszerződések, felkérések, a Kaposvári Táncsics Mihály Gimnázium archív (1945 előtti köteteket őrző) könyvtárával kapcsolatos iratok, ösztöndíjak, tanulmányutak iratai (Görögország, Ciprus, Málta, Olaszország), önéletrajzok, szakmai önéletrajzok.

II. Az aspirantúrával és kandidatúrával kapcsolatos iratok: Papp Árpád az újjörög és a ciprusi irodalom egyik legfontosabb magyarországi közvetítője és tolmácsolója műfordítások és tanulmányok által is. Kandidátusi dolgozatát Arcok és áramlatok a 20. századi újjörög költészetben címmel írta és védte meg. A hivatalos dokumentumokon kívül e sorozatban helyeztük el a dolgozat kéziratát, téziszüzetét, a kandidatúrával kapcsolatos levelezést.

III. Kiadási, szerkesztési, lektorálási, szerzői szerződések és elszámolások: Ez az egység a Papp Árpád által írt, fordított, szerkesztett művekre, kötetekre vonatkozó szerződéseket tartalmazza. Külön kiemelendők a Világirodalmi lexikon szerkesztésével, az újjörög és ciprusi irodalommal kapcsolatos szócikkek megírásával összefüggésben írt levelek, szerződések és kéziratok.

IV. Somogyaszaló történetével kapcsolatos fénymásolatok a Somogy Megyei Múzeumok Igazgatósága (ma Rippl-Rónai Vármegyei Hatókörű Városi Múzeum) anyagából.

V. Levelezés: A levelek esetében a rendezési elv ugyanaz volt, amit a Takáts-hagyaték kapcsán fentebb leírtunk. Külön egységet képeznek a több mint 400 levélíró Papp Árpád részére küldött ezres nagyságrendű levelei, a Papp Árpád által írottak (néhányik csak fogalmazvány), a dísztáviratok és üdvözlőlapok, valamint az idegen nyelvű levelek. A rendezést, de a kutatást is nehezíti, hogy a levelezés – Papp Árpád műfordítói és külhoni kutatói, oktatói munkássága révén – számos idegen, elsősorban görög és olasz nyelvű dokumentumot tartalmaz. Ezek, de főként a görögül és különösen a kézzel írottak küldőinek beazonosítása is több esetben nehézségekbe ütközött, így külön tételekbe kerültek a beazonosítatlan küldők magyar, görög, olasz és orosz nyelvű levelei (összesen közel 200 darab). Néhány név Papp Árpád kiterjedt kapcsolatrendszeréből: Csorba Győző, Vas István, Garai Gábor, Weöres Sándor, Károlyi Amy, Bertók László, Fodor András, Gyergyai Albert, Kerék Imre, Laczkó András, Ritoók Zsigmond, Tüskés Tibor... Kiemelendő Szabó Kálmán és felesége, Caruha Vangelio mintegy hetven levele – Szabó és Papp együtt fordították le magyar nyelvre Nikosz Kazantzakis regényét, a Zorbász, a görög című művet, amely 1967-ben jelent meg először magyarul. A külföldi levelezőpartnerek közül többek között említhető Kosztasz Aszimakopoulos, Andreasz Curasz, Fivosz Delfisz (Febo Delfi), Pandelisz Prevelakis, Jannis Ritszosz, Antonisz Szamarakis, Kosztasz Sztamatisz, Tanisz Tranulisz görög, Enzo Bonvetre, Rolando Certa, Francesco d'Erme, (a máltai) Oliver Friggieri, Vincenzo Mascaro, Ignazio Navarra, Nat Scamacca és felesége, Nina di Giorgio olasz nyelvű levelei – számos olyan alkotó, akinek műveit Papp Árpád fordította vagy éppen ők fordították le a magyar szerző verseit, s a munkakapcsolatból sok esetben személyes találkozás jött létre, majd barátság alakult ki. A felsoroltak mellett számos, franciául, oroszul, angolul, bolgárul írott levelet is tartalmaz a hagyaték. E hagyatékban is számos érdekesség, unikum található. Papp Árpád

Αθήνα, 12. X. 74

Θαυμάσιε με φίλε,

Έγραφα λίγες κάρτες με το έργο της Ζωόγενης,
 πρὸς τοὺς ἀγαθῶς περὶ (ἔχω δὲ τὸ ἔργο καὶ διὰ τὴν ἐθνικὴν ἀνι-
 ναμοσίαν καὶ Βεδοπέδους) καὶ τοὺς τοὺς περιοδι-
 κὸς με τοὺς ποιητὰς με. Ὡς εὐχαριστῶ.

Ὡς μαρτυρῶς ἐβδόμηδες πρόνοιαν καὶ κυριο-
 φορικῶς ἐδῶ λέσσερα νέα βιβλία με ὅτι δὲ αὐτὰ
 αἰγῶ.

Ὡς περὶ ἀγαθῶς
 Γιάννης Ρίτσος

Υ.Τ. Χάρηκα ἰδιαιτέρως πρὸς μεταφράσεις καὶ
 «ἀντανακλά».

Jannis Ritszosz Papp Árpád részére írott görög nyelvű levele,
 1974. október 12. (MNL-SVL-XIV.89-V-1-302)

magyarra fordította Eleni Kazantzakinak elhunyt férjéről, Kazantzakisról szóló élet-
 rajzi könyvét, s ennek kapcsán levelezett az özvegygel is, aki néhány eredeti fényképet is
 küldött férjéről a fordító részére.

VI. *Versek és versfordítások*: E sorozaton belül külön alsorozatba kerültek a versek,
 illetve a versfordítások kéz- és gépiratai, a töredékek, ötletek, illetve Papp Árpád versei-
 nek görög, olasz, orosz, lengyel, francia, angol és német fordításai (kéziratok, gépiratok,
 újságkivágatok).

VII. *Prózai művek és prózafordítások*: hasonlóan az előzőhöz, itt is egy-egy alsorozatot
 képeznek a prózai művek, illetve a prózafordítások kéz- és gépiratai, valamint a beszédek
 és előadások írott változatai.

VIII. *Kötetek kéziratai*: Ez a sorozat néhány, Papp Árpád által írott, fordított, illetve
 szerkesztett kötet kéziratait, valamint az egyes kötetek kiadásával kapcsolatos iratokat
 tartalmazza.

IX. *Kötettervek*: Ide kerültek a tervben maradt, az egyáltalán vagy ebben a formában
 meg nem jelent kötetek, így például egy újkörög irodalomtörténet, egy ciprusi és két
 újkörög költői antológia kéziratai.

X. *Papp Árpádról és műveiről szóló írások*: Ez a sorozat kéz- és gépiratok, valamint
 fénymásolatok formájában Papp Árpádról szóló írásokat, szócikkeket, illetve műveiről,
 kötetéről írott recenziókat, méltatásokat, esszéket, lektori véleményeket foglal magában.

XI. Publikációs listák, bibliográfiák: A sorozat Papp Árpád műveinek, műfordításainak, köteteinek, újságcikkeinek listáit tartalmazza, amelyek jelentős részét ő maga állította össze.

XII. Papp Árpádnak dedikált írások és kéziratok: Magyar, olasz és görög nyelvű kéz- és gépiratok kerültek ebbe a sorozatba, amelyeket szerzőik Papp Árpádnak dedikáltak, s amelyekkel előtte tiszteltek. A szerzők között megtaláljuk többek között Fivosz Delfisz (Febo Delfi), Rolando Certa, Andreasz Curasz, Nagy Gáspár, Barcs János, Németh István Péter, Nikiforosz Vrettakosz, Nat Scamacca vagy Jannisiz Ritszosz nevét.

XIII. Idegen szövegek: Papp Árpád életművéhez szorosan nem kapcsolódó, nem általa írt, illetve nem neki ajánlott, magyar, görög, olasz és máltai nyelvű kéz- és gépiratok kaptak helyet ebben a sorozatban, így például a Papp Árpáddal baráti viszonyt ápoló Oliver Friggieri máltai író, műfordító, újságíró fénymásolt kézírata egy Petőfi-vers máltai nyelvű fordításával.

XIV. Jegyzetek, feljegyzések, töredékek: A kéziratok közé be nem sorolható, olykor egy-egy gondolatot, mondatot tartalmazó töredékek, kezdemények számára alakítottuk ki ezt a sorozatot, amely irodalom- és művelődéstörténeti tárgyú jegyzeteket is tartalmaz, s természetesen nyelviileg sem homogén: a magyar mellett görög, olasz és orosz iratokat is találunk benne.

XV. Újságok, újságcikkek, újságkivágatok: A Takáts-hagyatékhoz hasonló módon, ebben az esetben is külön egységbe soroltuk a sajtóanyagot: a Papp Árpádról szóló írásokat, tanulmányokat, riportokat, illetve a Papp Árpád lírai és prózai műveit, valamint műfordításait tartalmazó újságcikkeket és kivágatokat. A felsorolt tematikus csoportokat továbbbontottuk nyelv szerint: a fentebb írottak alapján nem meglepő módon ebben az egységben is találhatók görög, olasz, máltai, orosz, francia, bolgár, lengyel, angol nyelvű iratok.

XVI. Aprónyomtatványok: A sorozat meghívókat, gyászjelentéseket, névjegykártyákat és utazások során vásárolt képeslapokat tartalmaz. A meghívókon belül elkülönítettük a Papp Árpád részvételével, illetve tiszteletére szervezett rendezvényekre (köszöntések, író-olvasó találkozók, előadások, konferenciák, irodalmi estek, könyvbemutatók, kiállítások) hívó nyomtatványokat.

XVII. Nyomtatványok: A sorozatba olyan, különböző nyelvű nyomtatványok, ismeretők, prospektusok, programfüzetek, periodikák kaptak helyet, amelyek nem kapcsolódnak Papp Árpád életművéhez.

XVIII. Különlenyomatok és könyvek: A sorozat szintén különböző nyelveken megjelent, Papp Árpád kutatásaihoz kapcsolódó, illetve neki dedikált különlenyomatokat és könyveket tartalmaz.

XIX. Az 1956-os forradalommal és szabadságharcgal kapcsolatos iratok, dokumentumok, fénymásolatok: Papp Árpád egyetemista volt a fővárosban az 1956-os események idején, amelyek során nemzetőr volt s egy lövés a lábán megsebesítette. 1957-től megfigyelés alatt tartották. „Kimaradtam az 57 tavaszán induló mozgalmi szervezkedésekből, nem volt kedvem »Tűztánc«-ot járni a túlságosan közeli valóságos tüzek után...” – fogalmazott, utalva az említett évben megjelent s a hatalom által támogatott Tűztánc című

költői antológiára. Nem véletlen, hogy aspirantúrája, illetve kandidatúrája is évtizedeket csúszott, ahogy 1967-ben elnyert görög tanulmányi ösztöndíja is csak 1982-ben valósult meg. Ellenzéki magatartása kapcsán mindenképpen megemlítendő a Magyar Írók Szövetsége 1981-es közgyűlésén elmondott felszólalása, amelyben a lengyelországi eseményekkel, valamint 1956 megítélésével, a történetekkel való szembenézéssel foglalkozik. („...Mert kitől, honnan tudhatnák ezek a fiatalok itt, hogy mi történt? 25 év telt el, és szégyennek tartom, hogy történelmi krimi szinten tudtunk csak szembenézni a nemzeti tragédiával. Azok a műsorok, cikkek, melyek megjelentek a közelmúltban, semmit sem adnak nemzeti önismeretünkhöz...” – hangzott el a felszólalásban.¹⁰) Az 1956-tal, illetve saját akkori szerepével kapcsolatos dokumentumokat Papp Árpád gyűjtötte, s ezek (korabeli röplapok, plakátok, fényképek, sajtóanyag, későbbi nyomtatványok és újságcikkek, az említett 1981-es írószövetségi felszólalás szövege és az azzal kapcsolatos egyéb iratok) alkotják ezt a sorozatot. Az újságcikkek közül kiemelendő Oliver Friggieri Papp Árpáddal készített interjúja az 1956-os eseményekkel kapcsolatban, amely 1990-ben jelent meg angolul a *The Sunday Times*, máltai nyelven pedig a *Lehen Is-Sewwa* című lapban.

XX. Fényképek, negatívok, audiovizuális dokumentumok: A sorozat közel száz, Papp Árpádról, feleségéről, írókról, költőkről, barátokról, magyar és külföldi helyszínekről készült fotót, fényképnegatívokat, egy, Papp Árpád édesanyjának temetésén készült diaképet, valamint egy 1994-es datálású, Papp Árpádról készült műsort tartalmazó videokazettát foglal magában. Érdekesség, hogy a fényképek között megtalálható egy olyan felvétel, amely 1990-ben készült, Papp Árpád, Nikiforosz Vrettakosz és Kosztasz Aszimakopulosz szerepelnek rajta, s Papp Árpád az év műfordítójának ítelt díjat veszi át (*Prevelakisz A halál lámpása* című művének lefordításáért) – Athénban.

XXI. Rajzok, festmények: A sorozat négy rajzot és egy festményt tartalmaz, az egyik grafika (az alkotó megjelölése nélkül) Papp Árpádot ábrázolja.

Tanulmány

Mint láthattuk, a két nagy irodalmi hagyatéknak két különböző jogcímmel került levéltárba: Takáts Gyuláé letétként, míg Papp Árpádé ajándékként. Arról is írtunk, hogy a szellemi örökség megőrzése és a lokálpatriotizmus mellett a levéltári átadást kutatási szempontok is indokolták: a Takáts Gyula Emlékházban nem tudták biztosítani ennek megfelelő feltételeit, míg a levéltárban ez megoldott. A Papp Árpád-hagyatéknak, ha a családnál marad, nem válik közkinccsé, bárki által kutathatóvá, s ezzel óriási veszteség érte volna a magyar kultúrát. Így viszont mindkét anyag a kutatók rendelkezésére áll.

Egy-egy személynek, így az irodalmároknak is nem csak iratokból, kéziratokból áll a hagyatéka, tárgyak is részét képezik annak. Ezeket természetesen a levéltárak nem gyűjtik, nem ott van a helyük: Takáts Gyula esetében, mint fentebb olvasható volt, a bútorai, tárgyai, könyvei az egykori otthonban maradtak, amely látogatható emlékházként működik. Papp Árpád tárgyi hagyatéka a családnál maradt, leszámítva könyvtárának

¹⁰ MNL-SVL-XIV.89.-VII-3-1

számos – több esetben dedikált – kötetét: a görög nyelvűeket az Eötvös Kollégiumnak, míg az olaszokat a Pécsi Tudományegyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar Romanisztika Intézet Olasz Tanszékének ajándékozták. A kaposvári Takáts Gyula Vármegyei Hatókörű Városi Könyvtár is részesült belőlük, s e kötetek egy Papp Árpád emlékkiállítás részei lehetnek az intézményben.

A két irathagyaték, illetve azok rendezési munkái bemutatásából is látható, milyen nehézségekkel találkozhatja magát szembe a levéltáros, de az is nyilvánvaló, hogy e nem kis kihívásokkal teli szakmai feladat megoldása megéri a fáradságot. Nemcsak azért, mert izgalmasabb, mint egy, a proveniencia elve alapján rendezendő, közigazgatási irategyüttessel való munka, de azért is, mert az elkészült (tétel-, illetve darabszintű) rak-tári nyilvántartás a kutatók számára igazi kincsesbányát nyit meg. Az alapos átgondolás után racionálisan kialakított tematikus rendszer más személyi vagy családi irathagyatékokra is alkalmazható, hiszen átlátható, bármely személy vagy család életútja/ tevékenysége áttekintésére jól adaptálható, és könnyű eligazodást tesz lehetővé a kutatók számára.

Az említett példák is mutatják, hogy kihívást jelent a keltezés, de egyéb dátumot sem tartalmazó levelek évkörének, időrendjének megállapítása, de különböző más források bevonásával számos esetben ez is megoldható – ismert és publikáló emberekről lévén szó. Emellett a levélváltásokból kirajzolódik a korszak, jelen esetben főként a 20. század második felének irodalmi élete, de irodalompolitikájának vonatkozásai is: milyen szöveg, hogyan, mikor jelenhetett meg egy-egy folyóiratban vagy kötetben – hiszen a levélírók elpanaszolhatták egymásnak gondjukat, bajukat, de megoszthatták egymással örömeiket is. Az irodalompolitika egy-egy aspektusa a különböző lapok, folyóiratok szerkesztőivel folytatott hivatalos levelekből is kiviláglik, s ha a levélíró irodalmár baráti kapcsolatba is került a (fő)szerkesztővel, ugyanarról a momentumról hivatalos és magán szemszögből is olvashatunk.

Papp Árpád irathagyatéka esetében nehézséget okozott (és okoz) a többnyelvűség: számos görög, olasz és egyéb nyelvű, olykor kézírásos levél, feljegyzés található a fondban, amelyek értelmezése, de sokszor elolvasása is nehézségekbe ütközik azok számára, akik nem ismerik az adott nyelvet.

A kéziratok rendszerezése, beazonosítása alapos filológiai munkát igényel, de még ez sem garantálja a teljes sikert, viszont kiválóan szemlélteti egy-egy vers születésének (olykor hosszú, évtizedeken átívelő) folyamatát az ötlettől egészen a megjelent szövegig.

Takáts Gyula levelezéséből több kötet is megjelent már. Ő, valamint Csorba Győző, Tüskés Tibor és Fodor András országosan ismert és elismert alkotók, de a Dél-Dunántúl irodalmi életének is meghatározó egyéniségei is voltak. Ha e névsorhoz hozzávesszük még az elsősorban Tolna megyében, Szekszárdon tevékenykedő Csányi László nevét (akinek levelei megtalálhatóak a Takáts-hagyatékban, míg az ő iratai, így a Takástól érkezett levelek az MNL Tolna Vármegyei Levéltárába kerültek), feltérképezhető a korszak somogyi, baranyai és tolnai irodalmi élete, kapcsolatrendszere, mindezek helyi és országos vonatkozásai. A levéltári anyag így járulhat hozzá – igen adatgazdagon – a kultúrtörténeti kutatásokkal párhuzamosan a régió, sőt az ország története speciális mozzanatainak feltárásához.

Végül egy személyes megjegyzés: jelen sorok írója számára felemelő és feledhetetlen élmény volt (és még mindig az, ahányszor csak megtörténik), amikor kezébe vehette és veheti a Takáts-hagyatékból Radnóti Miklós, Szerb Antal vagy Sárközy György egy-egy saját kézzel írott levelét, képeslapját.

Levéltári források és szakirodalom

MNL SVL = Magyar Nemzeti Levéltár Somogy Vármegyei Levéltára

IV.20. = Noszlopy Gáspár szolgabíró után maradt iratok

XII.21. = Piarista Custodiátus Mernyei Gazdaságának iratai

XIII.13. = A homonnai Drugeth-levéltár elenchusai.

XIII.23. = Noszlopy Aba Tihamér iratai

XIII.49. = Noszlopy Antal iratai (depositum)

XIV.36. = Noszlopy Aba Tihamérné iratai

XIV.81. = Takáts Gyula iratai

XIV.89. = Papp Árpád iratai

XIV.89.-VII-3-1 = Papp Árpád iratai. Prózai művek és prózafordítások. Beszéddek, előadások. Felszólalás a Magyar Írók Szövetségében, 1981.

XV-25. 2. d. 145. tétel = Kiállítási iratok gyűjteménye. Sütő Nagy Irén által 1955-ben a Szigetvári Zrínyi Múzeumba beküldött állítólagos Petőfi-kézirat

Kiss, 2018 = Kiss Norbert Péter: Takáts Gyula irathagyatéka az MNL Somogy Megyei Levéltárában. Levéltári Szemle, 2018. 3. sz. 27–41.

Kiss, 2023 = Kiss Norbert Péter: Irodalmi emlékek a Somogy Megyei Levéltárban. Somogy megye múltjából. Szerk.: Bősze Sándor. Kaposvár, 2013. (Levéltári évkönyv 42.) 13–33.

Mikszáth, 1970 = Mikszáth Kálmán: Komjáthy mint költő. (Vagyis fecsegés a „Szeged veszedelmé”-ről.) Cikkek és karcolatok X. Bp., 1970. (Mikszáth Kálmán összes művei. Kritikai kiadás. 60. kötet.) 63–67.

Kovács Eleonóra

Levéltárak és levéltárosok Jókai Mór regényeiben

„Előre figyelmeztetünk mindenkit, hogy ha unja a tudományos dolgokat, hozzá se nyúljon ehhez a fejezethez”¹

Jókai Mór hatalmas terjedelmű életműve számos témát felölel, s e szövegek és témák bősége, még ha a történetek nem is mindig saját jelenében játszódnak, árulkodnak az író korának, közelmúltjának legváltozatosabb tematikájú mozzanatairól, és arról is, hogy egyes helyzeteket, eseteket, intézményeket és jelenségeket hogyan élt át, majd hogyan rögzített. Abból, ahogy Jókai tárgyalt egy témát, nemcsak személyes vélekedése lesz elérhető számunkra, de megismerjük közegét, illetve a kortársait foglalkoztató kérdéseket is.

Hol vannak a levéltárosok?

Több évtizeddel ezelőtt, 1991-ben jelent meg Fábri Anna Jókai – Magyarország című kötete, amely 29 Jókai-regény szövege alapján tekintette át, miként jelent meg a modernizálódó 19. századi Magyarország képe az író műveiben. A könyv ugyan – szándékoltan és érthető okokból – csak az életmű egy részét, a 19. században játszódó regényeket vizsgálja, de a bőséges szövegtörzs így is nagyon információgazdag. (A könyv megjelenése óta eltelt több évtizedben digitálisan – egy felületen, kereshetően – hozzáférhetővé vált Jókai összes műveinek szövege, ami persze megkönnyíti a kutatást, de ez nem von le semmit a kötet megállapításaiból, inkább csak gazdagítja azt.)

Fábri Anna a vizsgálat alá vont szövegek helyszíneit, szereplőit, problémáit rendszerezi, jellemzi. A fő- és jelentősebb szereplők csoportosítását adja nemzetiség, vallás, politikai vélemény, életkor, műveltség, társadalmi helyzet, foglalkozás szerint. Utóbbi kategóriában alcsoportként szerepelnek a gazdálkodók és járadékosok, mérnökök, vállalkozók, gyárosok, az iparosok és kézművesek, az üzletemberek (bankárok, kereskedők), a hivatásos művészek, az újságírók, ügyvédek, papok, tanárok és tanítók, katonatisztek, a megyei hivatalviselők, az állami szolgálatban lévők és a személyes szolgálatban állók. Utóbbi három kategória ugyan felvonultat adminisztrációban részt vevő egyéneket, de jobbára inkább vezetőket (főispán, alispán, táblabíró, vármegyei közgyűlési tag, szolgabíró, kerületi biztos, kormánybiztos, adminisztrátor, királyi tanácsos), néhol előbukkan egy-egy jószágigazgató, tiszttartó, inas, joggyakornok vagy titkár.²

¹ A kiskirályok I. Tudományos dolgok c. fejezet: 95.

² Fábri, 1991: 155–238.

A vármegyei adminisztrációt jól ismerő Jókai műveiben ne szerepelne levéltárnok? Nem foglalkoztatta volna a levéltárban rejlő sok információ és az ahhoz hozzáférő személyek munkája? Valóban nem tett főhőssé levéltárost (bár hivatalnokot igen), de maga az archívum sokszor és fontos helyzetekben fordul elő műveiben, és gyakran olvashatunk levéltári tevékenységről. Egy rejtélyes regényalaknak pedig egyik alteregója egy kutató, archivárius és antikvárius. Róla később még lesz szó.

Személyes háttér

Jókai jogvégzett ember lévén jól ismerte a hivatalok működését, adminisztrációját, apja és bátyja ugyancsak jogi pályán működött (ügyvédi, árvagyámi tevékenység), az írónak így elméletben és gyakorlatban is ismernie kellett tehát a hivatalok jelentőségét, az ügymenetet, a hivatali- és magánírásbeliség jelentőségével is tisztában kellett lennie. Saját életében nemesi család tagjaként is tisztában volt a jogok és javak dokumentálásának, a jogbiztosításnak a fontosságával és módjával. Ismerte a hivatalok (és hivatalnokok) rendszerét, a jogszolgáltatás intézményeit, az országos és vármegyei hivatalok felépítését, feladatait és a hivatalnokok szerepét, beleértve a levéltárnokét is.

Levéltárhasználóként találkozott azokkal a kérdésekkel, amelyek ma sem ismeretlenek a levéltáros pályán, csak más, illetve modernebb köntösben jelennek meg. Írásaiban a levéltár fizikai részére vonatkozó észrevételektől a tartalmi részekig, sőt a fenntartói, működtetői, használói szempontokig minden megjelenik. Talán megmosolyogtató, de az adatvédelem, állományvédelem is előtérbe kerül egy-egy történetben az archívum hivatali, valamint történeti funkciója mellett. Természetesen nem a levéltárról írt, nem ez volt a fő témája, de az intézmény az ott őrzött iratok miatt a történetek szerves részeként fontos szerepet kap. Ahogy ezt Jókai megszövegezi, abból az olvasó számára is egyértelmű, hogy nemcsak tisztában volt az intézmény jelentőségével, de közelebbről is látott archívumot. Írásaiban a levéltári vagy általában a hivatalnoki munka lenyomata nem közhelyes, személyes tapasztalatokra utaló megjegyzések kerültek be a szövegekbe. Az alábbiakban a teljesség igénye nélkül tekintem át a levéltárnak mint hivatalnak, s az írásbeliség szerepének fontosságát a szerző műveiben.

Lehetne és volna is értelme elemezni a levéltárnak, az írásbeliségnek az egyes történetek cselekményében betöltött szerepét, jelentőségét vagy a szereplők viszonyát a dokumentáláshoz, a jogbiztosításhoz, jogaik érvényesítéséhez vagy éppen a hivatalokhoz, köztük a levéltárhoz. A terjedelem okán azonban nem részletekbe menő elemzést, hanem egy több szempontra is kiterjedő áttekintést tűztem ki célul, s a Jókai-szövegekből egy-egy példát is idézek.

Az írásbeliség fontossága és szerepe

Számos Jókai-regény tanúskodik arról, hogy nemcsak az író, de általában kortársai számára is a hétköznapiak részei voltak az írásbeliség bizonyos szintjei és a hivatali ügyintézés. Talán nem túlzó azt állítani, hogy az utca embere legalább annyira, de inkább

jobban tisztában volt a dokumentálás jelentőségével, mint napjainkban, és saját érdekében – nem a hivatalok nyomására – tudatosan viszonyult a dokumentálás és ügyintézés mozzanataihoz.³

A – saját preferenciák szerinti – végrendekezés, az örökség felosztása, az osztály-egyezség, az árvák vagyonának kezelése, a gyámi köteleességek ellenőrzése, a magántulajdonra vonatkozó iratok hiteles volta, fontossága és őrzése vagy éppen valamely jogi procedura írásba foglalása természetes velejárója volt az életnek, s az ezekhez való tudatos és előrelátó viszonyulás nem csak a nagyon vagyonos, de általában a magántulajdonnal rendelkező rétegek magatartását jellemezte. Ehhez kapcsolódott a különböző jogokkal, kiváltságokkal rendelkezők tudása, illetve identitástudata: tisztában voltak az őket megillető jogokkal, s az ezek bizonyítására szolgáló iratok jelentőségével. A hétköznapiakban jóval prózaibb köntösben jelennek meg azok az ügyek, amelyek a Jókai-regényekben fordultak, színes történetek nyersanyagát adják.

A fentiekkel összefüggésben a regények cselekményében többször fordul elő különböző hivatali, jogi eljárások emlegetése vagy éppen egyes iratok hitelessége, jelentősége, bizonyító ereje mint a regény szempontjából kulcsfontosságú tényező. Az egyik leggyakoribb típusú irat, amely a történetek cselekményét is befolyásolja, a végrendelet, amely gyakran eszköz is a hagyatékoló kezében (pl. *Szegény gazdagok* – Lapussa Demeter; *Eppur si muove* – És mégis mozog a Föld – özv. Jenőné), de megjelenik a törvényes származás vitatása (*Egy magyar nábob*, Kárpáthy Zoltán) vagy a gyámok szerepe és kötelessége (ugyanott).

A pereskedés mint többféle problémára szolgáló megoldás gyakran felmerül hagyaték esetében (a *Szegény gazdagok*ban a Lapussa-végrendeletet megtámadó Lángainé esete, vagy a Kárpáthy contra Kárpáthy per a *Kárpáthy Zoltán*ban), de válóperrel is találkozhatunk (*Eppur si muove*: Csollán Berti és Sátorj Katinka; *A tengerszemű hölgy* – Erzsike és férjei; *Egy az Isten*: Zboróy Blanka és Cagliari herceg). Olvashatunk külföldi nemesek indigenátusáról (*Az új földesúr*; *Mire megvénülünk*), nemesi származás igazolásáról és nemeslevél szerzéséről (*Egy magyar nábob* – nemes Kiss Mihály, alias Kis Miska esete), a közigazgatás keretébe való bekerülésről, amikor az egyént és a területet „feltérképezi” egy hivatal, s az addig ismeretlen szubjektum vagy objektum bekerül a hivatalok rendszerébe, létezni kezd a bürokrácia számára (*Az arany ember*: a Senki szigetének bejelentése a hatóságoknak; *Mire megvénülünk*: Topándy Samu szolgálóinak megkeresztelése a vármegye nyomására). Utóbbira rímelően újabb kori példaként eszünkbe juthat *A hálózat csapdájában* című film a téma ellentettjeként, amelyben a hősnő létezése okmányaival együtt (jogosítvány, hitelkártya, bankszámla, személyazonosságának adatai) megszűnik. A Jókai-példák sora bővíthető, de mindegyikből nyilvánvaló, hogy a szerző tisztában volt a jogbiztosító iratok jelentőségével, a jogorvoslat, a pereskedés „koreográfiájával”, s e közegben is otthonosan mozgó személyként nem véletlenül tette meg a cselekmény fő problémájának egy-egy tény bizonyíthatóságát vagy cáfolhatóságát, s ebben az iratok nagy jelentőségét is kiemelte.

³ Erről részletesen: Kovács, 2023.

▪ Makroszinten szerzett tapasztalatok

A szerző makroszinten is szerzett tapasztalatokat a levéltárakról. Szövegeiben megjelenik a korban létezett levéltári hálózat és annak fenntartói, valamint az egyes intézmények feladatai is. Sok regényében olvashatunk a Bécsi udvari, a (magyar) királyi, a nádori levéltárról, a királyi tábla levéltáráról, egy párizsi közjegyzői levéltárról, de a két leggyakrabban emlegetett archívumtípus, amely számos történetben szerepet kap, az a családi, a történetekben tulajdonképpen nemesi (nemcsak arisztokrata) és a vármegyei levéltár. Városi archívummal is találkozunk, ha szabad királyi városról van szó a történetben (pl. *A löcsei fehér asszony*). Beszédes tény az is, hogy leggyakrabban perek és végrendeletek kapcsán említ archívumokat.

A családi levéltárak

A Jókai-regényekben a családi levéltárak többféle funkcióban is megjelennek, illetve ezen intézmények kapcsán mond el sok információt a szerző az őrzés körülményeiről, a források értékéről és felhasználásáról.

▪ A családi levéltár mint helyszín

Az *Eppur si muove – És mégis mozog a Föld* szövege egyenesen egy arisztokrata család-ülésre vezeti el az olvasót, ahol a családtagok az előre előkészített iratok tanulmányozása céljából, s a szolgálatukban álló jurátusok egyikének (a főhős Jenőy Kálmánnak) jegyzői közreműködése mellett a családi archívumban gyűlnek össze a tanácskozássra. A részletben megjelenik az arisztokrata levéltár elkülönülő volta, tipikus berendezési tárgyai, de az iratok nyelvére vonatkozóan is kapunk információkat. Az író a valóságnak megfelelően azt is bemutatja, hogy e szövegek megértése és értelmezése nem mindenki számára volt könnyű vagy éppen lehetséges. Az idézetből egyúttal következtethet az olvasó a hivatali nyelvre, a kommunikáció és az iratok nyelvére, valamint arra is, hogy az egyes hivatali posztokon nélkülözhetetlen volt a latin és a német nyelv ismerete:

„Az étteremből átmentek az archívumba, melynek ódon faragványú tölgyfa szekrényei az ős család levéltárát őrzék, s ott egy hosszú zöld posztóval bevont asztal mellett helyet foglaltak. A hercegnő elnökölt, s balfelől helyet mutatott Kálmánnak.

A direktor kibontá az iratcsomagot, s egy dokumentumot kihúzva belőle, elkezdé azt fennhangon olvasni. Latin okmány volt.

Kálmán nem hallgatta azt az okmányt, hanem rettegésteljesen tekintte a hercegnő arcára: »vajon érti ez ezt?«

Mikor az okmány fel volt olvasva, a hercegnő inte, hogy ő akar beszélni.

És aztán megszólalt a legválasztékosabb klasszikus latinsággal, amilyenén csak valaha férfiak beszéltek, szólt a tárgyhöz nagy bölcsességgel és éles felfogással. [...]

Mindenki latinul beszélt hozzá.

*E tekintetben csak a főispán tett kivételt, kinek igen rossz előadása volt; s ha elkezdett latinul beszélni, mikor elakadt, ott átcsapott a németbe, s folytatta németül, míg abban is elakadt, s aztán ismét visszament a diákba.*⁴

Az iskolázottság különböző fokai, a nők és férfiak tudásának és képzettségének különbsége, a hivatalnokok és a vármegyei vezető tisztségviselők közti különbségek is tetten érhetők e szövegben.

■ A családi levéltár elhelyezkedése, tartalma, iratszállítás és forrásérték

A családi, nemesi levéltár másutt is megjelenik mint a tanácskozások, a hivatalos megbeszélések helyszíne, s nem csupán családtagokkal, rokonokkal, hanem szomszédokkal, üzletfelekkel való tárgyalások esetében, illetve bármilyen hivatalos ügy kapcsán, amikor ide vonulnak vissza tárgyalni a szereplők. Itt tanácskozik a nábob, Kárpáthy János a szomszédnőjével és ügyvédjével, valamint a tisztartóval peres ügyükről. Ahogy megkezdődik a megbeszélés, bezárulnak az archívum ajtajai:

„Nagyságod póre végett méltóztatott azon tiszteletben részesíteni, hogy házamnál elfogadhassam; ha talán nem gondolná célszerűnek az ifjú hölgyekkel aktáinkat megismertetni...

*– Óh, nem, nem, nem! Értem, értem! (...) Ha önnek úgy tetszik, mi értekezhetünk a családi archívumban.*⁵

Ezt követően közelebbről is megismerkedhetünk a nábob archívumával. Egy nemesi, de főként arisztokrata levéltár berendezése nyilván igazodott a neki helyet adó kastély, kúria színvonalához, berendezési tárgyaihoz, s nemcsak elkülönült, esetleg a könyvtárral egy egységet alkotva foglalt helyet. Védett, illetve zárható volta, igényes berendezési tárgyai is megjelennek Jókai leírásaiban.

Más szövegekben is úgy jelenik meg a levéltári helyiség, mint a legvédelettebb, biztos hely: *„a családi levéltár, vassal bélelt ajtajával”*.⁶ Nemcsak a családi, de a vármegyei levéltár is feltűnik mint biztos őrzőhely korábbi értékmegőrző szerepében például *A kiskirályok* című regény lapjain: *„sír kincseit [...] egy ládába arany- és ezüstkészékek belerakassanak: az a láda Tanussy Decebál és Rézkuthy pecsétjével kölcsönösen biztosítottassék, s azután a vármegye vasajtós archívumába, mint legbiztosabb helyre letétessék, amíg a kamara becslőmestere megérkezik.”*⁷

Más kérdés, hogy Jókai sajátos humora segítségével megismerkedhetünk az iratszállítás korabeli módjával, valamint az iratokba való betekintés gyakoriságára vonatkozóan is lesznek ismereteink.

⁴ Eppur si muove – És mégis mozog a föld. Az elefántcsontra festett kép c. fejezet: 260–261.

⁵ Egy magyar nábob. Szegény asszony c. fejezet: 380.

⁶ Szomorú napok. Az előre megásott sírok c. fejezet: 228.

⁷ A kiskirályok II. Thonuzoba sírja c. fejezet: 18.

Az *Egy magyar nábob* „levéltári” jelenetében az iratokat a nábob becsületes jószágigazgatója, Varga Péter uram szállítja, „aki alig tudott annyira menni, hogy egy pár ezüst-sarkantyút üttethessen kordovány csizmájára, s egy ócska csészára tegyen szert, melyen két, csikóbul nevelt ló szállítja, amikor parádézik.

Most is arról látjuk őt leszállni a kastély kapujában megállva, mert behajtatni áttal, hogy a komisz cséza kerekei fel ne vágják a szép gömbölyű kavicsot, amivel az udvar fel van töltve.

A szekér dereka tele van rakva egybekötözött, hosszú iratcsomagokkal, miket Péter úr elébb az odasiető hajdúk karjaiba támogat, s azután általuk előre bocsátva, e becsülettudó lépésekre szedegetve sarkantyús lábait, felballag Jancsi úr elé, ki ott várakozik rá a családi archívum termében, melynek óriási fehér mázas, aranyozott szekrényei likas rácsosattal a boltozatig emelkednek, telve lévén okiratok és bevégzett számadások múmiáival, miket hosszú évek során át egynéhány számkivetett egéren kívül senki sem háborgat, azokat sem tudni, mely átokfogta szenvedély vagy családi viszontagság kényszeríti eme sovány kosztra, amidőn hombárok és szalonnás kamrák kecsegtető közelségben vannak.

Míg az érdemes jószágigazgató eddig a szobába eljutott, számtalan ajtókon kellett neki keresztülbetorkáznia, melyek akár voltak becsukva előtte, akár nem, mindegyiknél megállt, kocogtatott, ha az ajtó tárva volt, akkor az ajtóragasztón kocogtatott, míg a sarkában jövő öreg Pál hajdú, ki az aktákat hozta nyalábban, be nem tuszkolta erővel, hogy sohase kopogtasson ott, mert senki sem felel. Végre az archívumba jutott. Jancsi úr, meglátva a közeledőt, előbbre ült karszékeiben.⁸

Komikus, ugyanakkor kissé kiábrándító, ahogy a nábob a jószágigazgató által rendszerezett, s nagyon lelkiismeretesen „szisztémába szedett”, majd felsorolt ügyek iratait – tisztartói számadások, ipari üzemek (üvegghuta, cukorgyár, posztógyár) iratai, birtokok terményeiről szóló kimutatások, bányabérlet, erdőgazdálkodás, malmok számadásai, kegyes alapítványok iratai, folyamodványok és gyűjtőívek – felületes áttekintés után elhelyeztette „a családi archívum rácsai mögé, soha többé napfényt és kalamárist nem látandók.”⁹

A nemesi család levéltári anyagát viszonylag részletesen ismerteti a szerző, s ami érdekes: bár megjelenik az ’elhagyott, senki által nem látogatott, egérjárta hely’ toposza, de éppen ebben a kontextusban tűnik fel az is, hogy az ott elhelyezett iratok értéket képviselnek. A szerző egyértelművé teszi: milyen kár, hogy azok tartalmát a tulajdonos nem volt hajlandó megismerni, hiszen birtokainak gazdálkodását javíthatta volna annak ismeretében.

Az iratok tartalmuk miatt, önmagukon túlmutató, értékes objektumokként tűnnek fel itt is, jóllehet a felületes szemlélő/olvasó talán csak a poros, elhagyatott hely komikus toposzát észleli, amikor olvassa ezt a szövegrészt. E véleményt egy másik szöveghely is igazolja a *Névtelen vár* című regényből: „A földesúri levéltárak teli vannak okiratokkal nevezetes falvakról a tóparton, mik nagy dézsmát, halászati haszonbért fizettek valaha.”¹⁰

⁸ Egy magyar nábob. A nábob neve napja c. fejezet: 244–245.

⁹ Egy magyar nábob. A nábob neve napja c. fejezet: 252.

¹⁰ Névtelen vár. A macskák tündéresszonya c. fejezet III. rész: 109.

A nemesi család levéltári terme a családülések, az üzleti megbeszélések, az iratőrzés mellett a földesúri bíráskodás helyszínéül is megjelenhet: „*belépett a levéltári terembe, hol a Kárpáthy-ösök pallosjogi gyakorlata hajdan úriszékeket tartott, s evégett tágas kandallóval látták el.*”¹¹

Levéltári vészhelyzet és költözés

A levéltárakra veszélyes körülmények, a nem megfelelő őrzés és szállítás, a poros, nem takarított helyiség és az iratokat veszélyeztető kártevők – szinte már toposzként – több regényben is szerepelnek. Az *elátkozott család* című történetben egy egészen szélsőséges vészhelyzetet ír le a szerző, amikor földrengés rázza meg a vármegyeháza épületét. Malárdy Ferenc alispán, maga mellé rendelve a tisztviselőket, szemlét tart a levéltárban keletkezett károk felett:

„A legveszélyesebb órákban maga mellé rendelé a megyei jegyzőket, ügyészeket és esküdteket, s sorról sorra járva a megyeház termeit, vizsgálatot tartott azok felett: mit állhatnak ki, meddig tartanak még. A levéltár padmalya egészen keresztbe volt már nyílván, és a szegletfalak elváltak egymástól, hogy a padlás gerendái közé lehetett látni.

A nagy, ódon szekrények úgy rázkódtak, úgy dörömböztek magukban, mintha félelmes lakóik ki akarnának törni záros ajtóikon; az asztalok és székek táncoltak előre-hátra, és minden, ami az asztalokon volt, tintatartók, tollak, kések, futni készültek valamerre. Malárdy pedig kényszeríté hivatalnokait leülni a reszkető asztalok mellé, e táncoló székekre, elöszedegetni a dörömböző almáriumok csomagait, mártogatni reszkető tollakkal, reszkető kalamárisokba, s írni reszkető papírra reszkető kezekkel, reszkető sorokat.”¹²

A szövegből kiderül, hogy az archívum eredetileg az emeleten kapott helyet, de a „levéltárt a földszinti szobákba kellett áthelyezni, melyeknek vastag, tömör falai nem látszóttak szenvedni a földrengés alatt. Az emberek azt mondták, hogy ez istenkísértés; az alispán nem kérdezte tőlük, hogy mit mondanak.

Ő maga ott állt az egész munka alatt egy alkóvszerű bolthajtás mögött, onnan intézte a működést.

Valaki észrevette, hogy az a bolthajtás is ketté nyílt a tetején, s e nyílás miatt a zárkó néhány ujjnyival alábbcsúszott; csak még egy taszítás kell neki, hogy kiváljon, s akkor az egész boltozat összeomlik.

A jelenvolt hivatalnokok mind látták a veszélyt, de senki sem szólt az alispánnak; lehet, hogy féltek hozzá szólani, az is lehet, hogy nem bánták volna...

Végre egy fiatal esküdt, kinek lelke még fogékonyabb volt az emberszeretetre, mint az illem és törvényes kötelesség parancsai iránt, bátorságot vett magának Malárdyt figyelmeztetni:

¹¹ Kárpáthy Zoltán. A lemondás: 319.

¹² Az elátkozott család. Az Úr sátora c. fejezet: 29.

– Tekintetes alispán úr, az a kő mindjárt leesik.

Malárdy előbb tetőtől-talpig nézte a hivatlan megszólalót, azután nyugodtan pillanta fel a boltozatra, s azzal a legtisztább csengésű, teljes érhangon válaszolt a hivatalnoknak:

– Csak folytassa, esküdt úr, a maga hivatalos kötelességét! Azután még egyszer feltekint a fenyegető zárkőre. – Egy ostoba kő nem üthet agyon egy Malárdyt!

[...]

A föld rángásai mindig hevesebbek lettek, egy poros szekrény mindenestül kidült a szoba közepére, kitálalva egyszerre előkerülhetetlen retardatumait.

A zárkő ismét néhány ujjnyival alábbcsúszott, s a kőpor hullani kezde a papírra, melyre írtak. Malárdy mégsem mozdult meg helyéről.

Vége az utolsó percsomag is el volt takarítva, mindenki sietett ki a veszélyes tereméből; Malárdy volt az utolsó, aki elhagyta helyét; midőn az ajtóhoz ért, valami nagy robajjal omlott össze a háta mögött, talán éppen a bolthajtás.”¹³

Nem csak földrengést, de árvízveszélyt is ábrázol a szerző. A Kárpáthy Zoltánban az 1838-as nagy árvíz veszélyhelyzete jelenik meg a levéltárral összefüggésben is: „Ezen félelmetes éjszakákon a királyi tábla ülnökei közül többen, a történhető veszély ellen óvakodva, a kúria épületébe rendelék jurátusaikat, hogy ott kétóránként fölváltva a levéltárhoz vezető teremekben őrködjének.”¹⁴

Levéltárba kerülés, megőrzés

A dokumentumok biztonságba helyezése, levéltárba adása, illetve egy megbízható személyre bízása is gyakori és lényeges mozzanat a megőrzés okán. Jelen van azonban az adattartalom túl a személyes, érzelmi érték is: Kárpáthy Zoltán „magához hívatta atyja hajdani jószágigazgatóját, a becsületes Vargát, s átadta neki a falakról leszedett családi képeket, a levéltár okiratait, vigye azokat magához, azon pusztára, melyet Kárpáthy János végrendeletileg hagyományozott hű tisztelőjének, s őrizze meg ottan.”¹⁵ A családi levéltár és az ősgaléria mint legfőbb megőrzendő tűnik fel ezekben a sorokban.

Az archívumok nem csak 19. századi cselekményű történetekben bukkannak fel. Egy, a 16. században játszódó történetben (Fráter György) a levéltárba kerülés mellett olyan jelenetet is ábrázol Jókai, amikor az eredeti, s az „ügyfélnek kiállított” dokumentum megsemmisülése okán a királyi levéltárban őrzött példányt kell fellelni. Szó esik itt be nem töltött levéltárnoki álláshelyről, ami a beosztás „fontosságára” utal, de a szinte közhelyszerűen megjelenő károkozóról (egér) is olvashatunk, ami a szóban forgó gyűjtemény állományvédelmi problémáit veti fel:

¹³ Az elátkozott család. A kemény ember c. fejezet: 30–31.

¹⁴ Kárpáthy Zoltán. Gyásnapok: 179.

¹⁵ Kárpáthy Zoltán. A lemondás: 317.

„Az adománylevél eredeti példányának bizonyára ott kellett lenni valahol Mátyás király levéltárában. Azonban Ulászló alatt a levéltárnoki állásnak az volt a neve, hogy „vacat”. Egy harmadik példánynak is kellett valahol létezni a székesfehérvári káptalanban. De az meg éppen el volt zárva a pálosok előtt.

Ezért küldé a főapátúr a Corvina könyvtárba a lemásoló frátert, hogy ha rá tudna akadni az eredeti királyi adománylevélre. Ez azonban igen szépen tudott másolni; de annál magasabb tudománya nem volt. Talán ha ötven esztendeig folytathatta volna a leíró munkát, végül majd csak rábukkant volna. Így azonban elkezdte kronológiai rendben szent Özsébnél, s egy évben egy lépést haladt.

Mikor Fráter György felváltá fráter Innocentiust, neki is lelkére kötötte a főapát, hogy folytassa a kutatást a királyi levéltárban, Corvin Mátyás adománylevele után.

Fráter György aztán megfordított rendszert követett.

A királyi levéltár – ez idő szerint – a lehető legnagyobb rendetlenségnek örvendett. Annak az okiratsomagait az új király uralkodása alatt az érdekelt zászlósúrak és főpapok, a saját érdekeiket kutatva, úgy összevissza hányták, hogy azokon eligazodni nem lehetett. Tárgymutató nem létezett sehol.

És mégis talált valakit Fráter György, aki nyomra vezesse. A kis egérke volt az.

Rájött, hogy az egér elsőbbséget ad az átlátszó pergamennek.

Az egér nagy ínyenc. A pergamennek azt az átlátszóságot a tojásfehérben és színmézben áztatás adja meg. Azért azt sokkal jobban szereti az egér megrágcsálni, mint a más-fajta bőrlapot.

S György megjegyzé, hogy az átlátszó pergamen mind Corvin Mátyásnak a névaláírásait viseli.

Így talált nyomára a sajládi eredeti donációnak.

Mikor rátalált, nem kiabált heurékát, nem futott haza a kolostorba az örömdetes hírrel; hanem nagy csendben maga elé tette a hosszú, terjedelmes adománylevelet, s elkezdte azt lemásolni egy üres pergamentekercsre, mely halomszámra állt a tékában a leíró diákok rendelkezésére. Senki sem vette azt rajta kívül igénybe. Mátyás király halála óta egyszerre századokkal esett vissza a nemzet. A negyvenezer tanulóra épített nagy egyetem falai betetőzetlen rom gyanánt álltak a vár végén, s a királyi várban csodának mutogatták azt a diákot, aki még írással foglalkozik.”¹⁶

A fenti idézet is jó példa arra, hogy a levéltári téma előfordulása általában nem egy-síkú Jókainál. Sok altémát foglal magában, amelyek közül fontos az iratok rendszerében való eligazodni tudás, de eleve az írástudás, illetve az írásbeliség rutinszerű alkalmazásának megléte vagy hiánya is.

Az iratok nyelve, megszövegezése, formája vagy éppen a levélváltások, az írásbeliség hivatalos és egy privátabb, sokszor gyakorlatibb oldala is felbukkan. A szerző néhol humoros formában idézőjelbe teszi a terjedelmes hivatalos levélről írottakat, másutt különbséget tesz a hivatali és magánlevelezés között:

¹⁶ Fráter György. I. köt. Dobzse László c. fejezet: 88–89.

„Horkázi levele, folio alakban jó nyolc oldalt tett ki. Csak az unalom és az esős idő vihettek rá valakit, hogy egy ilyen terjedelmes firkának az elolvasásába belekapjon.”¹⁷

„két levelet kapok a megyénk alispánjától: egy fólió nagyságút, hivatalbul, a megye pecsétjével, s ugyanazon kéz írásával egy magánlevelet.”¹⁸

Nem csupán a hivatali nyelv ismerete, de az anyanyelvi írásbeliség különböző szintjei is szerepet kapnak történeteiben, utóbbi mint humorforrás is megjelenik. Abban az esetben, ha valaki nem volt hivatalnok vagy csak jelképes hivatalt viselt, nem volt magától értetődő a magas szintű szövegalkotási (és írás)készség, különösen akkor nem, ha hivatalos levelet kellett megfogalmazni. A magánszemélyek által alkotott szövegek igen különböző színvonalúak lehettek már csak külalakjukat tekintve is. Egy kevésbé sikerült levél elkészültének lehetünk tanúi az *Eppur si muove – És mégis mozog a Föld* Az édes otthon című fejezetében. Özvegy Jenőné fiát, az együgyű, jelképes vármegyei hivatalt viselő Benjámint (Béni bácsit) bízta meg, hogy jegyezze le a debreceni kollégiumnak szánt levelet, a nagyasszony diktálása után:

„Béni bácsi erre megszeppenve kuporodott le a székre, s beleütötte a tollat a kalamárisba, amitől a három ujjja mindjárt tintás lett; azt beletörülte a sárga nanking pantallónjába; akkor az is tintás lett; azt azután letörülte a fehér zsebkendőjével, mitől az is tintás lett; végre megtörülte a zsebkendőjével az orrát, s az orra is tintás lett. – Akkor aztán nézte a papirost maga előtt, hogy hát azt hogy tintázza be.

– Hát mit írnak, édes asszonyanyám?

– Legelőször is fogd az ollót, s nyírd körül a papirost; azt úgy illik, mikor levelet ír az ember.

Az pedig nagy munka volt; az az ügyetlen olló mindig félremegy, s utoljára is görbére nyiszálja a papiros szélét.

– Tehát mit írnak?

– Majd én diktálom. »Tiszteletes tudós rektor professzor úr!«

Béni bácsi első dolga volt egy akkora disznót cseppenteni a papirosra, mint egy régi poltura.

– Jól van. Ezt már most kerítsd körül, s írd alá, hogy P. H. Pecset helye. Ez a te címered. De bizony csak felnyalta azt onnan Béni bácsi. Most aztán a nyelve is tintás lett.

Elkezdte aztán írni a mondottakat, ragasztva egymáshoz az engedetlen betűket, s úgy felment a kezdő sorral, hogy a vége majd a diagonális szegletet érte.

– Ugyan ne menj fel már azzal a sorral oda a padlásra, no.

Béni bácsi aztán másféleképpen fordította a papirosát, s akkor meg az egyensúly kedvéért szépen lelépkedtek a betűi a pincébe. A nagyasszony mondta a tolla alá a szavakat.

– Ne ragaszd egymáshoz a két szót! Ne szakítsd meg azt a szót a közepén! Annak a »g«-nek csinálj farkat, senki sem ismer rá, hogy micsoda állat. Nagy betűvel írd az Ézsaiást!

¹⁷ A kiskirályok II. Az a visszakapott ütés c. fejezet: 232–233.

¹⁸ Nincsen ördög, „Meghótt!” c. fejezet: 72.

Most vége van. Tégy felkiáltó jelt az utolsó szó után. Most jön a dátum. Most add ide a tollat, hadd írom alá a nevemet.

Hanem előbb még tanácsos volt végigolvasni az egészet, mert itt is kimaradt egy betű, ott is kimaradt egy syllaba; komma, kolon, sehol sem volt; azt mind bele kellett foltozni.

Akkor aztán a nagyasszony aláírta a nevét. Ő is görbe betűket formált nagyon, hanem hát ő csak asszony; nem tartozott nagyon szépen írni. Másban excellált.

Akkor még kópertát kellett csinálni hozzá.

Jaj! Ez ám még a nagy tudomány. Nem árulták akkor azt százzszámra a papirosboltban. Előbb az ívpapírost keresztben kellett meglineázni, azután, ahol a két vonal találkozott, olló hegyével keresztülszúrni, azután az ollóval a vonal mentében végignyírni; megint szétvenni, megint vágni rajta, megint összehajtani. Ez nem egy embernek való munka.

Végre annyira haladt a terhes mű, hogy csak le kellett pecsételni. Gyufa nem volt még akkor, kékfonallal gyújtották meg a jó kecskefaggyú gyertyát, amit Erdélyből rendeltek meg.

Akkor aztán Béni bácsi fogta a spanyolviaszkat, meggyújtotta a gyertyánál, először végigcseppentette a gyertyán, másodszor belecseppentette a bal keze tenyerébe; harmadszor aztán a levélborítékra, melyre hatalmat pecsétet mázolt el belőle. Azután megfordítván a levelet, ráírta a címet, diktálás után. Megvan! Azzal fogta a tollat s az asztalhoz verte: amitől aztán a nagyasszony fehér köténye is csupa tinta lett, az is hadd emlegesse meg, hogy itt járt!

Hanem aztán mikor fel akarta venni a levelet, az oda volt ragadva a forró spanyolviaszknál fogva a másik papiroshoz. Nosza megfordítá, hogy lehámozza a pecsétről az odaszegődött papirost. Azalatt meg odaragadt a levél a harmadik papiroshoz a címirat tintájánál fogva. Úgy, hogy mikor azt a nagyasszony végre készen megkapta, nem állhatá meg, hogy ki ne mondja felőle igaz véleményét.

– No még ennél disznóformább paksaméta nem utazott K-ból Debrecenbe..”¹⁹

A levélíró ügyetlenkedése mellett is jól elkülönülnek a levélírás formai elemei, a papír körülvagásától kezdve a boríték készítéséig, s a címzésig. Megjelenik a nők írástudásának – egyébként létező – iskolázottságból, társadalmi szerepből adódó szerényebb volta is.

A levéltárak tartalma kutatói szemszögből

Jókai Mór több regényéről is tudjuk, hogy létező személyek, esetek adták a mintát, illetve az ötletet a megírásához (*Egy magyar nábob*, *Kárpáthy Zoltán*, *Mire megvénülünk*, *A lőcsei fehér asszony*, *Szegény gazdagok*, *Rab Ráby*). Attól függően, hogy milyen mértékű volt a fikció és a valós információk aránya, a szerző megismerte és felhasználta a valóságos hátteret is, s ez együtt járt a kutatói attitűd megjelenésével. Olyan fogással is élt, amely saját korában, de azóta is gyakori eszköze a szerzőknek: egy fiktív forráscsoport levéltárban való felleléséből indítja a történetet, ezzel téve hitelessé (és érdekessé) az általa alkotott szöveget. *A lőcsei fehér asszony* bevezetőjében pedig szemléletesen mutatja be

¹⁹ Eppur si muove. És mégis mozog a Föld. Az édes otthon c. fejezet: 121–123.

a történeti kutatáshoz (és a szépírói munkához is) szükséges leleményt, az összefüggések felismerését, a fellelt források és a le nem írt, legfeljebb csak kikövetkeztethető információk fontosságát, s azt a tényt, hogy még a bőséges adatok meglétekor is marad megfejteni való egy-egy kutatás során:

„Vannak, akik az egész történetet a megörökítő képpel együtt a mesék közé sorozzák; de ezeknek ellentmondanak az írott adatok. A történetbűvár segélyére jön a mesemondónak, s okmányokat fedez fel, amik nagyvonásokban vázolják azt a női jellemet, amelynek létezését tagadni nem lehet, megérteni nehéz. Bevégzett pöriratok tanúskodnak a történetről, anélkül, hogy azt földeríteneék: megérthetetlen talányokat hagyva fenn, amik fölött a bíró sem mert ítélni.”²⁰

Nemcsak magára mint elbeszélőre vonatkoztatva szól levéltári kutatásról és adatok felleléről, de egy-egy szereplője is megfordul a levéltárakban információk, források után kutatva (pl.: Lándory Bertalan a kúriai levéltárban kutat – *A lélekidomár*; Lávay Béla – *Politikai divatok*).

■ A múlt rekonstruálása és a családtörténet

A levéltári iratok gyakran igen részletes információkat is megőriznek különböző eseményekről, s kellő mennyiségű vagy a megfelelő adat, dokumentum birtokában, illetve fellelése esetén részletekbe menően rekonstruálható egy múltbeli esemény. Ez jelenik meg *A köszívű ember fiai* A temetési ima című fejezetében is, de a szöveg a családi levéltárak tartalmára vonatkozóan is közöl információkat: „Annyit tudok, hogy a főtisztelendő úr gyászszónoklata igen hosszú volt. Máig is megvan valahol az archívumban, fényes, fekete papírra nyomtatva, ezüst betűkkel.”²¹

Az író egyik elbeszélésében humorosan meg is spórolja a leírást, mondván, a levéltárban őrzött leltár úgyis tartalmazza a helyiségben található tárgyak listáját. Ezzel a jól bevált írói fogással egyúttal elbeszélését hitelesíti is: „A körül felaggatott tarka tálakat, vendelyeket, réz- és bádogkanalakat, mintákat, sodrófákat, szitákat és serpenyőket képzelje magában mindenki, mint szintén a két első szoba bútorzatát is, melyeket én elő nem számlálhatok, minthogy bennök sohasem voltam; hanem ha valaki kíváncsi rá, utasítom a megye levéltárába letett inventáriumhoz, ahol ott minden ingóságok a legkisebb famacs-kától a legnagyobb festett almáriomig együtt fel vannak jegyezve.”²²

A családi levéltárak a familiák családtörténeti adatai miatt is értékesek, különösen a múltjukra büszke, felmenőiket sok nemzedékig számontartó familiák családi archívuma „oly sokat regélne” – írja *A mi lengyelünk* című regényben.²³

²⁰ A lőcsei fehér asszony. Az elmúlhatatlanok (Tájékoztató) c. fejezet: 5.

²¹ A köszívű ember fiai. A temetési ima c. fejezet: 17.

²² Elbeszélések (1842–1848) I. kötet. Sonkolyi Gergely: 98.

²³ A mi lengyelünk. (4. szakasz. A végzet): 425.

Az iratok elkészítésének és hiteles őrzésének motívumára számos példát találunk a Jókai-szövegekben. („A végrendelet aláíratott, megpecsételtetett, az archívumba letétetett.”²⁴)

A levéltárakban őrzött források azonban nem csak a keresett és örömmel fellelt iratokat jelentik, de a múlt iszonyú részleteit is rögzíthetik, amit csak csodálkozva vagy borzadva olvas a kutató: „Komárom megye levéltárában egyike a legérdekesebb bűnvádi pereknek az, melynek hősnője Brazovics Athalja.” (Az aranyember)²⁵ „A rettenetes bűnpert betették az országos archívumba.” (Egy az Isten).²⁶

■ Titokgazda, forráskritika, iratmegsemmisítés

A levéltár – láttuk – többféle minőségében szerepel a szövegekben, s csaknem mind-egyik funkciójához társul a titokgazdai lét, az érdekes, a hiteles, a titkos vagy éppen a terhelő adatok őrzőhelyeként való megjelenés. Az *Egetvívó asszonyszív* című regény első sorában a levéltár, itt közelebbről a családi levéltár mint titokteljes hely fordul elő, amely egy régi történet forrása: „Mesével határos maga a történet is, melyet régi családi levéltárból tanultunk ki.”²⁷

Két funkciót is ellátnak az ilyen típusú bevezető mondatok: egyrészt – jól bevált írói fogásként – felkeltik az érdeklődést, másrészt hitelesnek tüntetik fel az információkat, hiszen egy levéltárból, egy hiteles, megbízható helyről származónak mondják az elbeszélendő történetet.

Jókai regényeiben szerepet kapnak olyan iratok is, amelyek kitüntetett helyet foglalnak el egy-egy gyűjteményben, vagy éppen az egyén – nemritkán a vagyonról való végrendelkezés okán – dönt úgy, hogy az iratot levéltárban kell őrizni. A kitüntetett fontosságú források említése mellett tapasztalható, hogy azok nyilvánosságra hozott tartalma nem feltétlenül azonos a teljes szöveggel, akár javítás, akár cenzúra okán, illetve vannak – tartalmuk vagy a keletkeztető miatt – önmagukon túlmutató, nagy becsben tartott iratok is. A levéltári források tanulmányozása tehát többet ad hozzá egy-egy történethez, mint azt első látásra gondolnánk:

„Az a nádori levéltárban ereklýe gyanánt őrzött kézirat (Kisfaludy Sándor műve) ezeket a szavait őrizte meg a királynak:

„A császár és király a felvonulás gyorsaságán, a tömegek alakulásán, a fennálló renden elbámult, s benső megalégedését nyilvánítja.»

Még több sor is van odaírva, amiket a cenzúra keresztülhúzott! De amiket el lehet olvasni ma is:

²⁴ A két Trenk. A csodatévő szent c. fejezet: 232.

²⁵ Az arany ember XII. Az utolsó tördőfés c. fejezet: 561.

²⁶ Egy az Isten. 50. fejezet: 501.

²⁷ Egetvívó asszonyszív. Két arckép c. fejezet: 221.

»S azt mondá, hogy a nemesi felkelő sereget egészen másformának találta, mint amilyennek az előtte lefestették, s most már megtudta azt is, hogy Győr alatt a fiak atyáik példája szerint harcoltak.«²⁸

A forráskritikához kapcsolódóan kap említést a kutatás során szerzett tapasztalat, például a hiteles források és a hamisított dokumentumok megkülönböztetésének okán is:

„A merített papíron rajta van a kiállító gyárnak a neve, és a név mellett egy betű, melyről azt az évet lehet tudni, melyben az a papír készült. Amely évben a gyár megnyílt, abban minden íven látható az A betű, a másodikon a B, és így tovább. Ha már most valaki egy hamis okiratot készít később, egy megelőző időre antedatálva, a későbbi év papírja el fogja árulni. Jurátus koromban, mikor a királyi tábla levéltárában búvárkodtam, akkor tettem e felfedezést hasonló múlt századi pöreesetnél. A jelen esetenél a hamisítás annyival feltűnőbb, hogy ami az okmány vízjegyén feltűnik, a gyár neve nem is fordulhat elő abban az évben, melyről ez okmány szól, mert e papírgyár 1851-ben épült, és így 1847-ben végrendeletet nem írhatott senki az ott készült papírra, hanem mint a névjegy után tett E betű tanúsítja, az okirat készült 1856-ban, kilenc évvel a végrendelező szülők holtá után.»²⁹

Az eredetiben történő kutatás és a forráskritika megjelenítésén túl Jókai a levéltarat olyan szerepkörben is ábrázolja, amely kimondottan súlyos, komor adatokat rejtő helyet jelent. Hogy nemcsak a jogbiztosítás, a hiteles iratok biztos megőrzése, a számadások és kiváltságlevelék biztonságba helyezésének színhelye lehet az archívum, hanem olyan információkat is őrizhet, amely egy család vagy személy végromlását okozza, netán hamis tanúk nyilatkozatai alapján, becsületbevágó tartalmakat őriz, az a Kárpáthy-per kapcsán többször megfogalmazódik. Az iratok létrehozása, a peranyagba történő manipulatív, a betekintést ösztönző ügyvédi cselszövés, aminek célja nem is a per megnyerése, hanem a birtokról való lemondással kísért peren kívüli egyezség előmozdítása, a percsomag megszerzése, majd megsemmisítése, egy olyan folyamat, ami az iratok forráskritikával történő kezelését és az iratmegsemmisítést is jól példázza:

„Azok az átkos iratok, azok a gyalázatos, utálatos, fertelmes eszmék, miket egy ördögi kiszámítás úgy össze tudott szedni, végre itt vannak letéve, átadva annak a kezeibe, akinek lelkét, életét megmérgezik, tehát velök amit akar, nem kénytelen tőlök félni, velök álmodni többé.

– Minden irat közötté van? – kérde Zoltán, midőn a pert remegő kezeibe vette.

– Magam győződtem meg róla; az eredetiek adattak át. A per megszűntnek nyilatkoztatott, a felperes visszavonta keresetét, s Köcserepy befolyásának sikerült magát e pert a levéltárból kitöröltetni.

Zoltán dobogó szívvel fogá a csomagot, s úgy, ahogy összekötve volt, behajlítá a kandalló tüzebe.

²⁸ A magyar inszurrekció emlékszoobra, 1897. (JMÖM, Arcanum, a megtekintés dátuma: 2025. szept. 30.)

²⁹ Politikai divatok. A számadás napja c. fejezet: 430. Az idézett szövegen belül kiemelés az eredetiben is.

A három férfi szóltanul állt a kandalló körül, s szemeit le nem vevé az égő percsomóról, mely apródonként foszlánnyá égett. Az egyenkint felhajló tüzes lapok úgy lobogtak a kandalló forró légvonatában, mintha valami pokolbeli kéz hajtogatná fel azokat, hogy még egyszer végigfusson az izzó sorokon, s minden kihamvadt lap foszlánya felrepült a lángok közé, a kürtőn kiragadtatva az erős légvontatás által, mely úgy bömbölt, úgy üvöltött a szűk kémény csöveiben, mintha valami örülne vagy haragudnék ottan belül. Az egész percsomónak még csak hamva sem maradt ott; minden eltűnt, csupán a kemény borítéktábla hajladozott összeguzsorodva a parázs között, fekete felszínén végigjártak csavargó vonalokban a kósza tűzférgek, amik halottaikat keresik.”³⁰

Az archívum mint jelkép

Az archívum jelképes értelemben, illetve hasonlatokban is többször előfordul, mint az események dokumentumainak valós vagy képletes tára, illetve mint olyan gyűjtemény, amely értékes tanulmányozandó adatokat őriz: pl. „mire Párizs felszabadul, akár így, akár amúgy, egész archívumával fogsz rendelkezni az ő hűtlensége bizonyítványainak”³¹; „Veronát úgy lehetne tanulmányozni, mint egy archívumot”.³²

Amikor a szerző egy életút nyilvánosságra hozatalát, adatok publikálását úgy értelmezi, mint az iratok levéltárba adását, akkor is az archívum jelenik meg képletesen, mint olyan hely, amely a köz számára adatokat őriz: „Az adatokat e minden tekintetben érdekes életíráshoz a megboldogult egyik utódától kaptam, ki bizonyosan nem fogja rossz néven venni tőlem, hogy egyszerűen élt, csendben elhalt őséneke méltó emlékét a köztudomás eléghetetlen levéltárába leteszem.”³³

Megjelenik a levéltáros

Az eddigiekből is láthattuk, hogy a Jókai-regényekben inkább a levéltár mint intézmény, mint őrzőhely, s az ott található iratok mint a cselekmény szempontjából fontos tartalmú dokumentumok jelennek meg, és a levéltárosok kevésbé kerülnek előtérbe. Van azonban olyan Jókai-regény is, amelyben színre lép az archivárius.

■ Az áhított hivatal

A levéltáros hivatás mint áhított beosztás, mint sokévi tanulás után elérhető szép pálya, „szép titulus” kap szerepet a *Mire megvénülünk* című regény reformkorban játszódó történetrészében. Megmosolyogtató, ahogy a regénybeli Fromm pékmester korholja Henrik nevű fiát, aki nem akart más lenni, csak pék:

³⁰ Kárpáthy Zoltán. A lemondás: 319–320.

³¹ Az élet komédiásai. 6. rész A vadonban. A kinn rekedt férj c. fejezet: 610.

³² Utazás egy sírdomb körül. V. Verona: 206.

³³ Életemből. Életképek. IV. Egy nevezetes gazda honunkban. (JMÖM, Arcanum, a megtekintés dátuma: 2025. szept. 30.)

„Csak te volnál már más! De nézze, kedves fiamuram! Nem lett belőle semmi, fuit negligens! Ha most ő is úgy tanult volna, ezóta archivarius volna. Archivarius! Ezt akartam belőle csinálni. Milyen szép titulus! Egy archivarius! Aztán mi lett belőle: maradt asinus! Quantus asinus! Péket kellett belőle csinálnom. Nem akart más lenni, az ostoba...”³⁴

Fromm szemében a felelősségteljes hivatal viselő, különböző szintű levéltárakban (város, vármegye, kúria) dolgozó levéltárnok személye megtestesíti a tanult ember fogalmát. Nem részletezi ugyan a szerző, hogy e hivatás mögött mi van, de a tanulást és tudást nagyra értékelő, hivatásában sikeres és tehetős pékmester számára a társadalmi emelkedés lehetőségét is jelenti az – e korban – megbecsült pálya.

■ A becsületes hivatalnok, a szakember

A *Szerelem bolondjai* 1861-ben induló, a Schmerling-provizórium idején játszódó története – a fő történetszálon túl – az állami és vármegyei hivatalnokréteg megváltozott helyzetét is bemutatja, amikor a levéltárnok a változások sodrában – szükség lévén személyére – egy ideig helyén marad „oly terhes hivatalban, kivált most, hogy az egész vármegye pere, irománya mind az ő vállán maradt, úgyszólván most ő maga egyedül az egész vármegye. A közgyűlés azt határozta, hogy a levéltárnok helyén maradjon.”³⁵

Jókai egy olyan alakot rajzol meg a levéltárnok figurájában, aki jelképezi az öntudatos, nemzetének szolgáló, jó hivatalnok alakját, aki egy megszállt, kényszerített országban nem hagyja el a posztját (osztrák provizórium), de azonnal lemond hivataláról, amikor a szolgálatban maradás hozzásegíti a hatalmat a nemzet elnyomásához. Beszédes a fejezet címe is: Egy az apró emberek közül.

„A kormánybiztos igen nyájasan fogadott; elmondá, hogy miért hívatott: amit én előre tudtam. Hogy mennyire szüksége lesz rám mind neki, mind a közönségnek, hogy ezen a fontos állomáson megmaradjak, melynek tizenkét év óta minden részletét kiismertem. Mondtam neki, hogy tizenhat év óta vagyok ott. Engem még az alkotmányos, régi világ hívott oda, s a később jövők csak ott hagytak, mert szükségük volt rám; az újra átaludt rövid alkotmányos nyáréjálom ismét népszavazattal erősített meg benne, hanem most már elhagyom e helyet, és nem maradok meg rajta. Kérdezte tőlem, miért nem akarok hivatalomban maradni most, midőn mégis magyar provizórium van, holott hivalt viseltem a német provizórium alatt? Azt feleltem neki: akkor szolgáltam, mert nem kérték a nemzet beleegyezését az erőszak rendszerébe; most azonban aki szolgálni fog, beleegyezik abba, amit nemzete ellen tesz; s itt nincs aztán indifferens helyzet. Akkor csak a magam akarata rendelkezett velem, hogy ott legyek-e, vagy ne legyek, most a nemzet akarata az, hogy távozzam, s én a nemzetnek engedelmeskedem.”³⁶

³⁴ Mire megvénülünk. Az örömnek napja: 349–350.

³⁵ *Szerelem bolondjai* I. Egy az apró emberek közül c. fejezet: 73.

³⁶ *Szerelem bolondjai* I. Egy az apró emberek közül c. fejezet: 76.

Az archiváriust a szöveg több helyen pertárnoknak nevezi, ami egyúttal azt is jelzi, hogy a vármegye levéltári/irattári anyagából az egyik leggyakoribbak vármegyei perekre vonatkozó megkeresések voltak. A szereplő neve beszélő név: Világosi, amely utal 1848–49 eszméinek tiszteletben tartására, a nemzet érdekeihez való hűségre is. Világosi ellentétpárja a főszereplő Harter Nándornak, aki több rendszeren keresztül sikeres és magas tisztségeket visel, ugyanakkor a történet erkölcsi vesztese.

Az idézett jelenet folytatásában Jókai felsorolja a hivatalnoki erényeket is: *„Azt hittem, e szóért ki fog üzni. Ellenkezőleg. Mikor oly vakmerő gorombaságot mondtam neki, megfogta kezemet: kért, hogy ne nehezteljek, elhalmozott dicséretekkel; azt mondá, hogy minden ember, az összes ügyvédi kar mellettem szól, és unszolja őt, hogy helyemen maradásra bírjon, mert értelmes, szorgalmas, pontos embernek tartanak, mert nem zsarolom az ügyfeleket; azoknak érdekében maradjak, akik szeretnek és becsülnek.”*³⁷

A levéltárnoki lemondást foglalkozásváltás és életmódváltás követi, s a közönség nem sokra rá az új tisztségviselőt keresi fel ügyes-bajos dolgaival, ami természetes persze, de a regénybeli archivárius sorsa szomorú illúziótlansággal tükrözi a korszakot:

„Másnap a lemondott levéltárnok családja megkezdte a kiköltözést a bérlett puszta. Eladták a zongorát, a cifra bútort és selyemruhát, ahogy vette valaki.

Harmadnap annak a kövér asszonyságnak a férje már benn ült az elhagyott levéltárnoki hivatalban.

És negyednap a tisztelt közönség olyan barátságosan látogatta az új levéltárnokot a maga ügyes-bajos dolgában, mintha mindig ott lett volna.

*A királyi biztosi bál is megtartott a mondott estén. Úgy tudom, hogy reggelig táncoltak benne. Másnap ugyan minden ember, aki ott táncolt, sietett kimagyarázni ismerőseinek a kényszerítő körülményeket, amik miatt kénytelen volt ott táncolni, hanem azért mégiscsak táncolt.”*³⁸

Világosi sorsa a teljesen más közegben rosszra fordul. Új gazdálkodóként rögtön beleütközik az 1863-as aszály okozta problémákba, de viszonyulása a hatóságokhoz, az elnyomó rendszerhez is nehezíti életét. A sok gond sújtotta férfi súlyos betegként éli további életét. Pozitív, ugyanakkor mégis szomorú, hogy Jókai e hivatását becsülettel gyakorló, jó szakember sorsát példaértékűnek, de viszontagságosnak, sőt tragikusnak ábrázolja. A történet végén e nehéz sors is jóra fordul ugyan, de a közéletbe, a hivatalviselésbe – betegsége folytán – már nem térhet vissza. Világosi története nem egy döntéshozó, hatalmat birtokló/gyakorló személy története, hanem egy olyan emberé, aki éppen az említettek mellett dolgozik mint munkatárs, mint hivatalviselő. Míg a döntéshozók, politikusok megbuk(hat)nak, addig bizonyos posztokon a jó szakember megmarad(hat), ha elfogadja az új berendezkedést. Jókai e történetben valószínűleg nem véletlenül választotta ki a források őrzőjét mint az elvekhez ragaszkodó, közjót szolgálni akaró szereplőt.

³⁷ Szerellem bolondjai I. Egy az apró emberek közül c. fejezet: 76–77.

³⁸ Szerellem bolondjai I. Egy az apró emberek közül c. fejezet: 80.

A levéltárnok része volt a vármegyei, városi tisztikarnak, az értelmiségnek, s a társági életnek is. Ez mutatkozik meg *A barátfalvi lévita* című történetben is, amikor egy, a vármegye másodalispánjánál elköltött ebédet idéz fel a szerző, ahová a vendégként érkező bárónak bemutatják a vármegye tisztikarát, köztük a levéltárnokot is: „Azután pedig sorba bemutogató neki a többi tekintetes convivákat, akiknek csak a titulusa maradt meg a báró fejében: protonotarius, – viconotarius, – fiskális, – vicefiskális, – judex nobilius, – jurassor, – assessor, – archivarius, – perceptor, – protomedikus, – hites matematikus, – egyszóval az egész vármegye.”³⁹

Más Jókai-művekben is felbukkannak a vármegye tisztségviselői ügyintézés közben. Például a vármegyei egzekúció a *Mire megvénülünk* (Topánty Samu esetében), a határjárások *A kiskirályok* és az *Eppur si muove – És mégis mozog a föld*, az úriszék az *Eppur si muove – És mégis mozog a föld* című regényekben. Ezekben a szituációkban nem csupán az ügyintézés módja, tartalma, de a vele együtt járó adminisztratív elemek is megjelennek.

■ Hivatalok – hivatalnok

Hivatalnokokról és levéltárról bővebben – más helyen önálló elemzést is megérdemlő mértékben – a II. József korában játszódó, *Rab Ráby* című hivatalnokregényben és *A kiskirályokban* is szó esik. Előbbi az állami és a vármegyei, a központosító, racionalizáló és a hagyományalapú igazgatás konfliktusát mutatja be, számos hivatali részlettel alátámasztva. (Jókai a létező Ráby-memoár alapján vette az ötletet, de jelentősen átformálta azt. Rábyról pedig a kutatás kiderítette, hogy messze nem volt az a mintahivatalnok, akinek gondolták.) A főszereplő ugyan nem levéltárnok, de sok szó esik arról az adminisztratív gépezetről, amelynek az archívum és az archivárius is része, valamint maga a foglalkozás is többször megjelenik a történetben.

Először csak mint országos hírlapokat olvasó, vagyis tájékozott vármegyei hivatalnokot említi a szerző az archiváriust.⁴⁰ Később azonban az is kiderül, hogy a levéltári feladatok külön személy híján ideiglenesen más hivatalnokra hárulhatnak; a történetben a főjegyzőre, aki levéltárnokként az archívum kulcsainak őrzője. A vármegyeház ott-hont adott a közgyűlési termen kívül a hivataloknak, a levéltárnak – amely itt a legkevesbé használt helyiségként jelenik meg –, s a börtön is itt kapott helyet. Utóbbi azonban a *Rab Ráby*-történetben nem bizonyul elégségesnek, a címszereplő feleségének bebörtönzésekor „minthogy a legkritkább esetek közé tartozott, hogy magyar nemesi családból való hölgy a vármegye paloshordó keze alá kerüljön, annál fogva külön börtön sem volt a nők számára rendelve; hanem az ilyen rendkívüli esetenél becsukták a foglyot a legkevesbé használt szobába, a levéltárba”.⁴¹ A regényben még másutt is szerepel a vármegyeház helyiségeinek – köztük az archívumnak a – felsorolása.⁴²

³⁹ *A barátfalvi lévita*. A disznótoros ebéd c. fejezet: 300.

⁴⁰ *Rab Ráby*. 39. fejezet: 352.

⁴¹ *Rab Ráby* 51. fejezet: 438.

⁴² *Rab Ráby* 46. fejezet: 414.

Kutató álruhában

Egy groteszk, furcsa, a régi, pókhálós lomok és iratok között kotorászó alak jelenik meg *A kiskirályok* című regényben, aki egyesíti a régész, az antikvárius, az archivárius és a családtörténet-kutató tevékenységét. Az ő működése kapcsán kerül szóba az archívumokban való kutatás és a levéltárak haszna. A már külsejében sem túl bizalomgerjesztő, megszállott figuráról a történet további részében kiderül, hogy van egy másik arca, egy másik tevékenysége, ami ugyan szintén régiségekkel kapcsolatos, de más összefüggésben. *A kiskirályok* cselekménye egy vármegyei nemesi család történetének kutatása köré szerveződik. A magyar érzelmű, de maradi, megújulni képtelen Tanussy Decebál által megrendelt genealógia célja, hogy tanúsítsa a famíliának az Árpád-házzal vetélkedő ősi származását.

A Tanussynak dolgozó különös alakkal a Tudományos dolgok című fejezetben ismerkedünk meg közelebbről, amikor a nemesúr magángyűjteményében értekeznek. Entréja már önmagáért beszél, idézésre érdemes, nemcsak e furcsa figura iratokhoz való viszonyulása és a hatalmon levők, címek birtokosai iránt tanúsított közömbössége okán, de az őrzőhely látogatottságára, a takarításra vagy a paleográfiai és nyelvi ismereteket igénylő szövegek értelmezésére vonatkozó állítások miatt is.

„Előre figyelmeztetünk mindenkit, hogy ha unja a tudományos dolgokat, hozzá se nyúljon ehhez a fejezethez, mert ebben nem lesz egyéb, mint rozsdás vasak, bronzok, nyolcszáz esztendő koponyák, kődarabok, cserepek és minden, ami azoknak a kíséretét képezi, fakó pergamen, szútt papíros, csizmatalp, régi pénz, zsidó betűk (értve alatta minden olyan írást, amit rendes magaviseletű ember nem tud elolvasni).

Ilyenekből van Tanussy Decebálnak egy egész múzeuma.

[...]

Be sem bocsát abba a szentélybe soha senkit, ott sohasem sepernek, nem törölgetnek. Egyetlen látogatója ezen a titkok kárpitjával fedett helyen a tudós Vakandi Anonymus.

[...]

Vakandi úr nem ennek a világnak az embere. Ő csak a nagyon régen elmúlt századokban él. Két-háromszáz esztendőre hivatkozó koponyákkal még csak szóba sem áll. Az egész históriát csak az Árpád-házból született királyok fiágon kihaltáig ismeri. Hanem azután úgy ismeri, hogy egy kiásott patkórul megmondja, hogy kinek a lova viselte azt? S hanyadik fokú vezéri hivaltalt töltött be a gazdája?

*A föld felett valókkal ő nem is társalkodik. Rá nézve csak az létezik, ami már nincs. Beszél és ír minden nyelven, olyanon is, amit senki sem ismer már; hanem a szót mindennapi használatra nem vesztegeti. Nem törődik a nagyurak címezgetésével, minden emberre nézve csak egyféle megszólítást tart: »barátja az erénynek!«. [...]*⁴³

⁴³ A kiskirályok I. Tudományos dolgok c. fejezet: 95–96.

A tudományos kutatás és a saját őseit minél fényesebb alakokban fellelni akaró laikus találkozási ez: „...a penészes emberkének a lelkesedése Decebálra is elragadt. Neki is azokba a titokteljes régiókba csapongott a lelke, amikbe azé; csak azzal a különbséggel, hogy amíg azt a tudomány bacilusai lepték meg, ő a nagyravágyás spóráitól volt megbetegítve. Az a rögeszme kergette, hogy az ő őse vetélytársa volt az Árpád-házi királyoknak!

– De hát valóban Thonuzóba sírja-e ez? (Ez volt előtte a fő kérdés.)⁴⁴

Jókai tovább „fokozza a hangulatot” a kutatók közti ellentét, a történeti iskolák, a történeti segédtudományok közül csak egyet-egyet kizárólagosan alkalmazó kutatók közötti különbségek bemutatásával. E szakaszok a történeti források tisztelete vagy éppen relativizálása, esetleg figyelembe nem vétele eseteit is felvillantják az olvasók előtt:

„Hanem azért nem kell azt hinni, hogy Vakandi és Horkázi jó barátok. De sőt gyűlölik egymást, ahogy csak két philolog-archaeolog képes az ellenségeskedés superlativusát kifejezni. Ha valamelyik megérzi a másiknak a szagát egy házban, ahová belép, megfordul és kimegy. S ennek a megérzéséhez nem kell valami mohikáni finom szagérzék.

Könnyen megérthető. Vakandi a német, orosz, francia, kínai tudósok nyomán jár, s az obi pusztán, a Volgán túl keresi a magyarok eredetét, szokásait, mindenféle díbdáb népek között; Horkázi úr pedig beleköt egyenesen a legfényesebb nemzetekbe, perzsákba, médusokba, asszírokba. S neki nincs szüksége ócska kútforrásokra: azokat teremti ő maga, mire való a divináció? Meg az összehasonlító nyelvészet? De kútforrásai is vannak. Nyomtatott és írott könyvek. Egymásnak az állításaira aztán mind a ketten azt állítják, hogy az mind vakmerő hazugság!⁴⁵

A szerző némiképp „igazságot szolgáltat” a megszállott, groteszk figuraként megjelenő alaknak, s egyúttal a kutatótípusnak akkor, amikor kiderül, hogy másik arca voltaképpen egy tudós szélhámos, műkereskedő, aki fáradságos feltáró munkája és alapos (történeti, nyelvészeti) ismeretei segítségével boldogul, s aki „egy világhírű bécsi cégnek a főnöke, akinek a tudománya abból áll, hogy régiségekkel és ritkaságokkal kereskedik. Nem kíméli a fáradságot. S összeköti azt kiterjedt ismeretekkel. Ő maga eljár szegényes öltözetben minden népek országába, s aztán ahol valami régiséget fölfedez, azt igyekszik olcsón megszerezni; maga ásatásokat is eszközöl, olyan dombokon, sírmezőkön, amiket tanulmányai ily rejtett kincsek valószínű telepéül kijelöltek. A valódi feltalált régiségeket aztán gazdag gyűjtőknek, külföldi múzeumoknak eladja drágán. Ezek mellett azután van neki még egy sokkal háládatosabb vásárlóközönsége is. Az olyan régiségkedvelők, akik nem értik ezt a tudományt.”⁴⁶

A kiskirályok nemcsak a tájékozatlan és magának dicső családot feltárni akaró laikust és a profi genealógust, illetve a családtörténet-kutatás csapdáit írja le humorral, de meg-

⁴⁴ A kiskirályok I. Tudományos dolgok c. fejezet: 97–98.

⁴⁵ A kiskirályok I. A táltosok utódja c. fejezet: 105.

⁴⁶ A kiskirályok II. Az a visszakapott ütés c. fejezet: 235.

jelenik a többfunkciós levéltári kutatóterem, a profiltisztítás előtti levéltári gyűjtemény (iratok és tárgyak) és az állományvédelem is. Utóbbi hiányát és szükségességét egyszerre állapítja meg a szerző. A vármegye börtönébe kerülén történetünk főhőse, Tanussy nemcsak érdekes tapasztalatokat szerez magáról a helyiségről, de annak egyetlen látogatójával, Vakandival találkozva tanúja lehet a kutatásnak, s első kézből értesülhet az eredményről.

A vármegyeházán „odafenn, a második lépcsőnél van egy kis szoba, olyan kis cucullorium-forma az egyemeletes ház homlokzatán. Ebbe a szobába szokták elzárni az olyan nemesurakat, akiket vagy in flagranti elfognak, vagy valami zenebona miatt elítélnek; legtöbbször üres az, használják különben kvártélyul a homo regius számára is, mikor annak le kell tölteni az idejét a vármegyeházánál [...]

[...]

Az előtornából és szobából álló lakosztály nem is volt minden kényelem nélkül, azelőtt a homo regius lakott benne. Még ott volt az almahaj a kályha vállán, amit ott hagyott önagysága – a nyáron. Nyoszolya, szék, asztal, kanapé: egyszerűen minden volt. Fogas is volt a kabátnak, bundának, csutorának, meg aztán egy nagy rengeteg almárium, de abban nem volt semmi. Azazhogy teli volt az poros iratcsomagokkal (verje meg a csoda!). Az még rosszabb a semminél.

[...]

Aztán [Tanussy] körülnézett a szobában, hogy mivel lehetne az időt eltölteni? A szekrénynek mind a két szárnya fel volt tárva, meglátta a sok iratcsomagot. Hátha ezzel is lehetne mulatni? De amint egyet kihúzott belőle, olyan egérfutás támadt egyszerre az egész kasornyában, hogy jobbnak látta ezzel a merénylettel felhagyni.⁴⁷

„Csak akkor vette észre Decebál, hogy hová jutott. Hisz az a cucullorium, azonkívül, hogy vendégszoba, nemesi börtön, még együttal magazinja is a vármegye legócskább irathalmazának. Nemcsak egerek járnak abba, hanem tudósok is.

- Maga ide jár studiózni? – kérde most már enyhültebb hangon Vakanditól.
- Igenis. Éppen a Tanussyak egyenes leszármazását kutatom Thonuzóbától.

Thonuzóba! Egyenes leszármazás! Ez a szó volt az, ami Decebált képes volt egyszerre az egekbe emelni.

Az a rozszant szekrény egyszerre oltárrá változott előtte. Hogy egyenlő színvonalon lehessen Vakandival, aki guggon ült, kénytelen volt letérdelni mellé. Hasonlított a kínaihoz, aki a pagodlija előtt áldozik.

- Mit találtál eddig, szerelmes barátnőm? – kérde könnyörgő hangon.
- Sokat, de nem mindent.

Azzal előszedegette a tarsolyából az eddigi kutatások zsákmányait. Azok mind a Tuhutum megyei archívum lomtárából kerültek elő. Hisz az ilyen ócska levéltár a senki jószágá. Még jó, ha egy tudós szedi ki belőle a becsesebb iratokat, mint ha a sajtos csavarint belőlük papiros töltikéket, vagy a hajdúk vágnak belőle fidibuszt a vicispáni pipatórium számára.

⁴⁷ A kiskirályok I. Egy jó szóért c. fejezet: 248–250.

*Voltak azok között egész III. Béláig felmenő régi okiratok, amiknek a papirosa kecskebőr színű volt már, s a betűk rozsdásak. Mindezek tágitották a visszatekintő szemei előtt a múltak láthatárát. Hogy a Tanussy család fejedelmi ágból származott, azt ki lehetett belőlük olvasni. De volt közöttük különösen egy pergamenre írott palimpsest, aminek az alsó írásában fel lehetett ismerni egyikét a régi pogány énekeknek.*²⁴⁸

Sokat vitáznak ma arról, hogy mikor, kiknek és miként érdemes, illetve érdemes-e olvasni a szerzőt. Jókait – véleményem szerint – egyértelműen van értelme olvasni. Azon túl, hogy a rutinos olvasó mindig új árnyalatot fedez fel e szövegekben, elsősorban azoknak érdemes olvasni vagy újraolvasni, akik művelődéstörténeti, társadalomtörténeti kérdéseket kutatnak, hiszen megismerhető belőle egy 19. századi ember mikrovilága, világlátása, s közelebb jöve a mi hivatásunkhoz, az is, hogyan viszonyult a hivatalokhoz, a bürokráciához, az ügyintézéshez. Természetesen a szépirodalmi szöveg mint kutatási nyersanyag ugyanúgy forráskritika alá veendő, mint bármely más forrás.

A fikciós szövegekben, így Jókainál is, szimbolikus jelentőségű lehet az, ahogyan a hivatal, a „hivatalos ember”, a hivatalnok megjelenik. Pozitív vagy negatív-e a szerepe? Mi a történetben a szerepköre (főszereplő, mellékszereplő, intrikus, segítő), mi a funkciója? Ez még akkor is érdekes kérdés, ha éppen nem levéltárról van szó, hiszen a mindenkori államigazgatási, közigazgatási feladatokhoz kapcsolódott az adminisztráció. Milyen szerepe van a cselekményben a dokumentálásnak, a tanúskodásnak, a jogbiztosításnak, s ezt milyen eszközökkel művelik a szereplők? Az iratok ’archív’ mivolta jelent-e többet pusztá bizonyító erőnél, kinyitja-e a múlt kapuját?

Jókai a levéltárakra vonatkozóan viszonylag sok tudással rendelkezett. Ismerte típusait, a bennük őrzött iratok fajtáit, a levéltárosok kötelezettségeit, feladatait; kettéválik az ügyfél- és a kutatószolgálati szerepkör; a levéltár történeti értékét is látta és hasznosította; tisztában volt a levéltári anyagot veszélyeztető, károsító körülményekkel, tényezőkkel. Az archívumot egyértelműen mint értéktelített, megőrzendő gyűjteményt ábrázolja, s ahol ironiával szól ennek ellenkezőjéről, ott éppen az értéket fel nem ismerők, a meg nem értők jelennek meg kontrasztként mint helytelen úton járók. A levéltáros személye kevés kivételtől eltekintve nem kerül fontos szerepkörbe a cselekmény szempontjából, de hivatásának fő elemei (őrző, titokgazda, speciális tudás és nyelvek ismerője, egy bonyolult rendszerben eligazodni tudó hivatalnok) értékkel bíró és pozitív színben tüntetik fel e hivatás gyakorlóit. Jókai írásain érződnek a jurátus korában, az ügyvédi gyakorlat során szerzett ismeretek, tapasztalatok, de mint író, elbeszélő is felismerte a régi és korabeli levéltári anyagban rejlő „időutazás” és történetmesélés lehetőségét.

⁴⁸ A kiskirályok I. Egy jó szóért c. fejezet: 254.

Források és szakirodalom

Fábri, 1991 = Fábri Anna: Jókai – Magyarország. Bp., 1991.

Kovács, 2023 = Kovács Eleonóra: Jókai Mór családtörténetei. Sorsok, hagyatékok, válaszok, regények. Családfa, 2023. 1. sz. 3–10.

A tanulmányban idézett Jókai-művek:

A barátfalvi lévita. Szépirodalmi, Bp., 1961.
A lőcsei fehér asszony. Szépirodalmi, Bp., 1966.
A két Trenk / Trenk Frigyes. Akadémiai, Bp., 1969.
A kiskirályok I–II. Unikornis, Bp., 1994.
A kőszívű ember fiai. Móra, Bp., 1979.
A mi lengyelünk. Bp., Akadémiai, 1969.
Az arany ember. Szépirodalmi, Bp., 1981.
Az elátkozott család. Szépirodalmi, Bp., 1961.
Az élet komédiásai. Akadémiai, Bp., 1967.
Egetvívó asszonyszív. Szépirodalmi, 1962.
Egy az Isten. Szépirodalmi, Bp., 1979.
Egy magyar nábob. Szépirodalmi, Bp., 1979.
Elbeszélések (1842–1848) I. Akadémiai, Bp., 1971.
Eppur si muove. És mégis mozog a föld. Szépirodalmi, Bp., 1963.
Fráter György I. Akadémiai, Bp., 1972.
Kárpáthy Zoltán. Szépirodalmi, Bp., 1979.
Levente / Utazás egy sírdomb körül. Révai testvérek, Bp., 1911.
Mire megvénülünk. Szépirodalmi, Bp., 1979.
Névtelen vár. Akadémiai, Bp., 1965.
Nincsen ördög. Szépirodalmi, 1962.
Politikai divatok (1862–63). Akadémiai, Bp., 1963.
Rab Ráby. Szépirodalmi, 1961.
Szerelem bolondjai I–II., Unikornis, Bp., 1992.
Szomorú napok. Akadémiai, B., 1963.

Arcanum – Jókai Mór Összes Művei

(JMÖM) elektronikus változatban megtekintett szövegek:

A magyar inszurrekció emlékszobra, 1897.

Életemből. Életképek. IV. Egy nevezetes gazda honunkban c. fejezet

Széll Gábor

A holokauszt csongrádi áldozatainak kutatása középiskolásokkal*

A csongrádi levéltár és a Batsányi-gimnázium közös projektje

2024-ben nyolc évtizede annak, hogy a magyarországi zsidóságot a holokauszt embertelen gépezete megtizedelte. Számos település és közösség megemlékezett erről az évfordulóról, rendezvényekkel és kiadványokkal állítottak emléket a magyar zsidóság deportálásának. Az áldozatok előtti főhajtás egyik legfontosabb célja, hogy a fiatal generációk is megismerjék a múlt sorsdöntő eseményeit, hogy soha többé ne ismétlődhessen meg hasonló tragédia. A Holokauszt Emlékévből különösen nagy szerepe és felelőssége van a helyi közösségeknek, amelyek az áldozatok kutatásával, személyes életutak feltárásával hitelesen tudják arra ösztönözni a fiatalokat, hogy a kirekesztés és a megkülönböztetés helyett az egymás iránti tisztelet és elfogadás legyen a társadalom egyik alapvető jellemzője.

A projekt kezdetei

Csongrád városában a Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád-Csanád Vármegyei Levéltár Csongrádi Fiókleveztára és az Oppidum Csongrád Alapítvány közösen vállalta, hogy a holokauszt 80. évfordulójára egy emlékkötetet jelentet meg. A levéltár vezetője, Georgiádes Ildikó innovatív módon, a zsidóság történetével foglalkozó dr. Pataricza Dóra segítségével és a Csongrádi Batsányi János Gimnázium és Kollégium tanulóinak közreműködésével kívánta megvalósítani a projektet a már korábban ismert adatok áttekintésével, illetve még nem feldolgozott források bevonásával. Az együttműködés kiváló szakmai lehetőséget teremtett minden fél számára, hiszen az áldozatok emlékének ápolása és a helyi értékek védelme a fiatal generáció bevonásával nemcsak az oktatásban mutatja meg hasznosságát, hanem hosszú távon a város kulturális életére és a projektbe bevont diákok gondolkodására is pozitív hatást gyakorolhat.

Az oktatási intézményben 2024 elején egy ötéves kutatóprogram indult e sorok írójának vezetésével, amely elsősorban a késő római korra fókuszálva uralkodói portrékat és a barbár népek történetét dolgozta fel különböző produktumok (szöveggyűjtemény, előadás, kiállítás) elkészítésével és eredményeinek terjesztésével.¹ Bár a holokauszt áldo-

* A témával kapcsolatban előadás hangzott el a 47. Csongrád Megyei Levéltári Napok rendezvényén *A holokauszt csongrádi áldozatainak kutatása a Csongrádi Levéltár és a Batsányi János Gimnázium együttműködésében* címmel 2024. október 29-én Csongrádon.

¹ A 2024. év ezzel kapcsolatos kutatótanári eredményeiről bővebben lásd: <https://www.bjg.hu/index.php/2024/12/03/okortorteneti-forrasgyujtemeny-keszult-a-batsanyiban/> (A letöltés ideje: 2024. december 8.)

zatairól való megemlékezés nem kapcsolódik az ókortudományhoz, a történelmi témák és a helyi értékek iránt érdeklődő diákokból szervezett kutatócsoport létrehozása mégis kiváló lehetőséget teremtett arra, hogy a levéltár felkérésének eleget téve részt vegyenek ebben a nagyszabású projektben is.

A Batsányi-gimnázium humán munkaközössége és diákjai a korábbi időszakban is nagy figyelmet fordítottak arra, hogy ápolják a holokauszt áldozatainak emlékét, nemcsak az április 16-i emléknaphoz kapcsolódóan, hanem a diktatúrák történetének alaposabb megismerése és a 20. századi emberi sorsok elemzése céljából is.² A témához köthető rendezvények egy logikus kört alkotnak, így néhány év alatt akkora népszerűsége tettek szert a kistérségben, hogy modellként szolgáltak más korszakok feldolgozásához is.³ A koncepció lényege, hogy a diákokat bevezetesként tanítási órákon és emléknapokon megismertetjük a témára vonatkozó alapvető információkkal, majd rendhagyó történelemórák és filmvetítések segítségével felkeltjük az érdeklődésüket, lehetőség szerint szakmai kirándulásokat szervezünk és külső előadót is hívunk a témával kapcsolatban, így a tanulók személyes élménnyel gazdagodva szélesíthetik látókörüket.⁴ A folyamat csúcspontját jelentheti egy rangos verseny vagy egy nagyszabású rendezvény, amely olyan szaktárgyi sikert nyújthat a résztvevőknek, hogy képesek legyenek az elsajátított tudást hiteles módon saját kortársaiknak is átadni.⁵ A levéltárral megvalósítani kívánt közös kutatás a holokauszt tematikus feldolgozásának méltó folytatását jelenti a gimnáziumi hagyományokat követve.

² A 2020-as Nemzeti Alaptantervben és a 2022-től hatályos érettségi vizsgakövetelményekben nagy hangsúlyt kapnak a zsidóság történetével kapcsolatos témák: a zsidó monoteista vallás jellemzőin és a 19. századi zsidók városiasodásban és polgárosodásban játszott szerepén túl ismerni kell a zsidóság jogfosztásának folyamatát és a holokauszthoz vezető okokat, az európai és a magyarországi zsidóság tragédiájának folyamatát pedig szöveges források és visszaemlékezések elemzésével kell elsajátítani. Bővebben lásd: https://www.oktatas.hu/pub_bin/dload/kozoktat/kerettanterv/Tortenelem_K.docx (A letöltés ideje: 2024. december 8.)

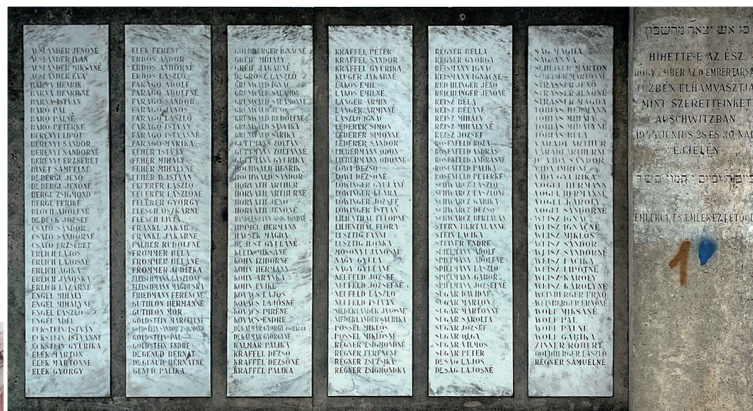
³ A holokauszt témájával kapcsolatos feldolgozási lehetőségekről bővebben lásd: Széll, 2015: 177–180.

⁴ Ennek jegyében valósult meg 2012-ben a *Holokauszt gyerekszemmel* című rendezvény, 2013-ban Georg Spöttle előadása a németországi rasszizmusról és 2014-ben Urbancsok Zsolt rendhagyó történelemórája a holokauszt gyerekáldozatairól, bővebben lásd: https://portal.bjg.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=730:a-holokauszt-aldozataira-emlekeztek-a-batsanyiban&catid=13:nalunk-toertent&Itemid=48. Az intézmény diákjai 2013-tól rendszeresen ellátogatnak a Holokauszt Emlékközpontba szakmai kirándulás keretében.

⁵ A Batsányis diákok 2013-ban megnyerték a *Régen volt? Hol is volt?* című országos középiskolai vetélkedőt, ennek eredményeképpen részt vehettek a Wallenberg-díj átadó ünnepségén és szerepet vállalhattak a következő évi vetélkedő lebonyolításában, lásd: <https://web.bjg.hu/index.php/hiradas/sikereink/133-orszagos-dontot-nyertek-wallenberg-utodai>. A nagy érdeklődésre való tekintettel 2015-ben bemutatták az intézményben az *Anne Frank – Történelem a mának* című vándorkiállítását, ahol 15 batsányis diák egy kétnapos tárlatvezetőképzés elvégzése után csaknem ezer diáktársát vezethette végig a kiállításon, felkeltve ezzel a pár évvel fiatalabb generáció érdeklődését is a téma iránt, lásd: <https://web.bjg.hu/index.php/hiradas/nalunk-tortent/393-ezer-latogato-a-csongradi-anne-frank-kiallitason>. (A letöltés ideje: 2024. december 8.)

A csongrádi zsidóság történetének megismeréséhez korábban is rendelkezésre állt néhány tanulmány a középiskolás diákok számára. A város történetét bemutató kötetből megtudhatjuk, hogy a zsidóság letelepedése után hogyan hozták létre az izraelita temetőt, amely ma is őrzi a holokauszt csongrádi áldozatainak emlékét.⁶ 1949-ben itt állították fel azt a 6 márványtáblát, amelyen 233 olyan áldozat neve szerepel, akiket Auschwitzban gyilkoltak meg.⁷ A helyi zsidó közösség emlékeit bemutató kiállításához készült kiadványban ezeken kívül a Grünwald és a Csemege család életébe nyerhetünk bepillantást fényképes illusztrációk segítségével.⁸

Az izraelita temető márványtáblái

A projektben részt vevő diákok egy csoportja a gimnázium épülete előtt

⁶ Gát, 2004: 152–153.

⁷ A csongrádi zsidó temetőről a Települési Értéktár részeként bemutatófilm is készült, lásd: <https://www.csongradertektar.hu/csongradi-zsidotemeto/> (A letöltés ideje: 2024. december 8.)

⁸ Rév, 2016.

Előkészítő munka

A diákok által végzett kutatómunkát körültekintő egyeztetések előzték meg, hiszen a projekt szereplőinek tisztázni kellett, hogy milyen végeredményt szeretnének elérni, hogyan érdemes felosztani a munkát a résztvevők között, és milyen időbeli ütemezéssel kell végezni az egyes munkafázisokkal. Tekintettel kellett lennünk arra, hogy a középiskolai korosztály milyen képességekkel, mennyi szabadidővel és milyen mértékű elkötelezettséggel rendelkezik, ehhez igazítottuk a kutatómunkára szánt három hónap teendőit és vállalásait. A két intézmény közötti munka hatékonysága érdekében a levéltár és a gimnázium együttműködési megállapodást kötött, amelynek keretében a diákok a közösségi szolgálat formájában ledolgozható órák terhére végezheték a kutatást, amivel nemcsak hivatalossá vált az együttműködés, hanem a projektben teljesítő diákok kézzelfogható jutalmat is kaphattak munkájukért.

A kutatásba bevont diákokkal először áttekintettük a holokauszttal kapcsolatos alapvető ismereteket, végigkísértük a hazai zsidóság életútját a középkortól egészen a holokauszt időszakáig, kilátogattunk a csongrádi izraelita temetőbe, tanulmányoztuk a témához kapcsolódó helyi emlékeket és kiadványokat. Ők az első olyan fiatalok, akik szervezett körülmények között, szakmai irányítással foglalkoztak a holokauszt csongrádi áldozataival.⁹

A kutatómunkára való hangolódást és a holokauszttal kapcsolatos ismeretek összefoglalását megkönnyítette, hogy 2024 áprilisában a holokauszt áldozatainak emléknapjához közeledve előadást tartott a Batsányi-gimnáziumban Kendrusz Attila rabbijelölt, a Szegedi Zsidó Hitközség vallási vezetője. A holokausztról és a zsidóság hagyományairól szóló rendhagyó történelemóra célja nemcsak az áldozatokról való emlékezés volt, hanem a diákok érzékenyítése mások elfogadása, más vallások és kultúrák tiszteletben tartása iránt. A vármegyei kötődésű és személyes történetekből összeállított előadás alkalmával a diákok megismerhették azt a folyamatot, amelynek során a magyar zsidóság eljutott a numerus clausustól és a felsőoktatásból való kizárástól egészen a deportálásokig és a haláltáborokban átélt borzalmakig. A makói gettó felszámolásának bemutatása után megrázó interjúk segítettek a gettóban töltött mindennapok megértésében, a túlélők nyilatkozataival pedig a fokozatos jogfosztás lépéseit dolgozhatták fel a tanulók.¹⁰

Mivel a projektben való részvétel egy összetett pedagógiai folyamat része, a munka megkezdése előtt megkérdeztem a diákok véleményét arról, hogy milyen eredményt

⁹ A kutatásba 10–11. évfolyamos diákok kapcsolódtak be: Bakai Sára, Baksa Gergő Hunor, Bertus-Bodor Boglárka, Déri Dorka, Farkas-Tóth Zita, Holló Boglárka, Horvát Dorina, Janó Gabriella, Joó Roland, Kovács Fanni, Labát Vivien, Ornyik Martin, Pap Eszter, Pintér Anna, Szabó Réka, Szalay Lili, Tudós Lili, Veres Jázmin Livia. A projektről rövid beszámoló jelent meg az iskola honlapján, lásd: <https://www.bjg.hu/index.php/2024/10/30/a-holokauszt-csongradi-aldozatainak-kutatasa-batsa-nyisokkal/> (A letöltés ideje: 2024. december 8.)

¹⁰ Lásd: <https://www.bjg.hu/index.php/2024/04/22/a-holokauszt-aldozataira-emlekeztunk/> (A letöltés ideje: 2024. december 8.)

várnak a projekt sikeres megvalósulása esetén. Sokak szerint az egész program érdekes, még nem vettek részt ilyenben, ezért ezt a lehetőséget egy új kihívásnak, élménynek fogták fel. Azt remélték, hogy miközben belekóstolhatnak a kutatási feladatokba, sok plusztudással gazdagodnak. Örülének annak, ha új dolgokra derülne fény a munkájuknak köszönhetően, és ezáltal akár néhány leszármazott megtalálhatná a saját rokonait. Hittek abban, hogy a munkájukkal a jövő generációja is többet fog tudni a holokauszt-ról, és ehhez a sikeres feladathoz büszkén adnák a nevüket, szeretnének méltó emléket állítani az áldozatoknak.

Arra a kérdésre, hogy miért érdemes ma a holokauszttal foglalkozni, sokrétű és elgondolkodtató válaszokat adtak. Érdekesnek találták egy diktatúra működésének vizsgálatát, tanulságos lehet számukra az áldozatok sorsának végig követése. Több kérdés felmerült bennük az ideológia kegyetlenségével kapcsolatban, különösen, mert rendkívül magas volt az áldozatok száma. Fontosnak tartották, hogy minél többen ismerjék meg, hogy meddig volt képes elmenni az emberiség önmagával szemben, és hogy az emberek bizonyos hatások által milyen nagy mértékben befolyásolhatóak. Sokan vallották, hogy a múltunkat meg kell ismerni ahhoz, hogy alakítani tudjuk a jövőnket, többen már jó néhány képet és emlékművet láttak holokauszttal kapcsolatban, és volt, akinek a nagyszülei és a dédmamája mesélt sokat a korszakról.

A kutatómunka

A kutatómunka első lépéseként áttekintettük azoknak a forrásoknak a listáját, amelyek segítségével rekonstruálni lehet a Csongrádról deportált áldozatok számát. Az elmúlt évtizedek holokausztkutatásai alapján a nemzetközi adatbázisokból 242 személy nevét ismertük, rajtuk kívül a városi tanács által nyilvántartásba vett¹¹ és az 1949-es izraelita emlékművön szereplő listából még 8 név állt a rendelkezésünkre egy Excel-állományban, amely az áldozatok legfontosabb adatait is tartalmazta, de a névsor közel sem volt teljes, az információk pedig sok esetben pontatlanok vagy hiányosak voltak. További nehézséget jelentett, hogy a levéltári források alapján 1944. június 15-én 208 személyt deportáltak Kecskemétre, a csongrádi gettólistát nem ismerjük, az emlékműveken szereplő nevek között pedig munkaszolgálatosok is szerepelnek.

A számunkra elérhető legnagyobb gyűjteményt a Yad Vashem honlapja jelentette, az adatbázisban szereplő emléklapok tanulmányozásával jelentős mértékben korrigálhattuk a meglévő adatainkat, hasznos információkkal szolgált az Arolsen Archive adatbázisa és az USHMM online gyűjteménye is. Az adatgyűjtésen kívül figyelemmel kellett lennünk arra is, már amennyire a fellelhető források lehetővé tették, hogy a kutatott személyeknek milyen élete volt a II. világháború előtt, mivel foglalkoztak és hol éltek, milyen közösségi eseményeken vettek részt.

¹¹ A Csongrád Város Tanácsa Igazgatási Osztály iratai között kezelt dokumentumok (1950–1951 5163/A–Z) többnyire deportált és munkaszolgálatra elhurcolt csongrádi zsidók neveit tartalmazzák. A névsorok a belügyminiszter 167.200/1948. II. 2. sz. (1948. XXVIII. tc.), illetve a 96.100/1949. I. 5. (14.490/1945. M.E. sz. rendelet) körrendelete alapján készültek.

A források áttekintése fontos részét képezte a felkészülésnek

Részlet a megjelenő könyvből az áldozatok adataival

A projekt első szakaszában részt vevő 14 diák vállalta, hogy a névlistáinkon szereplő adatokat ellenőrzi és kiegészíti az online adatbázisok segítségével, ezen felül igyekeztek fényképeket keresni a bemutatott áldozatokhoz és megpróbáltak adatokat gyűjteni olyan csongrádi áldozatokról vagy túlélőkről is, akik eddig nem kerültek a kutatás látókörébe. Az eddig ismert személyeken kívül 15 további áldozatot sikerült találnunk, valamint további 6 túlélő neve is előkerült. A levéltárral közösen döntöttünk arról, hogy a felkutatott személyek adatait milyen formában dolgozzuk fel, hogy az könnyen átlátható, ugyanakkor mégis tartalmas és szakmailag is használható legyen: a név és a leánykori név után feltüntettük a születési adatokat, a szülők és a házastárs nevét, a lakcímet, a foglalkozást és a deportálás helyét.

A diákok az adatgyűjtő munka során számos nehézséggel szembesültek, amelyek általában is jellemzőek az áldozatkutatással kapcsolatos vizsgálatokra. Sokszor bizonytalanok voltak a születési dátumok; különösen a 19. század utolsó évtizedeiben született személyek esetében csak a becsült évszámot ismertük, ha pedig többféle megjelölést találtunk, mindegyiket feltüntettük az összesítésben. Hasonlóképpen a szülők neve a régebbi személyi adatokból nem feltétlenül derült ki, sokszor csak az apa nevét tüntették fel, a személyneveknél pedig több változat is előfordult (pl. a Mihályt Miksának, a Mártont Mórnak is nevezik számos dokumentumban), de sok esetben a mássalhangzó-kettőzéseket és a vezetéknév különböző írásformáit is egységesíteni kellett. A lakcímeknél általában csak a várost nevezték meg, néhol a gettósítás következtében láttunk azonos címadatokat (pl. Űri utca, Szentháromság tér), a foglalkozásokról még kevesebb információ volt.

A deportálás helyszínét csak akkor tüntettük fel, ha az adat az emléklapokban is megjelent, hasonlóképpen csak abban az esetben szerepelt a halál okaként a gázkamra, ha erre kifejezetten találtunk utalást. Gondot okozott a halál időpontjának feltüntetése, hiszen erről nincsenek pontos adataink, ezért inkább a bíróság által megállapított halál időpontjaként szerepeltettük a rendelkezésre álló dátumokat, de sok esetben ezek ellentmondások vagy kizárólag az évet tüntetik fel. Megadtuk azokat az információkat is, amelyek a halál körülményeiről tanúskodnak (pl. munkaszolgálat, lövés általi halál).

Néhány esetben a hiányos adatlapok miatt nehéz volt a személyek beazonosítása, olykor több áldozat adatai a névazonosság miatt összemosódtak az adatbázisokban. A hiányos vagy kevés adattal rendelkező személyeket a Family Search felületén is megkerestük, de néhány ékezet- és betűjavításon kívül csupán egyetlen személynél került elő a szülő neve. A születési adatok a zsidó anyakönyvi adatokkal összevetve nem mindenhol egyeztek, a túlélők számáról pedig ellentmondásos információink voltak. Több esetben olyan személyek is szerepeltek az adatbázisban, akik nem Csongrádon születtek és nem is itt éltek, mégis a helyi zsidók között tüntették fel őket, valószínűleg tévedésből, a város és a vármegye névazonossága miatt. A holokauszt halálos áldozatain kívül foglalkoztunk túlélők adataival is (amennyiben elérhető volt az archívumokban), így 16 olyan személy sorsát tudtuk rekonstruálni, akik túléltek a holokauszt borzalmait.

A diákoktól elvártuk, hogy pontosan és körültekintően dolgozzanak, a feladatok teljesítéséhez középszintű angol nyelvtudásra és alapvető szövegszerkesztési kompetenciára volt szükség. Az eredeti listákon szereplő neveken kívül más csongrádi áldozatokat és túlélőket is találtunk, ezeknek az új adatoknak az összegzésére, a névlisták összehasonlítására további négy diák vállalkozott. Természetesen elkerülhetetlen volt, hogy a tanulók munkáját utólag is ellenőrizzük, az általuk feltárt ellentmondásokat és bizonytalan adatokat korrigáljuk, hogy a lehető legpontosabb információk szerepeljenek a kiadványban.

A részt vevő diákok számos tapasztalatot szereztek és újabb információkat nyertek a kutatás segítségével. Az adatgyűjtés során felismerhették, hogy a zsidók nemcsak a gázkamrákban lették halálukat, hanem sokukkal betegség végzett, a keleti fronton munkaszolgálatot teljesítők egy része pedig hadifogolyként hunyt el, de voltak olyanok is, akiket a deportálás vagy a hazatérés közben lőttek le. Az összesítés során az is kiderülhetett számukra, hogy Csongrádnak melyek voltak azok az utcái vagy házai, ahol a zsidók nagyobb létszámban éltek,¹² de megismerhették a helyi izraelita családok tipikus neveit,¹³ és megállapíthatták, hogy a zsidók milyen sokszínű, mégis rájuk jellemző foglalkozásokat űztek.¹⁴ A helyi életutak megismerésével egyértelművé vált számukra, hogy milyen sok koncentrációs tábor volt, és mennyi helyre eljutottak a Csongrádról érkező

¹² Például Uri utca 10–12., Csemegi Károly utca 17., Szentháromság tér, Vasút, Iskola, Kossuth, Zsinór, Árpád és Erzsébet utca.

¹³ Például Bergl, Ehrlich, Faragó, Fischer, Goldstein, Grünwald, Kohn, Kraffel, Löwinger, Neufeld, Régnier, Reisz, Rosenfeld, Schwarcz, Spielmann, Sugár, Weisz, Wolf.

¹⁴ Például bor-, textil- és tollkereskedő, fűrésztelep-, élelmiszerbolt-, italbolt-, textiltölt- és étteremtulajdonos, villanyszerelő, hivatalnok, raktári munkás, tanár, óvónő, könyvelő, kárpitos, bádogos,

transzportokkal, a deportálások helyére vonatkozóan ugyanakkor megfigyelhették, hogy az Auschwitzba hurcolt zsidók szinte kivétel nélkül meghaltak, a theresienstadti koncentrációs tábor felszabadításakor viszont több csongrádi lakos megmenekült.

Az izraelita temető kiállítási anyaga mellett elsősorban az online felületeken elérhető fényképgyűjtemények tehetik még személyesebbé a holokauszt áldozatainak életútját, az emberi sorsok értelmezését, ezért áttekintettük a Magyar Zsidó Múzeum és Levéltár gyűjteményét, a Dokuforte, a Yad Vashem és az USHMM oldalainak ide vonatkozó képanyagát is. Hat diák vállalkozott arra, hogy a csongrádi temető sírjait és megmaradt feliratait jelenlegi állapotukban lefotózza, részben archiválás miatt, részben pedig azért, hogy a meglévő adatbázisokkal összevetve a legpontosabb végeredményt kaphassuk a publikálás során. Mindez a héber írásmóddal való összevetéssel nagy segítséget jelentett a már ismert nevek pontos beazonosításához. A sírok jelentős része felújított, a környezetük rendezett volt, bár a temető egyes részein a talaj ingoványos, néhány sírkő instabilan áll. A tanulók számára megrázó és hatalmas élményt jelentett egy autentikus, a városi élettől elzárt környezetben hosszú időt eltölteni, és közvetett módon szembesülni azokkal az emberi tragédiákkal, amelyekkel eddig többnyire csak adatbázisokban vagy a tanítási órákon találkozhattak. Megdöbbenő volt számukra látni azt, hogy a holokauszt tragédiájának saját lakóhelyükön milyen ma is látható emlékei vannak. A résztvevők csaknem 400 fotót készítettek, ezek egy része szerepel a kiadványban is.

Tapasztalatok, eredmények

A kutatómunka zárása alkalmával rögzítendő reflexiókhoz ismét a diákok véleményét kértem arról, hogy értékeljék a kutatási munkafolyamatot. Érdekesnek találták, hogy beleláthatnak más emberek életébe, akik talán ugyanott és ugyanolyan lehetőségek birtokában éltek, mint ők napjainkban. Különleges dolognak érezték, hogy végigkísérhetik egyes emberek életét, láthatják sorsuk fordulópontjait, a családjukat és a munkájukat. Büszkéek voltak arra, hogy egy nagyszabású projekt részeseként kutatásuk eredményét mások is megismerhetik majd. A nehézségekkel kapcsolatban úgy nyilatkoztak, hogy pontos és precíz munkát igényelt az adatok összesítése, a korábbiaknál nagyobb koncentrációra volt szükségük, éppen ezért egy kis stresszt is okozott az a tudat, hogy egy fontos projekt részesei lehetnek. Sok esetben bonyolult volt számukra az egymásnak ellentmondó adatok és évszámok tisztázása, így felismerhették azt is, hogy évtizedek múltán az információk elveszhetnek vagy összekeveredhetnek. Néhányan megrázónak találták, hogy a holokauszt áldozatainak életútját különböző adatlapokból és emléklapokból, mások beszámolóiból lehet csak valamekkora pontossággal rekonstruálni.

Azt is felmértük a pedagógiai folyamat végén, hogy miben változott a résztvevők véleménye a holokauszttal kapcsolatban. Nehéz volt szembesülniük azzal, hogy mennyi ártatlan áldozata volt ennek az időszaknak, különösen érthetetlennek gondolták, hogy

kántor, ékszerész, pék, varrónő, manikűrös, utazási és biztosítási ügynök, bába, szabó, jogász, asztalos, fogtechnikus, míg az asszonyok többsége háztartásbeli volt.

Az izraelita temető sírjainak feliratait is rögzítettük

Látogatás a Holokauszt Emlékközpontban

a fiatalok közül is nagyon sokan a gázkamrákban fejezték be életüket. A legtöbben megdöbbenek a sok áldozat nevét látva, nem gondolták volna, hogy a zsidóüldözés Csongrád városát is ilyen jelentős mértékben érintette. Az adatgyűjtésnek köszönhetően a holokauszt már nem egy elvont fogalom a számukra, hanem személyekhez és családokhoz kapcsolódó tragédia, amely mély együttérzést vált ki a témával foglalkozó fiatalokból.

A kutatócsoport tagjaival a projekt zárása után, 2024 májusában ellátogattunk a Holokauszt Emlékközpontba, ahol a 20. századi zsidóság történetét és a holokauszt folyamatát autentikus környezetben, szakszerű tárlatvezetéssel ismerhettük meg, június 28-án pedig részt vettünk a városi megemlékezésen.¹⁵ Az október 21-én megtartott ünnepélyes könyvbemutatón a diákok is kézbe vehették *A csongrádi holokauszt áldozatok emlékére* című kötetet (Szerk. Georgiádes Ildikó–Pataricza Dóra–Tánczos Roland. Csongrád, 2024), amely hiánypótló kiadványként állított méltó emléket a csongrádi zsidóságnak a holokauszt 80. évfordulóján. A deportálások során és a munkaszolgálat alatt meggyilkolt személyeken kívül a túlélők felsorolásával együtt összesen 345 csongrádi születésű vagy Csongrádon élő áldozat neve és legfontosabb adatai szerepelnek a kötetben, amelyet kiegészítenek Berényi Imre 1954-ben feljegyzett gondolatai a csongrádi hitközség életéről, valamint Weisz Zsuzsa 2009-es visszaemlékezése is.

¹⁵ Az eseményen készült összefoglalót lásd: <https://csongradtv.hu/videoek/magazinok/megemlekezes-a-holokauszt-80-evfordulojarol-2024-06-28/> (A letöltés ideje: 2024. december 8.)

A megjelenő könyv borítója

További tervek

A kötet megjelenésével a csongrádi holokauszt-kutatás nem fejeződhet be, a levéltár és a Batsányi-gimnázium közötti szakmai együttműködés is folytatódik a jövőben.¹⁶ Már a megjelenés után is kerültek elő új források, amelyek tovább gazdagíthatják tudásunkat a csongrádi zsidóság életéről, feldolgozásra várnak többek között Berényi Lipót egykori hitoktató hagyatékának levelei és feljegyzései. A tervek között szerepel a temetőkataszter elkészítése és rögzítése, valamint az ismertebb csongrádi áldozatok életrajzának rekonstruálása, amelyek mind segítségünkre lehetnek abban, hogy néhány év múlva egy újabb tartalmas kiadvánnyal járuljunk hozzá a csongrádi zsidóság emlékének megőrzéséhez.

Szakirodalom

Gát, 2004 = Gát László: Csongrádi útikalauz. Csongrád, 2004.

Rév, 2016 = Rév András: Izraelita temető. Csongrád, 2016.

Széll, 2015 = Széll Gábor: Honismereti témák a 19–20. század történelmének oktatásában. A Csongrád Megyei Honismereti Egyesület évkönyve 2013–2015. Szerk. Pál Lászlóné Szabó Zsuzsanna. Szeged, 2015. 177–180.

¹⁶ 2024 őszén a Batsányi-gimnáziumba érkezett a Carl Lutz és a cionista ifjúsági szervezetek embermentő tevékenységét bemutató vándorkiállítás, amelyet a végzős diákok és a projekt résztvevői tekinthettek meg rendhagyó történelemóra keretében, bővebben lásd: <https://www.bjg.hu/index.php/2024/11/26/carl-lutz-kiallitassal-emlekeztunk-a-holokauszt-80-evfordulojara/>

A Magyar Egyházi Levéltárosok Egyesülete és a Magyar Felsőoktatási Levéltári Szövetség közös vándorgyűlése 2025-ben

Eger, 2025. június 30. – július 2.

A tudósítás Homor Péter, Koltai András, Osváth Zsolt, Siptár Dániel, Szabó Irén, Vajk Ádám és Világi Dávid közös munkája.

Első alkalommal történt a magyar levéltárügy történetében, hogy az egyházi és felsőoktatási levéltárosok, tehát a Magyar Egyházi Levéltárosok Egyesülete (MELTE) és a Magyar Felsőoktatási Levéltári Szövetség (MFLSZ) tagjai közös vándorgyűlésen találkoztak, méghozzá Egerben, 2025. június 30. és július 2. között. Az eseményhez – immáron hagyományos módon – csatlakozott az Egyházi Muzeológusok Egyesülete (EME), amelynek tagjai már hosszú évek óta együtt tartják találkozójukat levéltáros kollégáikkal.

Kerekasztal és közgyűlések

A vándorgyűlés az MFLSZ részéről az egyetemi levéltárvezetők kerekasztal-beszélgetésével, a MELTE és EME részéről pedig közgyűlésekkel kezdődött az Érseki Papnevelő Intézetben, ahol a harmadik emeletig felkapaszzkodókat a barokk városközpont nyíló nagyszerű kilátás jutalmazta.

A *kerekasztal-beszélgetés* során az egyetemi levéltárak vezetői számoltak be az elmúlt egy év eseményeiről és az elért eredményekről. A beszélgetés moderátora Nagy Roland (Soproni Egyetem Levéltára) volt. A Nemzeti Kulturális Alap és a Kulturális és Innovációs Minisztérium (KIM) pályázati támogatásainak köszönhetően a szövetség levéltárai a mindennapi működés biztosításán túlmutató eredményeket is fel tudtak mutatni. Többek között az Eötvös Loránd Tudományegyetem (ELTE) és a Semmelweis Egyetem levéltára befejezte a legfontosabb intézménytörténeti forrásnak számító vezetőtestületi jegyzőkönyvek digitalizálását; a Pécsi Tudományegyetem Levéltára Levéltári történetek címmel népszerűsítő videókat készített¹, míg a Testnevelési és Sporttudományi Egyetem fényképdigitalizálási projektjéről nemrégiben a Levéltári Szemle hasábjain is olvasni lehetett.² Fontos esemény volt az ELTE Levéltárának költözése, amelyről szintén jelent

¹ Lásd: <https://youtu.be/gTbaDS8ou8Q?si=K1bVQyT67Rb6cnz8> (Megtekintés ideje: 2025.08.29.)

² Lásd: Molnár László: Egyetemi fényképgyűjtemények rendezésének tapasztalatai (SOTE, TF). Levéltári Szemle, 2024. 3. sz. 34–42.

meg tudósítás a folyóiratban.³ Az év felsőoktatási levéltára díjat a Semmelweis Egyetem Központi Levéltára kapta.

A beszélgetés zárásaként Osváth Zsolt, az MFLSZ elnöke adott tájékoztatást két, az egyetemi levéltáros közösséget érintő hírről. Az egyik a Veritas Történetkutató Intézet és Levéltár és az MFLSZ közti együttműködés keretében több éve zajló „Trianon és a magyar felsőoktatás” konferenciasorozatnak az idei évre tervezett rendezvényére vonatkozott, amelynek témája „Klebensberg Kuno és a magyar felsőoktatás” lesz. A másik arról számolt be, hogy a KIM Levéltári Osztálya, a Levéltári Szakfelügyelet, a Magyar Levéltárosok Egyesülete és az MFLSZ közösen próbálja meg elősegíteni a Debreceni Egyetemen levéltár alapítását.

A *MELTE közgyűlésén* Koltai András elnök éves beszámolójában nemcsak az egyesület mérhető tevékenységéről (a pályázatok, a Kulturális Statisztika és a Nemzeti Kulturális Alap kérdése) beszélt, hanem a magyar egyházi levéltárügy néhány érzékelhető problémájáról is szót ejtett. Az egyik ilyen probléma, hogy – úgy tűnik – a fenntartók többsége nem igazán látja, mit csinál a levéltáros. Ez részben abból következik, hogy az alapmunka eredménye sok esetben nem látványos, így az sem látszik kívülről, ha valaki nem dolgozik (mert ilyen példákat is ismerünk). Ezért az utóbbi időben a fenntartók, akik a hatékonyságra törekednek, sok helyen más, „értelmes” munkákat bízhatnak a levéltárosokra (kiadványszerkesztés, honlapszerkesztés, hagiográfia, gépelés, kommunikáció, digitalizálás stb.). Az ilyen ad hoc megbízások egy részét a levéltárosok szívesen elvégzik, de ez problémát jelent, ha a levéltári munka rovására megy. Márpedig arra megy: ez látszik az el nem végzett begyűjtési, rendezési munkákon. A kialakult helyzet orvoslására jó lenne néhány objektív kritériumot meghatározni, akár a nyilvános magánlevéltári státuszhoz, ami a közgyűjteményi támogatás jelenlegi önkényes elosztási módján is segíthetne.

Egy másik probléma a különféle típusú egyházi gyűjtemények (levéltár, könyvtár és múzeum) egybevonásának kérdése. Ez a protestáns egyházaknál körülbelül 40-50 éve természetes, de a katolikus egyház esetében az utóbbi években kezd csak megvalósulni, mivel a fenntartók így tudják legkönnyebben beilleszteni ezeket a kis létszámú intézményeket az apparátusba. Ugyanakkor figyelembe kell venni, hogy a különféle gyűjteménytípusokra eltérő jogszabályok vonatkoznak, különféle nyilvántartásokat vezetnek, eltérő logikával, és kutatóik, olvasóik, látogatóik sem ugyanazok. Emiatt kifelé nem érdemes mindenáron az összevont egyházi gyűjtemény egységességét kommunikálni. Viszont közművelődési vagy tudományos projekteknél a különböző gyűjtemények közötti együttműködés valóban nagyon hasznos lehet.

Külső szemmel nézve problémásnak látszik a kutatási szabályzatok, illetve korlátozások kérdése. A jelenlegi helyzetben ezt minden nyilvános magánlevéltár maga határozza meg, a levéltári szakfelügyelet pedig elfogadja. A köziratok tekintetében viszont fölme-

³ Lásd: Tóth Krisztina: Levéltár a város szélén. *Levéltári Szemle*, 2025. 1. sz. 27–38.

rülhet, hogy ezek kutatásához a közlevéltárakkal azonos feltételeket kellene biztosítani, és az sem jó, ha a kutatási időhatárok mindenhol különböznek, és néhol túlságosan szigorúak. Keresni kellene a módját annak, hogy ehhez egységes ajánlás álljon rendelkezésre.

Az egyházi levéltárügy „minőségét” mutatja, hogy jelenleg a 39 egyházi nyilvános magánlevéltár közül csak 17-nek (44%) van teljes fondjegyzéke, amely szerepel az Arca adatbázisban (arca.melte.hu) és ezen keresztül megjelenik a Magyar Levéltári Portálon (elevektar.hu). Pedig ez a levéltári törvény szerint (1995. évi LXVI. törvénycikk 30. §) kötelező. További hat levéltárnak (15%) részleges jegyzéke található az Arca-ban, 16-nak (41%) azonban semmilyen jegyzéke nem nyilvános. A számok felekezeteként nem különböznek lényegesen. Ezen a mutatón a jövőben változtatni kellene, mert csak a 100% lenne elfogadható.

A rossz feldolgozottsági mutató hátterében nem maga az AtoM szoftver áll, mert nincsen olyan típusú segédlet, amelynek adatait ne lehetne abban rögzíteni. Az oka inkább az irrattani és a kezelési ismeretek hiánya, amin szintén változtatni kellene. Ahogy ma már nem képzelhető el olyan könyvtáros, aki nem tud számítógéppel könyvet feldolgozni, úgy a levéltárosoknak is tudni kell(ene) használni az AtoM-ot. Ezzel ugyanis visszatértünk ahhoz a kérdéshez, hogy mit is csinál a levéltáros.

Az Egyházi Muzeológusok Egyesülete éves rendes közgyűlésén Szabó Irén, az egyesület tavaly megválasztott elnöke beszámolójában szintén összefoglalta az elmúlt év eseményeit. Nagy érdeklődés kísérte az őszi miskolci és a tavaszi budapesti szakmai napokat, ahol egy-egy alkalommal 30-40 fő volt jelen a tagságból. A sikeresen lezárt tagrevízió szerint az EME-nek jelenleg 72 regisztrált tagja van.

Az EME elnöksége megkezdte az előkészületeket alapítása 20 éves évfordulójának megünneplésére, amely 2028-ban lesz esedékes. Megvitaták a tervezett tanulmánykötet tematikáját, a javasolt szempontokat és az előkészítő konferenciák idejét. Az egyházi muzeális gyűjtemények, múzeumok, kincstárak elmúlt 30-40 éves időszakának áttekintéséhez lehetséges szempontokkal szolgált Veress Dániel (Debreceni Református Kollégium Múzeuma) előadása.

Istentisztelet és gyűjteménylátogatás

A közgyűlések után a program ökumenikus istentisztelettel folytatódott a szeminárium ideiglenes kápolnájában. Itt Ternyák Csaba egri érsek hirdetett ígét az aznapi ószövetségi rész alapján, amelyben Ábrahám alkudozik az Úrral Szodoma megmentése érdekében, és eléri, hogy ha az Úr csak tíz igaz embert talál a városban, megkegyelmez értük az egész helynek (Ter 18, 16-33). Az istentiszteleten közreműködött még Lackner Pál korábbi evangélikus tábori püspök, az Evangélikus Országos Gyűjtemény jelenlegi igazgatója, Kolumbán Gábor tiszáninnyi református püspökhelyettes és Demkó Balázs egri görögkatolikus szervező parókus.

Ezután a vándorgyűlés résztvevői három csoportban indultak a főegyházmegye gyűjteményeinek megtekintésére. Balogh Ferenc igazgató a líceum épületében található nevezetes Főegyházmegyei Könyvtár dísztermét és értékeit mutatta meg; az érseki palotában berendezett látókatórközpont gazdag kiállításán Köves-Kárai Petra muzeológus vezetett, a tavaly felújított levéltár raktárait, kutatótermét, az ezzel kapcsolatos eredményeket és feladatokat Horváth István levéltárvezető mutatta be.

Konferencia

A második napon (július 1.) reggel a konferencia programja Lackner Pál rövid igehirdetésével és *Ludányi Gabriella* előadásával kezdődött, aki az egri bazilika most befejezett felújítását előkészítő értékeltről beszélt.

Ezután a program vonala kettévált. A levéltárosok szakmai konferenciája ugyanott, a harmadik emeleten folytatódott, míg a muzeológusok a második emeleti előadóterembe vonultak. A levéltári előadássorozat egyetem- és egyháztörténeti kutatásokat mutatott be, amelyek igen sokszínűek voltak. *Kalmár Miklós* a Budapesti Corvinus Egyetem főépületének, az Ybl Miklós által tervezett régi Fővám-palotának, *Kissné Havas Gyöngyvér* pedig a képzőművészeti egyetem Andrássy úti palotájának építéstörténetét ismertette. Nagy Roland szülővárosához, Oroszlányhoz kötődő prozopográfiai kutatását mutatta be azon ottani bányamérnökök sorsáról, akik a soproni egyetemen végeztek. *Zágorhidi Czigány Balázs* a vasvári Domonkos Rendtörténeti Gyűjteménynek otthont adó kolostor feltárásának újabb izgalmas eredményeiről számolt be. A barokk refektórium újbóli egybenyitása során ugyanis az épület nemcsak egy szép, tágas térrel, hanem újabb rejtélyekkel is gyarapodott, mivel egyelőre nem ismert, hogy a terem falára mikor és miért kerültek katonai vonatkozású falfestmények. Végül *Urbán Márta* az egri érseki uradalmat mutatta be, annak 1945. évi államosítása előtt, amelyet itt olyan komolyan vettek, hogy magát az érseki palotát is államosították, mivel annak egy része gazdasági célokat szolgált.

Ezzel párhuzamosan a muzeológiai szekcióban saját gyűjteményeik – egyházi és egyetemi múzeumok – tevékenységét, helyzetét mutatták be az előadók: *Bodnár Boglárka* és *Túri Zsuzsanna* (Pécsi Egyházmegyei Gyűjtemény), *Egeresi Gábor* (Sárospataki Református Kollégium Múzeuma), *Dezső Krisztina* (Pécsi Egyetem-történeti Gyűjtemény), valamint *Schlay Georgina* és *Tóth Krisztina* (ELTE Egyetem-történeti Gyűjteménye). Meglepő tanulsága volt az előadásoknak, hogy fenntartótól függetlenül milyen hasonló kihívásokkal néznek szembe ezek az intézmények. A délelőtti záró előadását Rudolf Mihály DLA építész, az egri bazilika építészeti felújításáért felelős tervező tartotta a felújítás tapasztalatairól.

Ezt követően az egyházi és a felsőoktatási levéltárosok is döntöttek az iskolai iratkezelési munkacsoportba delegálandó képviselőjük személyéről.

Fotó: Acél Róbert

Fotó: Acél Róbert

Templomjárás és levéltári kerekasztal

Délután a muzeológusok és a hozzájuk csatlakozó érdeklődő levéltárosok az egri templomok meglátogatására indultak. Elsőként a bazilikában élvezhették a felújítási munkák tervező építésze, *Rudolf Mihály* DLA helyszíni bemutatását. A munka legfőbb elemei 2024-ben fejeződtek be. A beszélgetéssé alakuló vezetés során számos kulisszatitkot és részletet ismerhettek meg a sétához csatlakozók.

Ezután a kirándulás a ciszterci (jezsuita), rác ortodox, szervita és minorita templomokkal folytatódott *Köves-Kárai Petra* vezetésével. A rác templomban *Terdik Szilveszter* értő és érdekes előadását hallgathatták meg a résztvevők az egri szerbek és templomuk kalandos történetéről.

Eközben a levéltárosok számára a szemináriumban kezdődött kerekasztal-beszélgetés az Egyetemi és egyházi levéltárak fenntartási kérdései címmel, amelyen *Bényei Balázs*, a KIM levéltári referense, *Cseh Gergő Bendegúz* levéltári vezető szakfelügyelő, *Osváth Zsolt*, az MFLSZ elnöke, *Vajk Ádám*, a MELTE titkára, *Molnár László*, a Semmelweis Egyetem Központi Levéltárának vezetője, *Tóth Krisztina*, az ELTE Egyetemi Levéltárának vezetője, valamint *Lakatos Andor*, a Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár vezetője, egyben szakfelügyelő vettek részt.

A beszélgetést *Vajk Ádám* prezentációja vezette be, majd a résztvevők ennek és további elhangzó kérdések mentén megosztották saját tapasztalataikat és szempontjaikat. Az elhangzottak alapján az állam által juttatott évenkénti egyházi közgyűjteményi támogatás növekedése az elmúlt tíz évben messze elmaradt a kumulált inflációtól és különösen az átlagos hazai béremelkedéstől. A bérek az egyházi és a felsőoktatási levéltárakban is

növekedtek, ennek eredményeképpen azonban a fenntartók a támogatási összegnek egyre nagyobb részét kénytelenek arra fordítani, vagyis a dologi kiadások fedezésére viszonylag kisebb keret marad, sőt számos gyűjteménynél a fenntartó részben egyéb keretből finanszírozza intézményei működtetését. Mindez pedig még tovább növelte az érintett levéltárak pályázati kitétséget: fejlesztésekre gyakorlatilag csak ezek segítségével kerülhet sor. Emellett a kialakult helyzet nyilvánvalóan gátat szab a béremeléseknek, ami ugyanakkor szükségszerű a képzett munkaerő megtartásához.

A kerekasztal-beszélgetést követően *Koltai András*, a MELTE elnöke az egyesület által működtetett *matricula.hu* oldal fejlesztéseit és tervezett új tartalmait mutatta be. Az oldal eredetileg a hazai egyházi e-kutatás, elsősorban az elérhető anyakönyvek gyűjtőportáljának (egyfajta linktárnak) indult, ám a kezdeményezés mára további feladatkörökkel bővült. Tíz egyházi levéltár esetében magát az e-kutatást is közvetlenül innen szolgálják ki. Nemrég az evangélikus Öskereső is átkerült a szolgáltatáscsokorba. A közel-múltban emellett az egyes levéltárak ingyen kutatható állománya *Matricula Publica* néven együtt vált elérhetővé. Megtalálható továbbá az oldalon egy topográfiai adatbázis a magyarországi katolikus egyházi intézményhálózatról, amely hamarosan az Atlasz nevet fogja viselni. Készül a Névkereső, azaz egy anyakönyvi személynév-adatbázis. Ennek segítségével az anyakönyvekben szereplő személyek nevére is lehetővé válik a keresés. Elérhető lesz a Szerzetes Magyarország 1919–1989 nevű adatbázis is, amely az Atlasz kiterjesztéseként az adott időszak szerzetesi intézményeinek (rendházak, iskolák, kórházak stb.) adatlapjait tartalmazza.

A délutáni szekció lezárásaként *Homor Péter*, az MFLSZ titkárának előadása hangzott el az egyetemi levéltárakban újabban elvégzett digitalizálási munkákról, amelyek gerincét az egyetemi és kari tanácsulési jegyzőkönyvek feldolgozása alkotja.

Kirándulás Gyöngyösre

A harmadik napon (július 2.) a vándorgyűlés résztvevői Feldebrő irányába indultak. A csapat megismerhette az ottani 11. századi, görögkereszt alaprajzú apátsági templomot, amelynek altemploma – a későbbi átépítések ellenére – épen megmaradt. Ezután Gyöngyösre utaztunk tovább, ahol két gyűjteményt tekintettünk meg. A Szent Bertalan-plébániatemplom közös meglátogatása után két csoportra váltunk. Az egyik csoport a ferences kolostor felé vette útját, ahol Ferencz Beatrix lelkes és szakszerű vezetésével ismerkedtünk meg a templommal és a különleges könyvtárral. Sajnos a program kissé sokáig húzódott, így a másik csoport, amely előbb a Szent Bertalan Vallásturisztikai Látogatóközpont színvonalas egyházművészeti kiállítását járta végig, a kolostor bejáratánál várakozásra kényszerült. Végül csak a legkitartóbbak mentek át a Szent Bertalan-kincstárba is.

Az egyetemi levéltárosok jövőre Szombathelyen találkoznak, az ELTE EKL Savaria Könyvtár és Levéltárának vendéglátásában, míg az egyházi levéltárosok és muzeológusok összejövetelére várhatóan Vácon kerül majd sor.

A Fiatal Levéltárosok Egyesületének XVI. Tudományos Táborára

2025. szeptember 4–6. között került sor a Fiatal Levéltárosok Egyesületének (FLE) XVI. Tudományos Táborára Debrecenben. Az előadások idén a digitális kutatás módszertani fejlődését mutatták be a történetírás terén. Hasonlóan az utóbbi évekhez, idén is hangsúlyt helyeztünk a tábor helyszínéül szolgáló település közgyűjteményeinek meglatogatására: Debrecenben két levéltárat és egy múzeumot tekintettünk meg. A tábor a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával valósult meg.

A konferenciát Völgyi Réka, az FLE elnöke nyitotta meg, ezt követően a Magyar Nemzeti Levéltár (MNL) Hajdú-Bihar Vármegyei Levéltárának két munkatársa tartotta meg előadását. Dr. Brigovác László levéltáros röviden bemutatta a 2014-ben az Év Levéltára díjjal kitüntetett vármegyei levéltárat és annak hajdúböszörményi fióklevéltárát. Az előadó kitért a levéltárszakmai alapfeladatok ellátására, illetékességi és gyűjtőköri tapasztalataikra, illetve az általuk érzékelt szakmai kihívásokra. Szendiné dr. Orvos Erzsébet levéltár-igazgató Hajdú-Bihar vármegye az évszázadok sodrában című előadásából megismerhettük a vármegye és Debrecen történetét, a régió természeti értékeit és egyéb nevezetességeit. Dr. Lakner Lajos (Déri Múzeum, tudományos igazgatóhelyettes) „Nagy-Debrecen”-től „Nagydebrecen”-ig című előadásában a város fővárosi topozsát ismertette. Debrecen a 19. században mint a „legmagyarabb város” vált ismertté a hazai közgondolkodásban, amely szerepe a trianoni békediktátum után még hangsúlyosabbá vált. Nem véletlen, hogy két alkalommal, 1849-ben és 1944-ben is fővárosi rangra emelkedett. Az előadásban emellett hallhattunk a Déri Múzeum létrejöttének kalandos történetéről is.

A második nap a szakmai látogatásokkal kezdődött. Először a Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltárát kerestük fel. Farkas Zsolt levéltáros az intézmény irodáiban és kutatószolgálatán vezetett körbe bennünket, majd átfogó képet adott a Debrecen székhellyel működő egyházkerület történetéről és az archívum létrejöttéről. A levéltár jelenleg mintegy 2000 iratfolyóméter iratanyagot őriz, de kintlévőségei is hasonló mértékűek. Farkas Zsolt beszámolt a koronavírus-járványt követő kutatási nehézségekről és változásokról is. A levéltár igyekszik megfelelni az új kutatási igényeknek (személyes kutatás visszaszorulása, digitálisan elérhető és kutatható tartalmak növelésének igénye) új adatbázisok és kiadványok készítésével. Ezután a korszerű raktárban tettünk egy rövid sétát, ahol megtekintettük a legértékesebb iratokat.

Ezt követően az MNL Hajdú-Bihar Vármegyei Levéltárába látogattunk el. Bán Gergely levéltáros az intézményben működő régiós digitalizációs központról és a levéltár adatbázisairól tartott előadást. Ezután a központot annak munkatársa dr. Torma László mutatta be részletesen: beszélt az általa használt lap-, térkép- és fotószkennerrekről és ismertette a mindennapi feladatokat, és működést. A központ nem csupán Hajdú-Bihar,

hanem több kelet-magyarországi vármegyei levéltár digitalizációs feladatait hivatott összefogni és elvégezni. Végezetül a levéltár kutatótermében a kutatószolgálati tapasztalatokat ismertették az archívum munkatársai.

A levéltárak meglátogatását követően került sor a szakmai előadásokra. Az első előadást Turcsányi Esztertől, a Magyar Nemzeti Múzeum Közgyűjteményi Központ munkatársától hallottuk, aki a Pulszky FIAT (a Pulszky Társaság ifjúsági tagozata) képviselésében már sokadik alkalommal vett részt tudományos táborunkon. Referátuma az online műtárgyadatbázisok múzeumi használatát és kutatási lehetőségeit járta körbe. Bemutatta a nagyközönség által is ismert adatbázisokat (Hungaricana, MaNDA), de megismerhettük többek között a MúzeumDigitár és a MuseumMap adatbázisait is. Mind a négy weboldalon magyar közgyűjtemények tucatjai vannak jelen, de épp ez a széttagoltság okozhat problémákat, mert a kutatóknak és érdeklődőknek más-más lehetőségekkel rendelkező, eltérő adatbázisokat kell felkeresniük, illetve sok esetben még hiányosak a metaadatok az egyes műtárgyakra vonatkozóan. Az adatbázisok mindazonáltal a kutatás során nagy segítséget nyújthatnak az érdeklődőknek.

A következő előadást dr. Ring Orsolyától, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar (ELTE BTK) Történelem Segédtudományai Tanszék egyetemi adjunktusától hallhattuk az utóbbi időben a közéleti és tudományos életben is sok vitát kiváltó mesterséges intelligenciáról, kifejezetten annak a történeti kutatásban való felelősségteljes használatáról. Az előadó szólt a fontosabb nagy nyelvi modellekről (ChatGPT, Perplexity, Claude) és a kutatás során köztük felmerülő különbségekről, de megismerhettünk a kutatásban használatos más, kevésbé ismert eszközöket is (Elicit, Scite, Research Rabbit). Ring Orsolya példákon keresztül mutatta be az AI-eszközök pozitív és negatív oldalát is: bár rendkívül hasznosak lehetnek például kutatási célok megfogalmazására, a releváns (főleg nemzetközi) szakirodalmak és források gyors felkutatására és akár összefoglalására, ugyanakkor sok esetben hajlamosak kényelmes válaszokat adni a kérdésekre, valamint nehézséget okoz nekik a források értelmezése, így könnyen félre is vezethetik a kutatót. Bár a modellek rendkívül hasznosak egyes feladatok elvégzésére és gyorsítására, a kutató szakértelme és forráskritikája nélkül több kárt okozhatnak, mint hasznot, éppen ezért az előadó felelősségteljes használatukra hívta fel a figyelmet.¹

A következő két előadást az ELTE BTK Történelem Segédtudományai Tanszék két doktoranduszától hallhattuk. Bakó Zsigmond, az MNL Elektronikus Nyilvántartások Főosztálya főosztályvezetője a levéltárak digitális kutatásban betöltött szerepéről beszélt. Bevezetésében kitért a Schellenberg-féle koncepcióra, amely az iratanyagok életútját követve az iratértékelésre és a megőrzésre teszi a hangsúlyt. Frank Upward iratfolytonossági modellje ezzel szemben a felhasználhatóságot helyezi előtérbe. Az előadó kiemelte, hogy a levéltáraknak komoly feladatai vannak a digitális kutatás elősegítésében, amelyet innovációval, AI-eszközök és interdiszciplináris adatbázisok létrehozásával tehetnek könnyebben elérhetővé és felhasználóbaráttá.

¹ A Levéltári Szemle 2025. évi 1. számában jelent meg Kulcsár Annának beszámolója Az AI alkalmazása címmel az ÁBTL szakmai workshopjáról, amelyben szintén ezeket a kérdéseket járta körbe. (A szerk.)

Fotó: Kalamár-Papp Rita

Havasi-Mészáros Dániel,² az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárának (ÁBTL) levéltárosa az intézmény digitális kutatási lehetőségeiről beszélt. Az ÁBTL a koronavírus-járványt követő kihívásokra válaszul egy új adatbázist hozott létre Levéltári Információs Rendszer (LIR) néven. A LIR a megváltozó kutatási igények – különösen a távoli hozzáférést illetően – kiszolgálását hivatott támogatni, de mindeközben a hozzáférés biztosítása és az adatvédelem közötti kényes egyensúlyt is meg kell őriznie. E célból világosan elkülöníti azokat az adatokat, amelyek csak tudományos kutatók, és azokat, amely a nagyközönség számára is elérhetőek. A LIR igen kiterjedt keresővel rendelkezik, a strukturált, személyalapú, valamint a több személyhez kapcsolódó keresést („pool-keresés”) is támogatja. Az előadó azonban felhívta a figyelmet a rendszer etikai kérdéseire is, mivel a távoli kutatás esetén – különösen egy olyan kényes irategyüttes kapcsán, mint az állambiztonsági szervek iratai – a levéltáros nehezebben tudja segíteni az egyes kutatók munkáját, ami akár az adott irat értelmezésében okozhat nehézséget.

Végezetül Berta András, a Nemzeti Közszerkeleti Egyetem Nemeskürty István Tanárképző Kar tanársegédének előadását hallhattuk, aki a tanárképzésben felhasználható online adatbázisokról beszélt. Berta András is leszögezte, hogy a történelmekutatás új kihívásokkal szembesült az utóbbi években. A jelenleg egyetemi képzésbe belépő diákok már egy digitális környezetben nőttek fel, általában magas szintű digitális írástudással rendelkeznek, ugyanakkor épp a forrásbőség és a csökkenő személyes kutatás miatt különösen fontosá vált számukra a forráskritikai készségek fejlesztése. Az oktatóknak célszerű figyelemfelkeltő, digitális tartalmakat is felhasználnia az oktatás során. Ebben akár a levéltárak és a képzéseket szervező intézmények között is kialakulhat együttműködés, és a levéltárak közös projektek útján megismertethetik a diákokat új típusú digitális forrásokkal.

A hazautazás előtt még lehetőségünk volt a Déri Múzeum meglátogatására, ahol tárlatvezetéssel tekintettük meg az állandó kiállítást, valamint Munkácsy Mihály Krisztustrilógiáját.

A tábor beváltotta reményeinket. A színvonalas előadások értékes, új ismeretekkel gazdagították a résztvevőket. Tekintve, hogy tagságunk nagy része a fővárosban dolgozik, a tábor kiváló lehetőséget teremt arra, hogy az ország különböző térségeiben működő közgyűjteményeket közelebről is megismerjük, és elmélyíthessük szakmai kapcsolatainkat az egyes vármegyék levéltárosaival, muzeológusaival. Jövőre terveink szerint Esztergom ad otthont táborunknak, ahová minél nagyobb számban várjuk a szakmában dolgozó fiatal kollégákat és az egyetemi képzésben részt vevő hallgatókat is.

Szendrői Áron

² A szerzőnek *Levéltári Információs Rendszer – Az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárának új online adatbázisa* címmel a *Levéltári Szemle* 2025. évi 2. számában jelent meg cikke. (A szerk.)

A Magyar Levéltárosok Egyesületének 2025. évi vándorgyűlése

Balatonfenyves, 2025. május 20–22.

A tudósítás több munkatársunk közös munkája: Gerhard Péter, Kovács Eleonóra, Koltai András, Laczlavik György, Németh Ágnes, Oláh Tamás, P. Holl Adrien, Rácz Attila

A Magyar Levéltárosok Egyesületének (MLE) idei vándorgyűlésére a festőien szép fenyvesi Balaton-parton került sor, az ülésekre és szekciókra való koncentrációt a kissé hűvös és esős időjárás is elősegítette.

A résztvevők megérkezése után az egyesület megtartotta éves közgyűlését, majd sor került a rendezvény ünnepélyes megnyitójára, amelyen köszöntőt mondott Kenyeres István, az MLE elnöke, Bényei Balázs, a Kulturális és Innovációs Minisztérium osztályvezetője és Szajcz Adrián, a Somogy Vármegyei Közgyűlés alelnöke. Külön köszönetet mondtak Polgár Tamásnak, az MNL Somogy Vármegyei Levéltára vezetőjének és munkatársainak, akik a vándorgyűlés megvalósításában hatalmas segítséget jelentettek. A köszöntők során nagy hangsúlyt kapott az a gondolat, hogy szükség van ilyen jellegű rendezvényekre, ahol a szakmai előadások mellett lehetőség nyílik kötetlenebb párbeszédre, eszmecserére is, hiszen részben ez biztosítja egy-egy szakterület kohézióját. Ezután került sor az idei Dóka Klára-díjak, valamint az Osváth Lajos-díj átadására.

Az ünnepélyes eseményeket követően kezdődött a **plenáris ülés**, amely során a tudomány, annak különböző területei és a levéltárak kapcsolata köré rendeződtek az előadások. Az ülés Molnár Antal (a HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont tudományos főigazgató-helyettese, a Történettudományi Intézet igazgatója) *Levéltár és történelemtudomány* című előadásával kezdődött. Az előadás a történészek, valamint a történeti kutatások és a levéltár kapcsolatát vizsgálta történész, kutatói szemszögből. Kitért a levéltári kutatások során a történészek előtt álló kihívásokra, nehézségekre, többek között az adatvédelmi szabályokból fakadó korlátozásokra, a kikérési korlátokra, a mennyiségileg és földrajzilag korlátozott hozzáférésre (nem minden érhető el online), a levéltári feldolgozás szintje miatti kutatási nehézségekre (nem látszik elsőre, hogy egy iratanyag mit tartalmaz), az egyes levéltárak kutatószolgáltatának különbségeire (mennyire segítőkész a levéltári munkatárs, mást engednek meg az egyik és mást a másik levéltárban). Az előadás foglalkozott továbbá a történészek és a levéltári intézményrendszer közötti együttműködések lehetőségeivel (közös tudományos feldolgozások) és előfordulható konfliktusaival (adatvédelem, támogatói nyilatkozatok, levéltári kikérési korlátok) is. Ezt követően Monok István (az MTA Könyvtár, Levéltár és Információs

Központjának főigazgatója) *Levéltár és irodalomtudomány* című előadásában bemutatta, milyen haszna van az irodalomtörténészek számára a levéltári kutatásoknak. Nagyon fontosnak írta le a levéltárakat az irodalomtudomány számára, elismerően beszélt róluk mint az egyik legjelentősebb közgyűjtemény-típusról. Az előadás kiemelten foglalkozott azzal, hogy a levéltárak irodalomtörténeti vagy irodalmi értékű iratokat is őriznek. Írók hagyatékai, irodalmi vonatkozású magán- és hivatalos szervekkel folytatott levelezések, sőt sok esetben irodalmi alkotások kéziratai is lehetnek az archívumokban nemcsak a magániratok, hanem a köziratok között is. Ez pedig sok esetben kevésbé ismert a kutatók előtt, akik nem feltétlenül ismerik a lehetőségeket, amelyeket számukra a levéltárak nyújthatnak. Anthony Gall (az Óbudai Egyetem Ybl Miklós Építéstudományi Karának dékánja) a *Mi a valóság? Forrásalapú virtuális épületekrekonstruációk készítésével kapcsolatos dilemmák* című előadásában többek között a levéltárakban őrzött tervek felhasználhatóságáról értekezett. Timár Gábor (az ELTE Természettudományi Karának egyetemi tanára) *Levéltár és földrajztudomány* címmel a levéltári forrásoknak a geofizikában való hasznosításáról beszélt.¹ Végül Czetz Balázs (a Magyar Nemzeti Levéltár főigazgató-helyettese) *Levéltár és tudomány* című előadásában az addigi prezentációk mintegy záró konklúziójaként a másik, a levéltári oldal aspektusát mutatta be. A plenáris ülés zárásaként vita és hozzászólások következtek.

Az első napot az esti fogadás zárta, amelynek része volt a társas vacsora és azt követően a HelloKids zenekar közreműködésével megtartott zenés-táncos program. A vándorgyűlések legjobb hagyományainak megfelelően ez az este is hozzájárult ahhoz, hogy élénk szakmai, illetve kevésbé szakmai, de a levéltárosok közötti kapcsolatok építése és fenntartása szempontjából fontos beszélgetések alakuljanak ki. A helyszín, a BKV Balatonfenyvesi Továbbképzési és Szabadidő Központja pedig kiváló lehetőségeket biztosított – a szabadban és a különböző épületekben egyaránt –, hogy a levéltáros szakma szűkebb-tágabb csoportjai az ország minden tájáról összegyűljenek. Idén kiemelkedő gasztronómiai élményekben is része lehetett a résztvevőknek az üdülő által biztosított mesterszakács jóvoltából.

Május 21-én, a vándorgyűlés második napján az MLE keretében működő – különböző munkaterületeket felölelő – szekciók üléseire került sor.

A **Nemzetközi Szekció** angol munkanyelvű ülésén Kenyeres István elnökletével referátumok hangzottak el a levéltárak tudományos feladatainak kérdéskörében, amelyeket rövid diszkussziók követtek. A résztvevők Ausztria, Csehország, Horvátország, Lengyelország, Németország, Románia, Szerbia és Szlovákia levéltárügyének képviselői voltak. A külföldi vendégek a vándorgyűlés során külön kulturális programon is részt vettek, a keszthelyi Festetics-kastélyt látogatták meg.

¹ Erre az együttműködésre kiváló példát láthatunk Timár Gábor – Sipos András – Kovács Viktória – Kozma László *Budapest nagy méretarányú kerületi térképsorozatai (1944–1986) és georeferálásuk* c. cikkében. *Catastrum*, 2024. 1. sz. 41–48. (a szerk.)

A **Forrásközlő Szekcióban** Laczlavik György szekcióvezető elnökletével a tavalyi prezentációk mintegy folytatásaként *Kastélyok, várkastélyok* témakörben hangzottak el előadások.

Kiss Norbert Péter (igazgatóhelyettes, MNL SVL) „*Habent sua fata...*” *Somogyi kastélytörténetek és forrásaik a 18–20. századból* című előadásában mutatta be a térképek, a katonai felmérések, a 19. századi birtokleltárok, a telekjegyzőkönyvek és a főszolgabírói műszaki iratok felhasználhatóságát a kastélytörténeti kutatásokban. Külön szó esett az 1919. évi magyarországi Tanácsköztársaság által elindított kastélyállamosítások jelentőségéről és kútffiról. Az 1940-es évek második felében több, különböző (műemlékvédelmi, népiéleti, illetve oktatásügyi felhasználhatóságú) szempontú kimutatást kértek országos és vármegyei szervek a kastély- és kúriaállományról – az ezekből fennmaradt somogyi jelentésekről is szólt az előadó. Az 1945-ös államosítást követően, a tanácskorszakban a kastélyok és kúriák új, a régítől gyökeresen eltérő funkciót kaptak. Ebből az időszakból az épületeket használatra megkapó szervek (tanácsok, téeszek, vállalatok, iskolák, kórházak stb.) iratai mellett a megyei tanács több kimutatása, illetve a megyei napilap ad információkat a kastélyokról és kúriákról. Az előadó a szocializmus időszakának kastélytörténeteit az egyes felhasználási típusok (oktatási-nevelési, egészségügyi, népgazdasági és közigazgatási, idegenforgalmi, közgyűjteményi funkció) szerint mutatta be, illetve a már nem álló, elpusztult épületekről is szót ejtett.

Horváth Gyula (főosztályvezető, MNL OL) *Festeticsek és Hamiltonok kastélyainak, palotáinak fényképes forrásai* címmel tartott előadásában az MNL Országos Levéltára által a P 240 jelzetű állagban őrzött fotók egy részét mutatta be. Az összesen 4342 fénykép nagy része az 1850-es évek és 1880 közé datálható és albumokba rendezett. Ezek közül tizenkilenc város- és tájképeket, tizenhárom pedig portrékat tartalmaz. A helyeket ábrázoló albumok nagy része Mary Hamilton családjának, valamint közvetlen rokonságának birtokait és kastélyait (például Arran szigetét, a skóciai Hamilton-palotát, Hamilton hercegeinek suffolki birtokát, a sigmaringeni kastélyt), életének helyszíneit (például a badeni villát, Monacót) ábrázolják, illetve néhány egzotikusabb helyszínt (Isztambul, Tbiliszi) mutatnak be. A portréalbumok nagy részében szépen rendezve sorakoznak a különböző uralkodóházak tagjairól udvari fényképészek által készített stúdióportrék, amelyeket véletlenszerűen szakítanak meg Mary Hamilton közvetlen családtagjainak és más, hozzá közel álló személyeknek, illetve a kor hírességeinek (politikusok, zenészek, katonák) képei. Ezek az albumok Mary Hamilton révén kerültek a családhoz, akit 1880-ban vett feleségül Festetics Taszilo. A fényképeket 2016–2017-ben egy NKA-projekt keretében feldolgozták és digitalizálták (6634 db felvétel). Az adatok és a digitális másolatok elérhetők a világhálón (www.eleveltar.hu).

Laczlavik György (főlevéltáros, MNL OL) *Színházak a Károlyi-kastélyokban* címet viselő előadásában arról beszélt, hogy a család egyes lakóhelyein milyen színházi tereket alakítottak ki a Károlyiak, illetve milyen viszonyt ápoltak a műfajjal a 18. század elejétől kezdődően. Felszólalásának központi témája a Harruckern Jozefa által a család wiedenai (ma Bécs IV. kerülete) nyaralókastélyában működtetett kerti színház története, illetve az erre vonatkozó levéltári források voltak (MNL OL P 396.21). A kerti színházban rend-

szeresen tartottak előadásokat, amelyeken a bécsi arisztokrácia színe-java is megjelent. A rendezvényekről több vendéglista is fennmaradt. Az iratokból az is kiderül, hogy az előadásokra jegyeket árultak. 1794 márciusában még Habsburg-Lotaringiai Mária Krisztina főhercegnő (1742–1798) és férje, Albert szász-tescheni herceg (1738–1822) is megjelentek egy operaelőadáson. A Theater Comedie és balett által 1794-ben tartott előadás március 13-i ismétlésére például nagyszámú, összesen 468 jegyet értékesítettek. A Károlyiak természetesen nem csak a kastélyaikban áldoztak a színházművészetnek. Erre példaként az előadó megemlítette, hogy gróf Károlyi György és felesége, Zichy Karolina megbízta Ybl Miklóst, a neves építészt, hogy a nagykárolyi Szarvas vendéglő udvarán tervezzen egy színház- és báltermet, továbbá, hogy Károlyi István (1920–2009) személyében színházalapító tagja is volt a családnak.

Erdész Ádám (ny. igazgató, MNL BÉVL) *Gyula – Vár és kastély a feltáruló források tükrében* című előadásában a gyulai vár és a ma múzeumként funkcionáló főúri kastély történetének rövid bemutatása után a két objektum históriájával kapcsolatos történeti ismeretek felbukkanásának és bővülésének folyamatát vázolta. A 19. század közepén induló történeti kutatások eredményeinek is köszönhető, hogy az elmúlt 60 év folyamán sikerült felújítani a várat is, a kastélyt is, és az Alföldön ritka építmények szervesen beleilleszkedtek egy erős turisztikai iparággal rendelkező város gazdasági és kulturális életébe. A források előbukkanásának és feldolgozásának folyamata önmagában érdekes volt: a 19. században a középkori krónikák adataival indítottak, ezt követően több hullámban oklevelek kerültek elő, de még az elmúlt években is rábukkantak a 18. századi kastélybeli életet bemutató terjedelmes narratív forrásokra.

Az **Informatikai Szekció**ban Gerhard Péter szekcióvezető elnökletével a *Bajban az e-levéltári rendszer?* címmel meghirdetett programban két előadást, majd az azt követő kerekasztal-beszélgetést hallgathatták meg a résztvevők. A szekcióülés során 20 fő feletti volt a hallgatóság létszáma, és számos szakmai kérdés és hozzászólás érkezett.

Az első előadást Alföldi István (Poliphon) tartotta *Az elektronikus archiválás aktuális trendjei és lehetőségei* címmel. Az előadó az E-Ark projektben való részvétele révén jól ismeri az elérhető, hosszú távú megőrzést biztosító, az OAIS követelményeinek megfelelő kurrens megoldásokat, így elsősorban ezeket prezentálta. Alföldi az 1975-ös Mars-expedíció elektronikus állományainak pusztulását hozta fel példaként arra, hogy miért is fontos az elektronikus iratok hosszú távú megőrzése, és miért éppen a NASA-nál készült el az OAIS-szabvány. Az előadó részletesen a Preservica, az Archivemática és a Roda megoldásokat ismertette, bemutatva azok előnyeit és hátrányait. A Preservicával kapcsolatban elhangzott, hogy a legújabb verzió már nem az e-levéltári rendszerben telepített verzió workflow-alapú megközelítését követi, ezért a meglévő Preservica frissítése nem lenne triviális feladat, emellett a cég egyre inkább nem levéltári fókuszú célcsoportok elérésére törekszik, valamint a felhő alapú tárolást részesíti előnyben, és az árak mindezzel összemérhetően elég borsosak. A Preservicával szemben az Archivemática és a Roda nyílt forráskódúak, szabadon fejleszthetőek, viszont a kezelésük – különösen az előbbi – informatikai szaktudás nélkül korántsem egyszerű.

A következő előadást Biczók László (Simple Solutions Services) tartotta *Az e-levéltári rendszer helyzete és kilátásai* címmel. Az előadó először is felvázolta a jelenlegi elektronikus levéltári rendszer architektúráját, külön kitérve a 2013-ban, illetve a 2019-ben megvalósított rendszerelemekre, illetve az időközben felhagyott vagy más megoldással kiváltott részekre. A megvalósult e-levéltári rendszer fő előnyei között a NISZ által biztosított georedundáns üzemeltetési környezetet, a levéltári folyamatok és a kutatói kiszolgálás – a levéltárak közti különbségek figyelembevételével való – támogatását és az integrált keresőt sorolta fel. Problémaként azonosította viszont a magas üzemeltetési költségeket, az elavulóban lévő szoftver- és hardverkörnyezetet, valamint a kiszervezett üzemeltetést. Az előadó kiemelte azt is, mely infrastruktúraelemek cseréje vagy megújítása lenne mielőbb indokolt, illetve bemutatta, mely biztonsági intézkedések lennének kiválthatóak egyszerűbb vagy kevésbé költséges megoldásokkal, továbbá arról is beszélt, hogy rövid és hosszú távon mely módokon lehet fejleszteni az e-levéltári rendszert.

Ezt követően a bevezető előadásokhoz kapcsolódó kerekasztal-beszélgetésre került sor az előadók, továbbá Lux Zoltán (ÁBTL) és Orthmayr Flóra (BFL) részvételével, a moderátor Gerhard Péter volt. Míg a plenáris előadók mindketten részt vettek korábban az e-levéltári rendszer implementálásában, a beszélgetés többi résztvevője a levéltári oldalt képviselték az elektronikus levéltári projektek tervezésében és működtetésében, emellett Lux Zoltán jelenleg is részt vesz az ÁBTL e-levéltári projektjében.

Az első kérdéskör a jelenlegi e-levéltári rendszer erősségeire irányult: Alföldi István azt hangsúlyozta, hogy a 2013-as indulás idején ez a rendszer nemhogy világszínvonalú, de nemzetközi szinten is kiemelkedő eredmény volt, az utóbbi évtizedben azonban beérték más megoldások, így, bár továbbra is jónak számít, már nem különleges. Többen megerősítették ezt az álláspontot, Orthmayr Flóra pedig azt tette hozzá, hogy az öt évvel ezelőtti második e-levéltári projekt is nagyon fontos eredményekkel járt: az addigi tapasztalatok alapján számos funkciót, elsősorban az Elektronikus Levéltári Portált (ELP) sikerült jelentős mértékben fejleszteni, tökéletesíteni. A konkrét működési, üzemeltetési problémáktól eltekintve az ELP megvalósított funkcionalitása mind az összetett keresés, mind a kutatói funkciók terén továbbra is – jelenlegi ismereteink és elvárásaink szerint – nagyon jó.

A rendszer nehézségeként említették, hogy a problémák szinte minden esetben arra vezethetők vissza, hogy továbbra is tisztázatlan a pontos felelősségi körök és finanszírozási kötelezettségek megoszlása a rendszer számos szereplője között. A beszélgetés résztvevői ezt követően az e-levéltári rendszer hosszú távú fenntartásának, eredményei megőrzésének lehetőségeit és esélyeit járták körül.

Az *Állományvédelmi Szekció* ülésén P. Holl Adrien szekcióvezető elnökletével az előadók széles körben vizsgálták a haváriával, a klímaváltozással, valamint a digitalizálással kapcsolatos új kihívásokat, feladatokat, valamint a követendő nemzetközi gyakorlatot és módszereket. Előtérbe kerültek a szervlátogatások és az azokhoz kapcsolódó állományvédelmi protokollok, de a cellulóz-nitrát negatívok hosszú távú megőrzése, digitalizálása és tárolása is. Az előadások után több szakmai kérdés megvitatására is sor került, valamint közös szakmai álláspontot alakítottak ki a haváriahelyzet kezelésére, a fertő-

zések elkerülése és az állományvédelmi célú digitalizálás fontosságára vonatkozóan. Az állományvédelmi szekción 21 fő vett részt.

Nemes L. Ágnes (főrestaurátor, MNL) *Állományvédelem és restaurálási lehetőségek a levéltárakban* című előadásában teljes keresztmetszetet adott az MNL állományvédelmi osztályának feladatairól, munkáiról és kutatási területeiről. Az elmúlt évekhez képest jóval több kutatási eszköz és szakmai anyag áll rendelkezésre a magasabb szintű állományvédelmi tevékenységhez. Elkezdődött az MNL-en belül a levéltáros szakemberek állományvédelmi továbbképzése is, amit többéves előkészítő munka előzött meg.

P. Holl Adrien (állományvédelmi szakértő, RETÖRKI) *A jövőbeli klímaváltozás modellezése múzeumi kártevőkön és gombákon* címmel tartott előadásában a Bécsi Képzőművészeti Akadémiának és a Bécsi Természettudományi Múzeumnak a Bécsi Tudományos Akadémia támogatásával 2021-ben elindított tudományos projektjét mutatta be. Az ALCALDE kutatás célja, hogy jobban megértsük, hogyan befolyásolja az éghajlatváltozás a kártevők megjelenését, illetve elszaporodását a múzeumokban, könyvtárakban és történelmi épületekben. A projekt *in situ* adatokat gyűjt a rovarokról, a gombákról és az éghajlatról tizenkét különböző örökségvédelmi intézményből annak érdekében, hogy megvizsgálja és dokumentálja a kültéri és beltéri klíma, valamint a kártevők nagysága és aktivitása közötti összefüggéseket. Bár az éghajlatváltozás társadalmi-gazdasági jelentőségét széles körben elismerik, valamint számos közelmúltbeli tanulmány vizsgálja az éghajlat épületekre és gyűjteményekre gyakorolt közvetlen hatását, hiányoznak a múzeumi kártevőkre vonatkozó *in situ* adatokon alapuló átfogó tanulmányok és a megfelelő beltéri klímaadatok. Ezeket laboratóriumi kísérletek egészítik ki az éghajlat gyakori és új múzeumi kártevőkre gyakorolt hatásáról, hogy kidolgozzák a kártevők éghajlati válaszmodelljét. Az előadó példaként felhozta, hogy a *Ctenolepisma calvum* (szellemhalacska) az elmúlt években gyorsan elterjedt, és messze a leggyakoribb rovarfaj volt a Bécsi Természettudományi Múzeumban. A rovarkártevők múzeumokba, levéltárakba való bejutásának elkerülése érdekében faraklapok, hullámkartondobozok és doboztöltőanyagok nem hozhatók be a múzeumi térbe. Optimális megoldást jelentenek a karanténhelyiségek, amelyekben az újonnan érkezett tárgyakat 2-4 hétig lehet tárolni és rendszeres időközönként ellenőrizni.

Lökkös Mónika (levéltári főrestaurátor, MNL) *Vészhelyzeti felkészülés a gyűjteményekben* címmel a klímaváltozás alatt elengedhetetlen vészhelyzeti terv kidolgozásáról beszélt. A gyűjteményeket érintő hatások több tényezőből adódhatnak össze: természeti katasztrófák, klímaváltozások, földrajzi adottságok, bűnözés, a politikai helyzet, emberi tényezők, anyagi lehetőségek és energiaválság. Magyarországon leginkább az erős esőzések, áradások fordulnak elő, amelyek, ha emberi gondatlansággal vagy nem megfelelő infrastruktúrával társulnak, akár beázásokhoz, az iratanyag károsodásához vezethetnek. Az előadó 2023-ban a vészhelyzeti felkészüléssel kapcsolatban Münsterben tett szakmai tanulmányutat,² valamint a Lipcsében megrendezett IADA konferencián egy

² A szakmai tanulmányútról bővebben: A Magyar Levéltárosok Egyesületének vándorgyűlése 2024-ben. Levéltári Szemle, 2024. 4. sz. 84–85.

workshopon vett részt. Münsterben a Észak-Rajna Vesztfáliai Levéltár főrestaurátora tartott oktatást arról, hogy felkészülésük alappillérei a megfelelő felszerelés, a felkészült szakemberek, a folyamatos képzés és a kétévente megvalósuló gyakorlatok. Utóbbiak a katasztrófavédelmi hatóság jelenlétében történnek. A gyakorlat során szimulálják a káreseményt. Munkacsoportokat alakítanak ki, amelyek élére vezetőket jelölnek ki, akik kiosztják a feladatokat a mentési stratégia szerint. A „mentendő” iratanyagot a mentőcsapat dokumentálja, tisztítja, csomagolja és elszállítja a megfelelő helyre, vagyis ugyanúgy járnak el, mintha maradandó iratok károsodtak volna. A váratlan eseményre felkészülve a vészhelyzeti felszerelés mindig készenlétben van. Több intézmény, illetve cég is együttműködik a mentésekben, például hűtőházak, ahol az elázott iratokat nagy mennyiségben fagyasztani tudják. Az előadó konklúzióként elmondta, hogy fontos lenne Magyarországon is egy olyan hálózat létrehozása a kulturális intézmények, illetve gyűjtemények, valamint civil szervezetek és cégek között, amely a káresemény során szakmai segítséget tud biztosítani a műtárgyak megmentésében.

Orosz Katalin (főrestaurátor, BFL) *Cellulóz-nitrát negatívok vizsgálata és hosszútávú biztonságos tárolásuk megoldása Budapest Főváros Levéltárában* címmel tartotta meg előadását. A BFL stratégiájában az illetékesébe tartozó iratok átvétele, megőrzése és feldolgozása mellett egyre nagyobb hangsúlyt kap a magániratgyűjtés, ami ajándékozás vagy iratvásárlás útján történhet. A fényképgyűjtés mind tudatosabbá vált az irathagyatékokra irányuló munkán belül, s ezzel párhuzamosan az évek alatt felhalmozódó magánirati fotógyűjtemény gondozását, feltárását is kiemelten kezeli az intézmény. Levéltárosok és állományvédelmi szakemberek részvételével létrejött egy Vizualis és Tárgyi Források Munkacsoport (VTMCS), amely a BFL állományában található vizualis források kezelésével, gyűjtésével, feldolgozásával kapcsolatos követendő eljárásrendet dolgozza ki. Elkezdődött a BFL gyűjteményében lévő képi és tárgyi források beazonosítása, leírása, egyúttal a veszélyeztetett, illetve a többi dokumentumra veszélyt jelentő instabil, érzékeny hordozójú fotónegatívok számbavétele és elkülönítése. Ennek részeként elsőként a cellulóz-nitrát hordozójú negatívok azonosítására és biztonságos hosszú távú megőrzésére koncentrálnak. Az intézményben alkalmazott módszer az amerikai Mark H. McCormick-Goodhart 2003-ban publikált (*On the Cold Storage of Photographic Materials in a Conventional Freezer Using the Critical Moisture Indicator (CMI) Packaging Method*) eljárásán alapul a hazai körülményekhez igazítva. Az előadásban a cellulóz-nitrát negatívok azonosítási és csomagolási folyamatát, valamint az alkalmazott csomagolóanyagokat és a csomagolási kísérleteket ismertette az előadó.

Györffy Szabolcs (állományvédelmi főosztályvezető-helyettes, BFL) *Szkenneljünk vagy fotózunk? A digitalizálás módszereinek vizsgálata a levéltárakban őrzött eredeti jellemzői és más gyakorlati szempontok alapján* címmel tartotta meg előadását. A BFL-ben az állományvédelem főbb tevékenységei szervezetileg is összevonva valósulnak meg az egységes Állományvédelmi Főosztályon belül. A digitalizálás eszközei rendkívül sokfélék, s nagyfokú változatosságot mutatnak mind formai, mind méretbeli tekintetben. A fontosabb formai jellemzőkön és az állományvédelmi szempontokon túl az eredeti irat egyéb jellemzőit is figyelembe kell venni az eszköz kiválasztásakor. Meghatározó,

hogy az adathordozó milyen technikával készült, milyen tartalmat örökít meg. Képet is tartalmaz vagy csak szöveget? A szöveg kézírás vagy valamilyen nyomat? Ha ez utóbbi, akkor milyen technológiával készült? Milyen a színmélysége? Fényvisszaverő vagy átvilágítandó hordozóról van-e szó? Általánosságban elmondható, hogy a digitalizálás alkalmazott módszerének alkalmasnak kell lennie az eredeti teljes információtartalmának megörökítésére. Így tehát az eszköz szín- és optikai felbontásának egybevethetőnek kell lennie az eredeti ezen paramétereivel is, például a nyomat rácsméretével vagy a fotóeredet in látható szemcsék méreteivel. Ha ezeknek megfelel, akkor mondhatjuk azt, hogy a digitális másolatunk hiteles és pontos. Az előadás a digitalizálás mint állományvédelmi-, adat- és tudásmentő tevékenység helyének meghatározásáról, valamint a különféle digitalizálási módszerek és technikák összehasonlításáról szólt. A „mit mivel digitalizáljunk?” dilemmára az eredeti dokumentumok, tárgyak jellemzőinek figyelembevételével és a műszaki szempontoknak megfelelően, valamint a szervezési és elvi megközelítések kérdéseit is megvizsgálva próbált iránymutatást adni.

Az **Oktatás- és Tudománytörténeti Szekció** ülése Koltai András szekcióvezető-helyettes elnökletével *A magyar felsőoktatás és a Balaton* témaköréről szólt. A bevezető jellegű előadást Szögi László tartotta „*Keszthely, a Balaton part egyetlen egyetemi városa*” címmel. Az ELTE Egyetem történeti Kutatócsoportja által az utóbbi években végzett anyakönyvi feltárómunka, diákadatbázis és más források alapján ismertette a Festetics György által 1797-ben alapított keszthelyi Georgikon működését, oktatási profilját, valamint az ottani diákság származását. Ez volt Európa első tisztán mezőgazdasági szakiskolája, amelynek 1848-ig 1618 beiratkozott hallgatója volt (57%-uk a Dunántúlról). 1865-től állami fenntartású gazdasági tanintézetként működött tovább. A további előadásokból az derült ki, hogy bár több felsőoktatási intézmény nem működött a Balaton partján, de más városok egyetemeinek egyes intézményei annál inkább. Erről tanúskodott Kendeh-Kirchknopfné Farkis Tímea (Pécsi Tudományegyetem) előadása a pécsi Erzsébet Tudományegyetem keszthelyi nyári egyeteméről, amely 1934-ben kezdődött, Koltay-Kastner Jenő italianista professzor kezdeményezésére, részben olasz, német és francia nyelvű előadásokkal. Annyira sikeresnek bizonyult, hogy 1935-re az egyetem üdülőházat is épített Keszthelyen Svastits Géza terve szerint, az olasz neoklasszicizmus szellemében. A korszak másik, kevésbé sikeres kezdeményezését Koltai András (Piarista Rend Magyar Tartománya Központi Levéltára) mutatta be. A piarista szerzetesnövendékek teológiai képzésének megújítására 1942-ben Zimányi Gyula tartományfőnök Akali fölött tervezte fölépíteni a Pompilianum tanulmányi és üdülőházat. Ezt azonban a világháború gazdasági viszonyai nem tették lehetővé. A téma folytatását jelentette Sági Éva (Soproni Egyetem Központi Levéltára) előadása a soproni egyetem keszthelyi alkotóházáról, amely már az 1960-es években jött létre, de nem elsősorban tanulmányi célból, hanem az egyetemi alkalmazottak nyári üdülőjeként. Végül Osváth Zsolt (Simmelweis Egyetem Központi Levéltára) előadása a *budapesti orvosi egyetem és a Balaton „kapcsolatát”* idézte, amelyben egyaránt szóba került a tó tudományos kutatása, valamint az egyetemi tanárok és hallgatók üdülése, sportolása.

A **Levéltár-pedagógiai Szekció** ülésén Rác Attila szekcióvezető elnökletével – formai szempontból mindenképpen – rendhagyó ülésre került sor.

Reisz T. Csaba (c. főigazgató, MNL) *Dudits anyja. Munkácsy Mihály egyik korai festményének kalandos metamorfózisa* címmel egy interaktív előadás keretében azt az utat mutatta be, ahogy a történész a kutatásai során egy kérdésre egyre pontosabb választ kap, míg végül eljut az „igazsághoz”. A szekció tizennégy résztvevője irányított kutatás módszerével azokat a kérdéseket vizsgálta, hogy vannak-e abszolút hitelesnek tekinthető források, hol vezethetnek félre minket az adatközlők, és milyen kis dolgok, illetve akár személyes kapcsolatok hiánya miatt is tévútra mehet a kutató. A folyamatban a közönség – a mobiltelefonján keresztül – interaktív módon követhette az előadó tízéves kutatásának buktatóit és eredményeit. Az előadást követő kerekasztal-beszélgetés során a rendkívül érdekes felvezető kutatás, előadás és bemutató felvetéseit vitatták meg úgy, hogy mindenki hozzátette a témával és a bemutatóeszközökkel (pl. mobiltelefon) kapcsolatos tapasztalatait. A hozzászólók – többek között – Vargháné Szántó Ágnes (MNL BaVL), Fodor István (Történelmi Levéltár Zenta), Mautner Zoltán (BFL) voltak, a beszélgetést Ráczi Attila moderálta.

A második nap délutánján került sor az üdülő sportpályáján az immár hagyományná vált és nyolcadik alkalommal megrendezett **MLE Focikupa** mérkőzéseire.

Május 22-én, a harmadik nap délelőttjén került sor a **második plenáris ülésre**, amely során a *Levéltárak tudományos munkája* címmel a Nyitott Levéltárak 2025 program keretében megrendezett konferencia előadásai hangzottak el. Mintegy folytatva az első napi plenáris ülés tematikáját, a levéltárakban található források alapján elvégzett tudományos munkákról hallottunk esettanulmányokat a hely-, az irodalom- és az építészettörténet köréből, valamint a levéltárosok és a levéltárak által végzett tudományos igényű tevékenységekről. A helytörténészek számára a levéltárak által nyújtott lehetőségekről Varga Istvántól (könyvtárigazgató, helytörténész, Fonyódi Kulturális Intézmények Könyvtára) *A fonyódi helytörténet-kutatás forrásai a levéltárakban* címmel megtartott gazdagon illusztrált előadásának példáján keresztül kaphattunk képet. Oláh Tamás (osztályvezető, MNL BAZVL) a szűkebb pátriája, Sátoraljaújhely országos jelentőségű írójának kevésbé ismert levéltárosi ambícióiról és az újhelyi levéltárban végzett munkájáról tartott élvezetes előadást *Kazinczy Ferenc, a levéltáros* címmel. Kiss Norbert Péter (igazgatóhelyettes, MNL SVL) *Irodalmi hagyatékok a somogyi levéltárban* címmel alapvetően két irathagyaték – Takáts Gyula és Papp Árpád iratai – előbukkanását, feldolgozását és ennek az irattípusnak a lehetőségeit és nehézségeit adta elő. Kovács Eleonóra (főlevéltáros, MNL Tudományos Igazgatóság) forrásokkal gazdagon illusztrálva mutatta be a levéltárszakma megjelenéseit Jókai Mór regényeiben. Az előadásának címéül választott idézet is már sokat elárult („Előre figyelmeztetünk mindenkit, hogy ha unja a tudományos dolgokat, hozzá se nyúljon ehhez a fejezethez” *Levéltárak és levéltárosok Jókai Mór regényeiben*)³. Pilkhoffer Mónika (egyetemi docens, PTE BTK Történettudományi Intézet Modernkori Történeti Tanszék) a *Levéltár az építészettörténet szolgáltatásában* címmel megtartott előadásában az MNL Baranya Vármegyei levéltára forrásai alapján elkészített, Pécsre vonatkozó, rendkívül ígéretesnek tűnő építészettörténeti adatbázis munkálatait és eredményeit ismertette. Reisz T. Csaba (c. főigazgató, MNL Tudományos Igazgatóság)

³ E két előadás írásos változata olvasható a jelen lapszámban.

A levéltárak és levéltárosok helye a tudományos kutatásban című jó stílusban megtartott előadásában a levéltárszakma helyét boncolgatta a tudományos életben. Ternovác Bálint (főlevéltáros, BFL) pedig már a konkrét tevékenységekről számolt be a *Tudományos és ismeretterjesztő munka Budapest Főváros Levéltárában* című előadásában.

A tartalmas, magas szakmai hozzáadott értékkel járó rendezvényt eredményesnek érezhette a nagyszámú hallgatóság, az előadások közül több is megjelenik majd írásban a Levéltári Szemle hasábjain. A vándorgyűlés ünnepélyes elnöki zárszóval fejeződött be.

■ A Dóka Klára-díj

Az 2013-ban életre hívott új kitüntetési rendszer magában foglalja az addigi *Levéltárért díjat*, illetve annak funkcióját is. Az MLE a Dóka Klára-díjjal azokat a levéltári munkatársakat kívánja jutalmazni, akik a levéltárügy területén huzamosabb időn át kimagasló szakmai munkát, elismerést érdemlő tevékenységet végeztek. A Dóka Klára-díj I. fokozata szakirányú felsőfokú végzettségű, legalább 10 éves levéltárban eltöltött munkaviszonnyal rendelkező levéltárosoknak, II. fokozata legalább 10 éves levéltárban eltöltött munkaviszonnyal rendelkező középfokú végzettségű levéltárosoknak és levéltárban dolgozó nem levéltáros kollégáknak, míg a III. fokozat a pályájuk kezdeti szakaszában járó, de már legalább 5 éve levéltárban dolgozó, 35 év alatti levéltáros kollégáknak adható. Az I. és II. kategóriában 3-3, a III. kategóriában egy díjazott lehet évente.

A Dóka Klára-díjasok laudációi

I.

Dr. Kóta Péter,

a Magyar Nemzeti Levéltár Vas Vármegyei Levéltárának igazgatóhelyettese

Kóta Péter a szentgotthárdi Vörösmarty Mihály Gimnáziumban tett érettségi vizsgát követően, 1981-ben lett az ELTE Bölcsészettudományi Karának hallgatója és 1986-ban itt vehette át történelem–levéltár szakos diplomáját. Ezután az MTA ösztöndíjasa volt, majd 1989-től előbb a József Attila Tudományegyetemen, azt követően pedig a Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskolán tanított. 1993 és 2003 között a Vas Megyei Levéltárban dolgozott főlevéltárosként, 2003-tól 2013-ig a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Karának adjunktusa, majd docense, 2013 és 2015 között pedig az MTA Ókortudományi Kutatócsoportjának munkatársa volt. 2016-ban az MNL Vas Vármegyei Levéltárának főlevéltárosa, és még abban az esztendőben az intézmény igazgatóhelyettese lett. 1992-ben felsőfokú információrendszer-programozói vizsgát tett, 1993-ban egyetemi doktori címet szerzett, 2001-ben pedig sikeresen védte meg PhD-disszertációját a Debreceni Egyetemen.

Főlevéltárosként és igazgatóhelyettesként aktívan és eredményesen vette és veszi ki részét levéltára szakmai munkaprogramjainak tervezéséből, szervezéséből és lebonyolításából. Miközben forrásfeltáró, publikáló, iratrendezési és segédletkészítési munkák irányítója és tevékeny résztvevője, az elmúlt közel egy évtized során meghatározó szere-

pet játszott az MNL Vas Vármegyei Levéltára több nagy, közöttük nemzetközi pályázatának és programjának koordinálásában és sikeres végrehajtásában, illetve ezek eredményeképpen jelentős infrastrukturális fejlesztések megvalósításában.

Kóta Péter kiemelkedő latin nyelvi és széles körű paleográfiai, valamint heraldikai ismeretei révén a hazai közép- és kora újkori források egyik ismert és elismert szakértője, aki rendszeresen végez tudományos kutató- és adatgyűjtő munkát. Eddig egy önálló kötet szerzője, továbbá több mint 40 tanulmány, forrásközlés, kutatási beszámoló stb. szerkesztője, szerzője, társszerzője vagy fordítója.

2017-től 2018-ig a levéltára kiadásában megjelenő Vasi Honismereti és Helytörténeti Közlemények című folyóirat társszerkesztője volt, 2018-tól pedig a szerkesztője. 2023 óta az MNL Munkavállalói Tanácsának tagja és a nyugat-magyarországi régió referense.

Kóta Péter – aki a jövő esztendőben nyugdíjba vonul – csaknem két évtizeden keresztül nagy elhivatottsággal, az intézményirányítás, a forrásfeltárás és -publikálás, valamint a segédlet- és a kiadványkészítés területén végzett, magas szintű és eredményes tevékenységét ismeri el a Dóka Klára-díj.

Dr. Köblös József,

a Dunántúli Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményei Levéltárának ny. főlevéltárosa

Köblös József a budapesti József Attila Gimnáziumban érettségizett, majd 1979-ben a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem hallgatója lett, és 1984-ben vette át történelem–levéltár szakos diplomáját. Ezt követően a Magyar Országos Levéltárban, majd 1986-tól 1996-ig az MTA Történettudományi Intézetben dolgozott, 1996 óta pedig a Dunántúli Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményei Levéltárának előbb levéltárosa, majd főlevéltárosa. 1993-ban védte meg kandidátusi disszertációját.

Több mint három évtizedes levéltárosi pályafutása során több szakterületen is magas színvonalú munkát végzett. A nagyszabású iratrendezések és segédletkészítések mellett nagyon fontos és értékes a közép- és a kora újkori magyar egyház-, társadalom- és művelődéstörténetre irányuló forrásfeltáró, publikáló és adatbázisépítő tevékenysége. Ezek sorából külön is megemlítendő a középkori magyar egyházi középírást, a dunántúli református egyházkerületben működött prédikátorok és rektorok 1526 és 1849 közötti archontológiai-prozopográfiai adatbázisainak összeállítása és elemzése, valamint a Pápai Református Kollégium 1585 és 1861 közötti diáknévsorait közreadó kötet szerkesztése és részben összeállítása.

Tudományos kutatásai nyomán eddig 11 kötet és 45 tanulmány látott napvilágot. Alapító tagja és rendszeres szerzője a Pápai Református Gyűjtemények Acta Papensia című történeti folyóiratának.

Széles körű tudását és tudományos kutatóként megszerzett óriási tapasztalatait szívesen osztotta meg a történelem és a levéltár szakos egyetemi hallgatókkal. Így – többek között – tanított latin nyelvet és iratolvasást, továbbá egyháztörténetet az ELTE Bölcsészettudományi Karának Történelem Segédtudományai, valamint a Középkori és Kora

Újkori Történeti Tanszékén, a Miskolci Egyetem Történeti Tanszékén és a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Karának Történelem Tanszékén.

Köblös József – aki bár nemrégien nyugdíjba ment, ám továbbra is levéltári szolgálatban maradt – több mint három évtizeden át a magyar egyházi levéltárügy érdekében végzett magas színvonalú és lelkiismeretes, elsősorban a levéltári forrásfeltárás és -publikálás, a segédlet- és az adatbázis-készítés, továbbá az egyetemi történész- és levéltárosképzés területén kifejtett példaértékű munkássága elismeréseként vehette át a Dóka Klára-díjat.

Polgár Tamás,

a Magyar Nemzeti Levéltár Somogy Vármegyei Levéltárának igazgatója

Polgár Tamás a csurgói Csokonai Vitéz Mihály Gimnáziumban érettségizett, majd 1996-ban a Berzsényi Dániel Tanárképző Főiskolán vehette át történelem–könyvtár szakos diplomáját, és még abban az évben a Győr–Moson–Sopron Megye Soproni Levéltárában kezdte meg polgári szolgálatosként levéltári munkáját. 1996 és 2000 között a Pécsi Tudományegyetem folytatta tanulmányait, ahol történelem szakos bölcsész és középiskolai tanár szakos diplomát szerzett. 2001-től a Somogy Megyei Levéltár levéltárosa, 2004-től főlevéltárosa, 2005-től igazgatóhelyettese, 2014-től az intézmény megbízott, 2015-től pedig kinevezett igazgatója.

Levéltári pályafutása kezdetétől sokféle feladatot – illetékességi területi munka, iratrendezés, segédletkészítés, kutató- és ügyfélszolgálat, közművelődési feladatok, iratfeltárások stb. – végzett és végez nagy hozzáértéssel és elmélyült szaktudással. Az ezek során megszerzett széles körű tapasztalatait – amelyeket szívesen oszt meg munkatársaival – kiválóan tudja kamatoztatni az intézményirányításban.

Ezek mellett folyamatosan és szívesen folytat tudományos kutatómunkát is. Érdeklődési területei: Somogy vármegye reformkori nemessége és tisztviselői kara, a két világháború közötti somogyi parlamenti választások története, Somogy vármegye szőlőhegyi rendszabásai és a községi pecséthasználat. Rendszeres résztvevője és előadója szakmai konferenciáknak. Eddig egy önálló kötet, közel 30 tanulmány, forrásközlés, beszámoló, újságcikk és más szakmai publikáció szerkesztője, társszerkesztője, szerzője vagy társszerzője volt.

Integratív személyisége révén sokat tett és tesz egyrészt a különböző levéltárak és társintézmények közötti szakmai együttműködés kialakításáért, elmélyítéséért és folyamatos működtetéséért, másrészt nagyon fontosnak tartja a levéltárhasználók érdekeinek lehető legteljesebb érvényesülését.

1996 óta tagja a Magyar Levéltárosok Egyesületének, 2014 óta a Magyar Levéltárak Vezetőinek Tanácsának és 2017 óta az MLE Választmányának. Nevéhez fűződik az MLE Focikupa ötlete és sokáig ő volt a rendezvény főszervezője. 2015 és 2019 között aktív szerepet vállalt a Magyar Nemzeti Levéltár Közalkalmazotti Tanácsának munkájában.

Polgár Tamás közel három évtizeden át mély elhivatottsággal, többféle szakmai területen is végzett, kiemelkedő színvonalú és eredményes munkája, valamint a Magyar Levéltárosok Egyesületében kifejtett tevékenysége okán részesült a Dóka Klára-díjban.

II.

Fábián Attila,

a Magyar Nemzeti Levéltár Békés Vármegyei Levéltárának levéltári könyvkötője

Fábián Attila a békéscsabai Tevan Andor Nyomdaipari Szakmunkásképző elvégzése után, 1986-ban a Békés Megyei Tanács VB Ellátó és Szolgáltató Szervezeténél könyvkötőként kezdett dolgozni, majd 1991-ben a Békés Megyei Levéltár munkatársa lett.

Az akkor az intézményben még működő nyomdában nyomdai és könyvkötői feladatokat látott el nagy hozzáértéssel és igen magas színvonalon. Miközben tevékeny részt vállalt a nyomda és könyvkötőműhely infrastrukturális fejlesztésében, sikerrel igyekezett szakmai ismereteit és tudását elmélyíteni. Ennek nyomán számos olyan munkafeladatot is el tudott végezni, amelyek túlmutattak a szorosán vett könyvkötő tevékenységi körén.

A levéltári nyomda megszűnése után munkaidejének egészét a könyvkötői teendők és az állagmegóvó feladatok teszik ki, amelyeket nagy odafigyeléssel, precízen és a levéltárszakmai szempontok messze menő szem előtt tartásával végez. A könyvkötői tevékenysége mellett részt vett a nagyobb iratmozgatási és átcsoportosítási munkákban is.

A levéltári kollektíva közszerepetnek örvendő tagja, aki munkahelyi közössége építésében is nagy szerepet játszott és játszik. 2000 óta tagja a Magyar Levéltárosok Egyesületének.

Fábián Attilát közel három és fél évtizeden keresztül nagy elhivatottsággal és szorgalommal végzett szakmai munkája, valamint a munkahelyi közösség érdekében kifejtett tevékenysége érdemesítette a Dóka Klára-díjra.

Molnár Anita,

az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárának osztályvezetője

Molnár Anita a balassagyarmati Balassi Bálint Gimnáziumban érettségizett. 1993-ban a Jászberényi Tanítóképző Főiskola tanító-művelődésszervező, majd 1996-ban a Kossuth Lajos Tudományegyetem művelődési és felnőttképzési menedzser diplomáját vehette át. Ezt követően, 1992-től 1996-ig Balassagyarmaton a Mikszáth Kálmán Művelődési Központ munkatársa volt, 1996 és 2000 között pedig a balassagyarmati Szabó Lőrinc Általános iskolában tanított.

2000-ben kezdte meg levéltári szolgálatát az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára jogelődjénél, a Történeti Hivatalban. Előbb az Ügyfél- és Kutatószolgálati Osztály főmunkatársa volt, 2001-től pedig vezetője.

Megbízhatósága, segítőkész személyisége és igen alapos felkészültsége nagyban hozzájárult és járul ahhoz, hogy intézménye számos elismerést és pozitív visszajelzést kapott és kap.

Jó szervezőképessége révén aktív szerepet vállalt és vállal levéltára közművelődési programjainak megtervezésében és lebonyolításában, így a Kulturális Örökség Napok

rendezvényein és a Levéltári Pikniken is népszerűsítette intézménye működését. 2011 óta tagja a Magyar Levéltárosok Egyesületének.

Molnár Anitát két és fél évtizeden át, erős hivatástudattal, elmélyült felkészültséggel, a levéltári kutató- és ügyfélszolgálatban nagy empátiával végzett, magas színvonalú és példás munkája tette érdemessé a Dóka Klára-díjra.

Sólyom Tibor,

Budapest Főváros Levéltára ny. üzemviteli alkalmazottja

Sólyom Tibor Romániában, Maros megyében, közelebből Marosludason született, és 1978-ban a helyi ipari liceumban végzett szerszámlakatosként. 1978 és 1992 között Marosvásárhelyen, valamint szülővárosában dolgozott. Ezt követően családjával Budapestre költözött, és kezdetben a kereskedelemben, majd később szakmájában helyezkedett el. 2009 óta Budapest Főváros Levéltára munkatársa. Feladatait széles körű szakértelemmel és tapasztalattal, nagy odafigyeléssel és precizitással végezte és végzi. Nincs olyan épületfenntartási munka, amelynek megoldásában ne lehetne számítani rá.

Derűs és segítőkész személyisége révén a levéltári közösség megbecsült és közszerepetnek örvendő tagja. 2019 óta tagja a Magyar Levéltárosok Egyesületének. Munkáját 2018-ban Budapest Főváros Levéltára a Gárdonyi Albert-díj adományozásával ismerte el. Azt, hogy mennyire fontos szerepet töltött és tölt be levéltára életében az is igazolja, hogy bár 2023 végén nyugdíjba vonult, ám – élve a jogszabályok adta lehetőséggel és a levéltár vezetőinek és munkatársainak nagy öröme – továbbra is teljes munkaidőben dolgozik.

Sólyom Tibor több mint másfél évtizeden át, kiemelkedő elhivatottsággal, szorgalommal és alapossággal végzett, példászerű munkája, valamint a munkahelyi közösség érdekében kifejtett tevékenysége elismeréseként kapta meg a Dóka Klára-díjat.

III.

Dr. Ternovác Bálint,

Budapest Főváros Levéltára főlevéltárosa

Ternovác Bálint a 2009-ben, az újvidéki Svetozar Markovič Gimnáziumban tett érettségi vizsgát követően, 2009 és 2014 között az ELTE Bölcsészettudományi Karának hallgatója volt, ahol előbb levéltári szakirányú alapszakos bölcsész, majd 2014-ben közép- és kora újkori szakirányú levéltári mesterszakos diplomáját vehette át.

2017 óta Budapest Főváros Levéltára munkatársa, kitűnő szervező- és előadóképességét jól kamatoztatva, mély kötelességtudattal, nagy odaadással és példás precizitással dolgozik a Tájékoztatási és Közművelődési Főosztályon.

Emellett rendszeresen végez tudományos feltárá- és adatgyűjtő munkát. Kutatási területe: a közép- és kora újkori magyar egyház- és iskolatörténet. Eddig több mint 60 publikációja jelent meg magyar és különböző idegen nyelveken. 2020-ban védte meg

PhD-disszertációját az ELTE Bölcsészettudományi Karának Történelemtudományi Doktori Iskolájában. 2021 óta tagja a Magyar Levéltárosok Egyesületének.

Ternovác Bálint csaknem egy évtizeden keresztül a levéltári tájékoztatás és a köz-művelődés, továbbá a forrásfeltárás és -publikálás területén kifejtett, kiemelkedő színvonalú és eredményes munkájával érdemelte ki a Dóka Klára-díjat.

■ Az Osváth Lajos-díj

Osváth Lajos munkásságának és emlékének megőrzésére a család 2021-ben díjat alapított, amelyet a Magyar Levéltárosok Egyesülete gondoz. A díjjal járó elismerések anyagi fedezetét az MLE-vel kötött megállapodás keretében az Osváth család leszármazottai biztosítják. Jelen esetben Esztár település önkormányzata vette át ezt a vállalást. A díj évente váltakozva egyesületi munkáért, illetve történeti kutatómunkáért adható, 2025-ben az előbbiért ítélték oda.

Zsidi Vilmos,

a Budapesti Corvinus Egyetem Levéltárának vezetője

Zsidi Vilmos az érettségit követően az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának hallgatója lett, és 1990-ben vette át történelem–levéltár szakos diplomáját.

1993 óta vezeti a Budapesti Corvinus Egyetem, illetve jogelődei levéltárát. Ez idő alatt a nagyszabású iratgyűjtő, rendező és feldolgozó munkák mellett kiemelkedő fontosságú forráspublikáló, digitalizáló és egyetemtörténeti kutatásokat folytatott. Nagyszámú forráskiadvány elkészítése fűződik a nevéhez, amelyek a *Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem Levéltárának Kiadványai*, illetve a *Budapesti Corvinus Egyetem Levéltárának Kiadványai* című sorozatokban láttak napvilágot. Szorgalmas munkája nyomán a kari és egyetemi tanácsulések jegyzőkönyveiből közel 100 000 oldal érhető el ma digitálisan a Hungaricana Közgűjteményi Portálon. Magas színvonalú szakmai munkásságát és példás intézményvezetői tevékenységét ismerte el a Magyar Levéltárosok Egyesülete azzal, hogy 2022-ben a Budapesti Corvinus Egyetem Levéltárát az Év Levéltára díjban részesítette.

Zsidi Vilmos levéltárosi és levéltárvezetői tevékenysége mellett részt vállalt és nagyon fontos feladatokat végzett a levéltárszakmai egyesületek munkájában is. 2001-től 2009-ig a Magyar Felsőoktatási Levéltári Szövetség elnöke volt, 2009 óta pedig az MFLSZ elnökségi tagja. Elnökként és elnökségi tagként is kiemelkedő szerepet játszott az egyesület szakmai tevékenységének kiszélesítésében és elmélyítésében, így abban is, hogy az egyesület számos egyetemtörténeti forrás- és módszertani kiadványt jelentetett meg.

2009 óta a Magyar Levéltárosok Egyesülete Oktatás- és Tudománytörténeti Szekciójának vezetője, számos szakmai program megszervezője. 2009-től 2022-ig tagja volt a Magyar Levéltárosok Egyesülete Választmányának, 2014 és 2022 között pedig ellátta az egyesület titkári teendőit. E minőségében nagy és összetett feladatok hárultak rá, töb-

bek között a választmányi ülések megszervezése, az ülésjegyzőkönyvek vezetése, valamint a különféle pályázatok nyomán megvalósult különböző szakmai programok, mint a Magyar Levéltárosok Egyesülete éves vándorgyűléseinek és egyéb rendezvényeinek megszervezése, előkészítése és azok dokumentálása. A rábízott feladatokat mindig lelkiismeretesen és magas színvonalon látta el. Munkájával nagyban hozzájárult az egyesület szakmai munkájának eredményességéhez és társadalmi elismertségéhez.

Zsidi Vilmos több mint három évtizedes, nagy fontosságú és eredményes levéltárosi és levéltárvezetői munkája, továbbá a Magyar Levéltárosok Egyesületében több mint másfél évtizeden keresztül, nagy szorgalommal kifejtett, kiemelkedő jelentőségű tevékenysége – amely például szolgál a későbbi levéltáros generációk számára – elismerés-ként részesült az Osváth Lajos-díjban.

VIII. MLE Focikupa

Balatonfenyves, 2025. május 21.

Az MLE vándorgyűlés második, meglehetősen esős napjának délutánján került sor a nagy hagyományokra visszatekintő MLE Focikupa mérkőzéseire. A sorozat mintegy „hazatért”, mivel sokáig Polgár Tamás, a somogyi levéltár igazgatója szervezte a bajnokságot. A levéltáros szakma öt csapatot állított ki: az MNL két csapata a nagyobb részt kelet-magyarországi vármegyékből verbuválódott Barbaricum, valamint az országos és nyugat-magyarországi vármegyei levéltárakból építkező Pannónia-OL volt, ezenkívül az ÁBTL, a BFL, valamint az egyházi és felsőoktatási levéltárakból, illetve különböző intézetekből érkező levéltárosokból álló Cathedrale együttese, akik kiváló kondíciójukkal meghazudtolták korelnökségüket, az említettek mellett tavalyi visszatérőként a zentaiak csapata játszott még. A játékosok messze nem ideális körülmények között futballoztak (bár a kezdéssel megvárták az eső elálltát, de azért vizes volt még a fű az üdülő focipályáján, amit számos jól-rosszul elegyengetett vakondtúrás is tarkított), de komoly sérülésre – ahogyan Mátyás Zoltán főszervező az eredményhirdetésen ki is emelte – nem került sor. A játék örömről és a nézők kellemes szórakozásáról gondoskodtak a meccsek, álljanak itt az eredmények:

- **Csoportmérkőzések:** Barbaricum – ÁBTL 3:2, Zenta – BFL 1:1, ÁBTL – Cathedrale 2:0, BFL – Pannónia-OL 1:0, Barbaricum – Cathedrale 1:1, Pannónia-OL – Zenta 2:1
- **Elődöntők:** ÁBTL – BFL 1:0, Barbaricum – Pannónia-OL 3:0
- **Helyosztók:** Zenta – Cathedrale 2:0, Pannónia-OL – BFL 1:1 – büntetőkkel végül a Pannónia-OL lett a bronzérmes.
- **Döntő:** ÁBTL – Barbaricum 1:0 – a kupát így végül a torna során folyamatosan javuló játékot mutató ÁBTL vitte el a nála kiegyensúlyozottabb formában játszó Barbaricum elől, ezzel a torna történetében először szerezte meg az első helyet.

A VIII. MLE Focikupa végeredménye (csk.)

I.

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára ■ Cseh Gergő Bendegúz, Juhász László, Krahulcsán Zsolt, Kollár János Miklós, Nagy-Csere Áron, Pap Péter, Pócs Nándor, Takács Tibor, *Tóth Tibor*

II.

MNL – Barbaricum ■ Bán Gergely (MNL HBVL), Bakó Zsigmond (MNL OL), Bojtos Gábor (MNL JNSZVL), *Bódán Zsolt* (MNL BEVL), Csekő Ernő (MNL GYMSVSL), Király Erzsébet (MNL BEVL), Kovács Gergely (MNL HBVL), Oláh Tamás (MNL BAZVL), Somoskői Viktor (MNL HVL), Szikla Gergő (MNL HBVL)

III.

MNL – Pannónia-OL ■ Avar Anton (MNL OL), Fiziker Róbert (MNL GYMSVSL), Frajnovics Lakos (MNL), Gőzsy Zoltán (MNL BaVL), Hegedűs István (MNL), *Izsák Gergely* (MNL), Kálócz Zsolt (MNL GYMSVSL), Molnár Attila (MNL GYMSVSL), Oross András (MNL GYMSVSL)

IV.

Budapest Főváros Levéltára ■ Háber Kornél, Hermann István, Kárpáti Attila, Kenyeres István, Keserű Norbert, Málik Zoltán, Mátyás Zoltán, Sarusi-Kiss Béla, Sólyom Tibor, Szendrői Áron, Török Ádám, *Varga Bálint*, Vezsenyi Péter

V.

Zenta Város Levéltára ■ *Fodor István*, Gyólai Zoltán, Huszák Gábor, Kis Krisztián, Nagy Norbert, Sóti Mihály, Szép Endre, Takács Kornél

VI.

Cathedrale ■ Damásdi Zoltán (Pécsi Egyházmegyei Levéltár), Koltai András (Piarista Levéltár), Kiss Márton (BME), Krisch András (Soproni Evangélikus Levéltár), Molnár László (SOTE), Pálincás Márk (RETÖRKI), Simon Gábor (TF), Solymosi József (Hadtörténeti Levéltár), Zsidi Bernát (MTA), *Zsidi Vilmos* (Corvinus)

Összeállította: Németh Ágnes

Krónika – válogatás a levéltári élet híreiből

Együttműködési megállapodást kötött az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL) a Collegium Hungaricum Bécs és az annak keretei között működő Bécsi Magyar Történeti Intézettel (CH/BMTI). Az aláírt együttműködés keretében az ÁBTL részt vesz a CH/BMTI kommunista múltat feldolgozó szakmai projektjeinek kidolgozásában, illetve az ÁBTL tudományos kutatói a jövőben több, a CH/BMTI által szervezett rendezvény szervezésébe és lebonyolításába is bekapcsolódnak majd.

Csizi István, a *Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára* főlevéltárosa kapta idén a *Pro Archivio Regni* díjat. A hosszú időn át végzett kiemelkedő munka elismeréseként odaítélt kitüntetést Szabó Csaba, az intézmény főigazgatója adta át.

Egy teljes *tematikus napot kapott a Magyar Nemzeti Levéltár* 2025. május 6-án az *oszkai világiállításon*. Az intézmény vezetése a magyar pavilonban bemutatta az érdeklődőknek a levéltárban folyó munkát, az alkalmazott modern technológiákat, és a magyar delegáció több egyetemen is látogatást tett. Ezeknek köszönhetően közös japán–magyar programok indulhatnak a jövőben.

A *Magyar Nemzeti Levéltár Bács-Kiskun Vármegyei Levéltára őrizetébe került dr. Juharos Imréné Molnár Piroska óvodapedagógus, bábművész iratajándéka*. A dokumentumanyagban sok ezernyi fotó, forgatókönyvek, vázlatrajzok, plakátok, levelek és újságcikkek találhatók. Dr. Juharos Imréné Molnár Piroska izsáki református vallású család leszármazottja. Felsőfokú tanulmányait Budapesten és Szarvason végezte. Óvodapedagógiai pályáját Kerekegyházaán kezdte, majd Kecskemét több óvodájában dolgozott. Életének fontos része volt a bábjátékokkal való foglalkozás. Alapító tagja volt a Ciróka Bábegyüttesnek, és 1986-tól 2000-ig a Piróka Bábszínházat vezette, bábokat készített és játszott Budapesten, Kecskeméten, vidéken és nemzetközi bábfesztiválokon. Számtalan cikket és szakkönyvet írt, a bábpedagógiai módszereit tanította óvónőknek, diákoknak, hazai és külföldi szakembereknek. Számos rangos kitüntetéssel ismerték el munkásságát. Az általa készített bábok a martonvásári Óvodamúzeumba kerültek.

2025 júniusában *együttműködési megállapodást kötött az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára dr. Saád József és dr. Nagy Mária kutatókkal*, amelynek keretében a levéltár ingyenesen és végleges jelleggel átvette a *Telepesek Társadalomtörténeti Adattár* elnevezésű digitális adattárrendszerét. Az egyedülálló gyűjtemény célja, hogy feltárja az 1950–1953 között működtetett alföldi kényszermunkatáborok történetét, különös tekintettel a hortobágyi, nagykunsági és hajdúsági régiókban zajló kitelepítések társadalmi és személyes következményeire.

A **Semmelweis Egyetem Központi Levéltára** rangos elismerésben részesült: 2024-ben elnyerte a Magyar Levéltárosok Egyesülete által alapított *Az év felsőoktatási levéltára* díjat. Az ünnepélyes díjátadó eseményre 2025. június 17-én a levéltár Budapest, Stáhly utca 7–9. szám alatti épületében került sor.

Együttműködési megállapodást kötött a Magyar Nemzeti Levéltár és a Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara. Az erről szóló dokumentumot Nyitrán látta el kézjegyével Szabó Csaba főigazgató és Szekeres László dékán.

Horváth Gergő, aki 2016. június 1-jétől töltötte be a **Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok Vármegyei Levéltára** igazgatóhelyettesi posztját, 2025 nyarán elhagyta az intézmény kötelékét. *Igazgatóhelyettesi feladatainak ellátására* június 20-ától kezdődően **Mucsi László** főlevéltáros kapott megbízást.

A **Veszprémi Főegyházmegyei Levéltár** e-kutatás szolgáltatásában *közzétette a frissen bekerült olaszfalui és várpalotai plébániák anyakönyveinek fotóit*, illetve az eddigiek mellé több újabb *hahóti és nagyvázsonyi anyakönyvi fotó* publikálására is sor került. Az újonnan elérhető képek száma 5534.

2025. június 25. és 27. között Budapesten, a **Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára** Bécsi kapu téri épületében *rendezték meg a 24. Central and Eastern European Society of Koreanology (CEESOK) nemzetközi tudományos konferenciát.* A konferencia társszervezője az *Academy of Korean Studies (AKS)* volt. A rangos eseményen csaknem 150 kutató és előadó vett részt a világ számos országából. A Magyar Nemzeti Levéltár fontos szerepet tölt be a koreanisztikához kapcsolódó levéltári források feltárásában, megőrzésében és feldolgozásában a közép- és kelet-európai térségben.

A Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Vármegye Győri Levéltára és a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára Gazdasági Levéltári Osztályának levéltáros szakemberei közösen vettek részt a győri EON telephelyén talált iratok rendezésében. A dokumentumokat a proveniencia elve alapján szétválogatták és besorolták a már levéltárban található fondokba és állagokba. Az iratok a jegyzékelésnek köszönhetően könnyebben visszakereshetővé váltak, ezzel hosszú távon megkönnyítve a kutatók és a munkatársak további feldolgozó munkáját. Az iratok enyészettől történő megmentése és a közös munka a vármegyei és az országos levéltári munkatársak példaértékű, hatékony és magas szakmai színvonalú együttműködése keretében valósulhatott meg. A két levéltár munkatársai a magyar ipartörténet írásos emlékeinek megmentése érdekében további akciókat terveznek.

Budapest Főváros Levéltára együttműködő partnereinek sora a *Csepeli Helytörténeti Gyűjteménnyel* bővült. Az együttműködés célja a két intézmény szakmai munkájának hosszú távra szóló összehangolása. A tudományos kutatás témája Csepel története. A két intézmény megállapodott az eredmények megosztásában. Ehhez a felek kölcsönösen rendelkezésre bocsátják dokumentumaikat és adatbázisaikat. A megállapodás kiterjed a két intézmény saját kiadványainak cseréjére is.

Az augusztus 20-i nemzeti ünnep alkalmából *állami kitüntetések*et adott át Hankó Balázs kulturális és innovációs miniszter, Varga-Bajusz Veronika felsőoktatásért, szak- és felnőttképzésért, fiatalokért, és Závogyán Magdolna kultúráért felelős államtitkárokkal Budapesten, a Pesti Vigadóban augusztus 19-én.

Levéltárosi szakterületen végzett kiemelkedő teljesítménye elismeréseként *Pauler Gyula-díjat* vehetett át **dr. Molnár László**, a *Semmelweis Egyetem Központi Levéltára* igazgatója.

Szintén a díjazottak között szerepelt **Ruzsa Éva**, a *Magyar Nemzeti Levéltár Tolna Vármegyei Levéltárának* igazgatója, aki kiemelkedő tevékenysége elismeréseként vehette át a *Magyar Arany Érdemkereszt polgári tagozat* kitüntetését.

Ugyancsak a nemzeti ünnep alkalmából díjazták a **VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár** három munkatársát. A kárpótlással összefüggő hivatali ügyintézés informatikai hátterének megteremtésében, fejlesztésében és üzemeltetésében, valamint az iratanyagok levéltári feldolgozásában vállalt szerepe elismeréseként **Kovács Árpád Zsolt** informatikus a *Magyar Arany Érdemkereszt*, a kárpótlással összefüggő iratanyagok levéltári feldolgozásának megszervezésében, valamint a kárpótlási folyamat történetének tudományos feldolgozásában vállalt szerepe elismeréseként **dr. Noszkó-Horváth Mihály** történész a *Magyar Ezüst Érdemkereszt*, az intézet eredményes működése érdekében nagy elhivatottsággal végzett munkája elismeréseként **Takács Barbara** személyi asszisztens pedig a *Magyar Bronz Érdemkereszt* kitüntetését vehette át.

■

Gilicze János, a **Csongrád Megyei Levéltár** volt munkatársa életének 74. évében tragikus hirtelenséggel *elhunyt*. Gilicze János levéltári főtanácsos 1982 és 2011 között közel harminc éven keresztül óvta, őrizte és gyarapította Makó város írott örökségét. Kollégái javaslatára Oltvai-díjjal jutalmazták. Levéltári teendői mellett rendszeresen publikált. Elsősorban Csanád és Torontál vármegye nemes családjainak genealógiáját és történetét kutatta. Nagyon sokat tett a földéaki Náway, valamint a kiszombori Rónay család örökségének megőrzéséért és megismertetéséért. 1988-ban sajtó alá rendezte a vármegye kiemelkedő politikusa, Náway Lajos naplóját. Emellett könyvei és tanulmányai jelentek meg Földeákról, Bodófalváról, valamint a Makó környéki betyárvilágról is. Nyugdíjba vonulásakor közéleti szolgálatát is befejezte. Idejét nagyjából családjának körében töltötte, de továbbra is rendszeresen bejárt a levéltárba, ahol a legaktívabb kutató maradt.

■

A *Partium és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Társaság* **dr. Szálkai Tamásnak**, a **Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Vármegyei Levéltára** főlevéltárosának a *Fényes Elek*-díjat adományozta. A díjat olyan szakemberek kaphatják meg, akik kimagasló eredményt értek el a helytörténeti kutatásban, a hagyományok ápolásában, a honismereti nevelésben, valamint az egyesületi munkában.

■

2025. augusztus 29-én, hároméves kényszerszünetet követően *ismét megnyitotta kapuit* a látogatók előtt a **Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Vármegye Győri Levéltárának Mosonmagyaróvári Fióklevéltára**. A 2022-ben új helyszínre, az Erkel Ferenc utca 3. szám alá költözött intézmény kutatószolgálat a költözés óta szünetelt. A körülmények eddig nem tették lehetővé a kutatóterem megnyitását és a látogatók fogadását; mindössze az ügyfélszolgálat működött, valamint belső, szakmai munkák folytak. A másfél éves felújítás befejezését követően azonban immáron újraindulhat a kutatóterem működése is.

■

Nagy Imre Gábor, a **Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Vármegyei Levéltára** nyugalmazott igazgatóhelyettese, a Pécs Város Napja alkalmából szeptember 1-jén rendezett hagyományos ünnepségen Pécs város helytörténetének kutatása területén végzett kiemelkedő munkájának elismeréseként *Pro Communitate-díjat* kapott.

■

Dr. Horváth Ferencnek, **Vác Város Levéltára** igazgatójának *díszpolgári címet adományozott* Vác város képviselő-testülete.

Felföldi László pécsi megyéspüspök mint a Pécsi Egyházmegyei Levéltár fenntartója **dr. Schmelcz-Pohánka Évát**, a Pécsi Egyházmegyei Könyvtár könyvtárvezetőjét (2018–), könyvtárvezetői pozíciója megtartása mellett 2025. szeptember 1-jével kinevezte a **Pécsi Egyházmegyei Levéltár levéltárvezetőjévé**.

Szontágh Pál-díjat adományozott **Gusztiné dr. Toronyi Juditnak**, a **Magyar Nemzeti Levéltár Nógrád Vármegyei Levéltára** igazgatójának Nógrád Vármegye Önkormányzatának Közgyűlése. Az elismerés átadására szeptember 20-án, Pásztón, a XIX. Nógrádi Vármegyenapon tartott ünnepi közgyűlésen került sor.

A **Pannonhalmi Főapátság** és a **Nemzeti Emlékezet Bizottsága** (NEB) 2025. szeptember 24-én *együttműködési megállapodást kötött Olofsson Placid bencés szerzetes tárgyi és szellemi hagyatékának ápolására, feldolgozására és bemutatására*. A dokumentumot Földváryné Kiss Réka, a NEB elnöke és Hortobágyi T. Cirill főapát írta alá Budapesten. Az együttműködés elsődlegesen Placid atya hagyatékának számbavételére és bemutatására irányul, hiszen a bencés szerzetes életútja és munkássága kiemelkedő történeti jelentőségű. A projekt keretében vándorkiállítás készül Placid atyáról, kiadják 1938 és 1945 között vezetett naplóját és 2026. június 5-én Pannonhalmán nemzetközi tudományos konferenciát szerveznek életéről. Mindezek segíthetik egy majdani Placid-monográfia megjelenését.

A **Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár** e-kutatás szolgáltatása két fő részből tevődik össze. Egyfelől a plébániákhoz köthető, család- és helytörténeti kutatási témákat kiszolgáló *Matricula-Historia-online* rendszerből, másfelől pedig a levéltár egyéb forrásait (testületi jegyzőkönyvek, iktatók-mutatók, kéziratos kötetek, tételesen vagy darabszinten nyilvántartott iratok) összegző *KFL-online szolgáltatásból*. Utóbbi *megújítása az intézmény egyik fontos feladata volt 2025-ben*, aminek eredményeként végül 933 kéziratos kötet és 3959 tétel vált kutathatóvá, összesen mintegy 180 ezer képfelvétellel.

Az év folyamán *számos kitüntetéssel ismerték el prof. dr. Szakály Sándor*, a **VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár** főigazgatójának munkásságát. Szalay-Bobrovniczky Kristóf, Magyarország honvédelmi minisztere a Magyar Honvédelem Napja alkalmából „a magyar hadisírok, hadi emlékművek és kegyeleti helyek ápolása és gondozása, valamint e tevékenységek támogatása érdekében huzamos időn át végzett áldozatos munkája elismeréseként” a *Magyar Hadisírgondozásért kitüntetettő cím arany fokozatát* adományozta számára. A Károli Gáspár Református Egyetem 2025. június 26-i szenátusi

ülésén *Pro Universitate*-díjat adományozott részére. A Honvéd Hagyományörző Egyesület (Hohe) megalakulásának 35. évfordulója alkalmából alapítói tagságáért és évtizedes elnöki tevékenységéért elismerésül és köszönete jeléül a *Hohe 01. számú jubileumi arany emlékjelvényt* adományozta számára. A Magyar Örökség és Európa Egyesület Magyar Örökség-díj Bírálóbizottsága a beérkezett állampolgári javaslatok alapján a *Magyar Örökség kitüntető címben* részesítette.

Újabb öt évre, 2030-ig szólóan megkapta kinevezését a Magyar Nemzeti Levéltár két vármegyei levéltárának vezetője. Az MNL Baranya Vármegyei Levéltára igazgatói feladatait **Gózszy Zoltán**, az MNL Somogy Vármegyei Levéltáráét pedig **Polgár Tamás** igazgató látja el az elkövetkezendő években is.

Az idei esztendőben is számos új irattal gazdagodott a **Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár** *Matricula-Historia-online* rendszerben hozzáférhető digitalizált állománya összesen 4 nagyobb projekt keretében.

Négyéves munka eredményeként befejeződött a plébániákra vonatkozó, építés-felszereléssel kapcsolatos források feltárása és digitalizálása. A mintegy 175 ifm terjedelmű irattal átnézése során 26 ifm, a témával kapcsolatos iratot választottak ki, és összesen 15 ezer leírási tétel született. A digitalizált képanyag 210 ezer felvételt tartalmaz.

Újabb bácskai anyakönyvi forrásokkal is kiegészült az elérhető digitális forrásanyag, összesen 13 ezer képfelvétel vált hozzáférhetővé.

Befejeződött a plébániák polgári kori általános levelezésének digitalizálása a Kalocsai Érseki Hivatal plébániai anyagában. Ennek keretében közel 120 ezer képfelvétel készült a Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye 71 plébániájának 1867–1945 közötti iratairól.

Megkezdődött a levéltár őrizetében álló iskolai hatósági iratok feldolgozása is. Ennek első lépéseként több mint 41 ezer képfelvétel vált online elérhetővé 14 plébánia 1868–1951 közötti népiskolai iratsorozatairól.

A **Magyarországi Evangélikus Egyház** online kutatható anyakönyvi adatbázisa, az **Öskereső** új felületre költözve ismét elérhetővé vált. A régi felületet 2023-ban hackertámadás érte, a rendszer korábbi keretek között való újraindítása pedig műszaki okokból miatt nem sikerült. Az adatbázis az egyházi levéltárak széles körének digitalizált iratállományára épülő *Matricula* rendszeren belül vált ismét hozzáférhetővé.

Elhunyt **Hernádi László**, a Magyar Nemzeti Levéltár Nógrád Vármegyei Levéltárának egykori munkatársa. Hernádi László 1958. április 1-jén született Salgótarjánban. Középfokú tanulmányai végeztével az Ötvözetgyárban kezdett dolgozni, majd 1986-tól az Á. Varga László vezette Nógrád Megyei Levéltárban helyezkedett el, ahol 1988-ban

szerezte meg levéltári kezelői bizonyítványát. A segédlevéltáros-képzést kiváló eredménnyel zárta 1999-ben, szakdolgozatát a Nógrádi Szénbányák Vállalat iratanyagával kapcsolatos témából írta. Munkáját kezdetektől fogva a kutató- és ügyfélszolgálat, illetve az iratkezelés-felügyelet területén végezte, valamint részt vett a levéltárba érkező új kollégák szakmai betanításában is. Szakmai felkészültségét bizonyítja, hogy Salgótarjában, Balassagyarmaton és Bátorfyerenye-Tiribesen is a levéltári raktárhelyiségek Dexion-polcelemekkel való berendezését ő koordinálta, valamint a levéltár részéről ő felügyelte a 2015. augusztus 28-án átadott salgótarjáni levéltári épületegyüttes felújítási munkálatait.

*A települési címereket kutatók, valamint helytörténészek számára hasznos elemekkel bővült az **elevektar.hu** portál.*

Az Országos Törzskönyvi Bizottság 1022 db címeres viaszpecsét-lenymatáról és 1371 db címeres bélyegzőlenymatáról készült digitális képek elérhetők az Elektronikus Levéltári Portálon. A viaszpecsét-lenymatok az egyes települések nevére, a bélyegzőlenymatok pedig az egyes „táblákra” (tétélekre) kattintva érhetők el.

Hasonló forráscsoportot képeznek az Altenburger Gusztáv és Réső Ensel Sándor címer- és pecsétygyűjteménye című fondban található, Altenburger Gusztáv Magyarország címertára című művének címerrajzai, amelyek egy része (73 tábla) nyomtatásban is megjelent, azonban 46 tábla kiadatlan maradt. A gyűjtemény 1434 címert tartalmaz.

Az egyházi heraldika iránt érdeklődők számára is online elérhetővé vált egy egyébként keveset hivatkozott forrás: Végh Gyula Jegyzetek a magyarországi püspökök címereihez című munkája. A fond gyakorlatilag egyetlen kötetből áll, az Iparművészeti Múzeum egykori igazgatója ugyanis érdeklődött a heraldika iránt, és legjobb tudása szerint igyekezett rekonstruálni, megrajzolni, illetve megfesteni a magyarországi érsekek és püspökök címereit. A 14–16. századi püspökök címereinek forrásai többnyire pecsétlenymatok voltak, ezért azok színes ábrázolásától a szerző eltekintett, azonban a későbbi címerek megfestésére nagy gondot fordított. A kötetben 857 püspök neve található meg, ebből 187 mellett nincs címerfestmény. A képek az adott püspökség vagy az egyes püspökök nevére kattintva érhetők el.

Budapest Főváros Önkormányzatának célja, hogy a nemzetközi jelentőségű magyar filozófus, Lukács György Belgrád rakpart 2. alatti lakása újra látogatható legyen, és több év után újra megnyissa ajtaját a tudomány és a kultúra iránt érdeklődő közönség előtt. A lakás korábban a Magyar Tudományos Akadémia részeként működött Lukács Archivum és Könyvtárnak adott otthont, de 2018-tól nem látogatható, és már több éve kutatóhelyként sem működik. 2025 szeptemberétől a lakás bérleti jogát **Budapest Főváros Levéltára** vette át. A levéltár több jelentős tudóshagyatékkal együtt a „Budapesti Iskola” több tagjának, Heller Ágnesnek, Márkus Györgynek és Vajda Mihálynak az irathagyatékát is őrzi. Az intézmény a „Budapesti Iskola Projekt” keretein belül az elmúlt években számos, az Iskolához és a Lukács-tanítványokhoz kapcsolódó hazai és nem-

zetközi rendezvényt szervezett, és egy „Budapesti Iskola Archívum” könyvsorozatát is útjára indította.

A felújítás után a lakásban a kutatók számára elérhetővé válik Lukács György hagyaték-könyvtára, a filozófus egykori dolgozószobája pedig emlékszobaként lesz látogatható. A lakás a tervek szerint a „Budapesti Iskola Projekt” folytatásaként Lukácsról és a Budapesti Iskoláról szóló tudományos műhelymunka központjává, ugyanakkor közösségi térre válik: filozófiáról, művészetről, történelemtől szóló konferenciáknak, szemináriumoknak, beszélgetéseknek, kiállításoknak és levéltár-pedagógiai foglalkozásoknak ad majd otthont.

Világi Dávid

A 2025. évi Dóka Klára- és Osváth Lajos-díj díjazottjai (Fotó: Lovász Marianna)

A Levéltári Szemle szerzőinek figyelmébe!

A Levéltári Szemle aktuális közlési és hivatkozási szabályzata, valamint a levéltáros interjúkra vonatkozó útmutató elérhető a Magyar Levéltári Portálon:

[https://archivportal.hu/index.php/egyesulet/
leveltari-szemle/](https://archivportal.hu/index.php/egyesulet/leveltari-szemle/)

Kérjük jövőendő szerzőinket, hogy kéziratuk elkészítésénél ezen útmutatókat vegyék figyelembe!

A borítón:

illusztráció az Irodalmi hagyatékok az MNL Somogy Vármegyei Levéltárában
és a Levéltárak és levéltárosok Jókai Mór regényeiben
című írásokhoz

1000 Ft

WWW.ARCHIVPORTAL.HU/LEVELTARI-SZEMLE